Toplum ve Bilim

Üçaylık Dergi

Bahar 1978

5

YÖNETMEN

DİVİTÇİOĞLU, Sencer

YAYIM KURULU

AKAT, A. Savaş
AKYÜZ, Yılmaz
BORATAV, Korkut
ÇAPAN, Cevat
ÇAVDAR, Tuncay
KEYDER, Çağlar
ORTAYLI, İlber
TOPRAK, Zafer

Sahibi ve
Sorumlu Yönetmen

Tuncay ÇAVDAR

Toplum ve Bilim

Üçaylık Dergi

Bahar 1978

MAKALELER

Yılmaz AKYÜZ : Değer, Artık Değer ve Bileşik Ürün

Sencer DİVİTÇİOĞLU : Marxist Dönüşüm Sorunu: İkili Yorum

Gülten KAZGAN : Türkiye'de Kadın Eğitimi ve Kadın Çalışması: Nedenler, Etkiler, İlişkiler ve Sonuçlar

Sina AKŞİN : Bugünkü Türk Ulusçuluğu

Reşat KASABA : Türkiye ve (ya) İran

BELGELER

Zafer TOPRAK : Sosyal Demokrat Fırkası Reisi Hasan Rıza'nın Bir Risalesi

Haydar KAZGAN : Son Galata Bankerlerine ait Belgeler

Abone koşulları : Yurtiçi 150 TL., yurtdışı 250 TL.
Abone adresi : Toplum ve Bilim abone servisi, Silahhane Cad. Azim Apt. No. 9/4 Daire 2 Maçka - İstanbul

Yayın Tarihi : HAZİRAN 1978
Yayına Hazırlayan : BETA
Dizgi - Baskı : Hilâl Matbaacılık Kollektif Şirketi, Tel. : 22 91 78 — İSTANBUL

DEĞER, ARTIK DEĞER VE BİLEŞİK ÜRÜN

Yılmaz AKYÜZ

Bir üretim tekniğinin yaşayabilir **(viable)** olması, o tekniğin, kullandığı mal girdileri yanında işgücünün de yeniden üretimine olanak vermesi demektir. Bu sadece üretim biçiminden değil, aynı zamanda üretim süreçlerinin teknolojik özelliklerinden ve bu arada süreçlerin malları tek tek ya da bileşik olarak üretmesinden bağımsız bir koşuldur. Öte yandan kapitalist üretim biçiminin yapılabilir **(feasible)** olabilmesi için, ulaşılan teknolojik bilgi düzeyinin sadece işgücünün değil, kapitalist üretim ilişkilerinin de yeniden üretilmesine olanak vermesi gerekir. Bu sonuncusu ise üretim teknolojisinin, işgücünün yeniden üretimi için gerekli mallar yanında, kapitalistlerin el koydukları artık değeri oluşturan bir artık mal (ya da mal bileşimi) üretilmesine olanak vermesini gerektirir. Kullanılan üretim süreçlerinin teknolojik özellikleri bu artığın büyüklüğünü ve bileşimini, bunu oluşturan malların işgücü değerleri ile fiyatlarını, artığın hangi oranda elde edildiğini etkiler.

Her sürecin tek bir mal ürettiği ve her malın tek bir süreçte üretildiği bir üretim tekniğinin kapitalizmle bağdaşması ile malların işgücü değerlerinin ve artık değerin kesinlikle pozitif olması aynı olgulardır. Kısaca, eğer bu teknolojik koşullar altında kapitalizm yapılabilir ise, değer sistemi çözümü kesinlikle pozitiftir (1).

(*) Yılmaz Akyüz. Siyasal Bilgiler Fakültesi, Ank. Üni. Doç. Dr.

(**) Toplum ve Bilim'in son iki sayısında Ersel ve Boratav bileşik ürünün (ya da Ersel'in deyimiyle bağlı üretimin) emek - değer kuramı için doğurduğu sorunlar konusundaki Steedman - Morishima tartışmasını incelemekte ve değerlendirmektedirler. Bu yazı bu tartışmalara bir katkı olmakla birlikte burada Ersel ve bir ölçüde de Boratav'ın eleştirileri kadar, emek - değer kuramının bileşik ürün koşulları altında genelleştirilmesi de amaçlanmaktadır.

(1) Formel açıdan bu, üretim tekniğinin verimli olması ya da işgücünün yeniden üretimi için gerekli malları da içeren girdi matrisinin Frobenius kökünün birden küçük olması demektir. Ersel (sf. 53n) «değerlerin artı olabilmesi için gerekli varsayımlar»dan bahsetmekte; değerlerin eksi olmaması için gerekli koşulların daha yumuşak olduğuna değinmektedir. Bu yumuşak koşul, üretim araçlarının işgücü kullanılmaksızın da üreti-

Teknoloji bileşik ürün özelliğini gösterdiği zaman da verimlilik koşulu kapitalizmin yapılabilir olması için yine gereklidir. Nitekim gerek Ersel'in gerek Steedman'ın örnekleri bu özelliği göstermektedir. Bunun yanında bu örnekler tarihsel olarak da gözlenen önemli bir özelliği daha içermektedir: her iki maldan da **net** üretimde bulunmak için kullanılması gereken işgücü miktarları, ya da süreçlerin işgücü girdi **gereksinmeleri** kesinlikle pozitiftir. Dolayısıyle, süreçlerin **kullandığı** işgücü miktarları pozitif olmadığı sürece, üretilen mal miktarlarının pozitif olmasına olanak yoktur. Bu olgulara rağmen eğer belli bir çözüm yöntemi «negatif değer» verebiliyorsa, bu yöntem en azından «negatif değer» kavramı kadar anlamsızdır.

Aynı şekilde bu örneklerde, kapitalistler ekonomideki üretim araçlarının ve işgücünün yeniden üretimi için gerekli mallar dışında kalan bütün net çıktıyı ele geçirdikleri halde, artık değerin negatif olarak saptandığı görülmektedir. Diğer bir deyimle kapitalistlerin ele geçirdikleri artık mal miktarları **pozitif** olduğu halde bunun değeri **negatif** olmakta, yani kapitalistler işçilere bir değer aktarmaktadırlar. Daha da önemlisi işçilerin birinci maldan tükettikleri miktar **arttığı,** kapitalistlerin bu maldan ele geçirdikleri miktar **azaldığı** zaman, kapitalistlerin işçilere aktardığı değer o ölçüde **azalmakta;** ya da bu malın net olarak üretilen miktarının işçilere giden kısmı arttıkça kapitalistlerin durumu o ölçüde iyileşmekte, artık değer o ölçüde artmaktadır, nitekim bu malın işçiler tarafından tüketilen miktarı 2.5 birimi aştığında artık değer pozitif olmaktadır. Ancak, kapitalistlerin işçilere aktardığı bu değerin nasıl ve nerede yaratıldığı, bunun karşılığı olan işgücü zamanını kimin harcadığı sorusu açık kalmaktadır— işçiler ekonomide toplam olarak 9.6 birim işgücü zamanı harcamakta, buna karşılık 11.88 birim işgücü zamanı tüketmektedirler ve ekonomide işçiler dışında çalışan da yoktur! ([2]).

Birbirlerine bağlı olarak ortaya çıkan bu tutarsızlıkların nedenini emek - değer kuramında değil, değer sisteminin eşanlı denklemlerle formülasyon ve çözüm yönteminde aramak gerekir. Burada önce bile-

---

lebilmesini içermektedir. Değerlerin kesinlikle pozitif olması için yeterli koşullar; kapitalizmin varlığı ve süreçlerin dolaysız işgücü girdilerinin pozitifliği, formel varsayımlar değil tarihsel gerçeklerdir.

(2) Bu durumda «değişmeyen sermaye»nin değişmezlik niteliğini yitirdiği ve bunun üretilen mallara, içerdiği işgücü zamanından daha fazlasını kattığı sonucuna mı ulaşacağız?

şik ürün modellerinin özellikleri göz önünde tutularak sadece formel açıdan bile bu yöntemin uygulanamayacağı gösterilecek: daha sonra yine bu modellerin özellikleri ve değer kuramının gereksinmeleri göz önünde tutularak değerlerin ve artık değerin hesaplanmasındaki almaşık yöntemler değerlendirilecek ve farklı bir yoruma dayanan bir genelleştirmeye gidilecektir.

Herhangi bir veri üretim tekniğinde değer ve fiyat sistemlerinin değişkenlerinin nasıl belirleneceği sorusu, öncelikle bu üretim tekniğinin neden dolayı bu sistemlerin referans şemalarını oluşturduğu sorusunun cevaplandırılmasını gerektirir. Bilindiği gibi kapitalist bir sistemde teknik seçimi, kapitalistlerin amaç fonksiyonları çerçevesinde belirlenmekte ve genellikle kapitalistlerin kâr maksimizasyonu amaçladıkları varsayılmaktadır. Bununla beraber bir bileşik ürün modelinde ekonominin bilinen üretim süreçleri içinde hangilerini kullanacağı, malların hangi fiyatları elde edeceği, bölüşüm kategorilerinin hangi değerleri alacağı sorunları, her sürecin tek bir mal ürettiği sistemin aksine, malların hangi oranlarda üretileceği sorunundan bağımsız olarak çözümlenemez. Bu, kapitalistlerin veri bir ücret düzeyinde maksimum kâr oranı kıstasına göre yapacakları teknik seçiminin bütün miktar gereksinmelerini karşılayamaması; kâr oranını maksimize eden süreçlerin talep yapısına göre değişebilmesi; miktar gereksinmelerinin kâr oranını sınırlaması; kısaca, her sürecin tek bir mal ürettiği sistemde geçerli olan ve almaşık üretim tekniklerinin ücret - kâr ilişkilerinin talep yapısından bağımsız olması şeklinde ifade edilebilen ikamesizlik **(non - substitution)** teoreminin bileşik ürün modelinde geçerli olmaması demektir.

Teknolojik koşullar veri iken bir bileşik ürün modelinin fiyat ve miktar çözümlemeleri ya da uzun dönem denge durumunun özelikleri, ücretlerin düzeyine, işçi ve kapitalistlerin tüketim yapı ve eğilimlerine bağlı olarak belirlenir. Diğer bir deyimle bu rekabetçi denge, veri asgari üretim sınırlaması altında maksimum oranda büyüme sağlayan ve bununla bağdaşan maksimum kâr oranı ,fiyatlar ve süreçlerin üretim yoğunlukalrını (faaliyet düzeylerini) veren **von Neumann** tipi bir denge olabileceği gibi, ücretleri ve dolayısıyle işçilerin tüketimlerini değişken olarak alan, kapitalistlerin de tüketim yapabilme olasılıklarını hesaba katan daha genel bir çözüm de olabilir. Bu çerçeve içindeki bir optimal model doğrusal programlamaya uygun bir biçimde formüle formüle edildiği ve fiyat ve miktar sistemleri arasında tam bir ikilik

(duality) sağlandığı zaman, fiyat sistemi optimal kâr oranı - ücret, miktar sistemi de optimal büyüme oranı - tüketim ilişkisini verecek; reel ücretlerin ve tüketimin farklı düzeylerinde ekonomi bu eğriler üzerinde kalacak ve bunların belirlediği optimal fiyat ve üretim yoğunlukları çözümlerine sahip olacaktır. Kâr oranı ile büyüme oranının ve tüketimle de ücretlerin eşitlendiği bu tip rekabetçi denge modellerinin çözümlerinin genel olarak şu özelikleri göstereceği bilinmektedir:

1. Çözümde fiyatı kesinlikle pozitif olan mal sayısı kadar süreç vardır. **Mal** deyimini sadece fiyatı kesinlikle pozitif olan girdi ve çıktılar için kullanır ve çözümün verdiği mal sayısını **m**, süreç sayısını da **n** ile gösterirsek **m = n** olacaktır.

2. Ürün deyimini fiyatı ne olursa olsun çözümün verdiği üretim tekniğinde üretilen ve kullanılan bütün girdi - çıktılar için kullanırsak, çözümdeki ürün sayısı süreç (mal) sayısına eşit ya da ondan büyüktür. Ürün sayısını **u** ile gösterirsek $\mathbf{u \geqq m = n}$ olmaktadır. Bu, çözümün bazı ürünler için sıfır fiyatlar verebilmesi demektir.

Ekonomide bilinen bütün süreçleri içeren girdi matrisini **A**, çıktı matrisini **B**, işgücü girdi vektörünü de **a** ile gösterelim. Çözümün verdiği en etkin **(A* B* a*)** tekniği **u** kadar ürün ve **n** kadar süreç içerdiğinden **A*** ve **B*** **u x n**, **a*** da 1 x **n** boyutludur. Çözümün fiyat sistemini formüle ederken fiyatı sıfır olan, yani mal olmayan ürünler bu sistemde yer almayacaktır. Bu nedenle fiyat sistemi **(A* B* a*)** ile değil, girdi - çıktı matrisleri kare **(n x n)** olan $(\bar{\bar{A}}^* \bar{\bar{B}}^* a^*)$ ile formüle edilecektir. Veri ücret malları vektörünü **c**, kâr oranını **r**, reel ücret oranını da **w** ile gösterelim. $\bar{p}$ sadece pozitif fiyatları içeren 1 x **n** vektör, **c** de sadece fiyatları pozitif olan malları içeren **n** x 1 vektör ise fiyat sistemi:

$$(\bar{\bar{P}}^* \bar{\bar{A}}^* + w \bar{\bar{p}}^* \bar{\bar{c}} a^*)(1 + r) = \bar{\bar{P}}^* \bar{\bar{B}}^*$$

olmaktadır. Görüldüğü gibi bu sistem **eşanlı** bir **denklemler** sistemidir.

Buna karşılık değer sistemi, fiyatları ne olursa olsun bu çözümün verdiği teknikte girdi olarak kullanılan ve çıktı olarak üretilen ürünler cinsinden, yani $(\bar{\bar{A}}^* \bar{\bar{B}}^* a^*)$ ile değil **(A* B* a*)** ile formüle edilmelidir. Genel olarak bu sistemin boyutları (1)'deki sistemin boyutlarından daha farklı olabildiğine göre, değer sisteminin referans şeması

fiyat sisteminin referans şemasından farklıdır. (1)'deki şemaya göre değer sistemini formüle etmek, **a priori** olarak bazı malların değerlerini sıfıra eşitlemek demektir. Diğer yandan değer sistemi kendi şemasıyle :

$$\mathbf{L\,A^* + a^* = L\,B^*} \qquad (2)$$

şeklinde formüle edildiğinde, $\mathbf{u > n}$ olduğu sürece, bilinmeyen sayısı eşitlik sayısını aşacağından değerler için tek **(unique)** bir çözüm elde edilemeyecektir.

Aynı sonucun kâr oranı ile büyüme oranının eşitlenmediği uzun dönem rekabetçi denge koşullarında da gerçekleşebileceğini Ersel'in örneğini kullanarak gösterebiliriz. Bunun için örnekteki ekonominin şu özelliklere sahip olduğunu varsayalım:

1. İşçiler ücretlerinin tamamını tüketmekte, tüketim vektörleri I. ve II. malları örnekte olduğu gibi 6 : 45 oranında içermektedir.

2. Kapitalistler 0.10 oranında bir büyümeyi gerçekleştirmek istemekte ve sadece birinci malı tüketmektedirler.

Teknik seçimi ve fiyatlar bu sınırlamalar altında kâr oranını maksimize edecek şekilde belirlenecek ve kapitalistlerin birinci maldan tükettikleri miktar arta-kalan **(residual)** bir kategori olarak ortaya çıkacaktır. Modeli bu koşullar altında şu şekilde formüle edebiliriz:

$$\begin{aligned}
&\text{Max } \mathbf{r}\\
&(27\mathbf{p}_1+15\mathbf{p}_2)\mathbf{x}_1=(1+\mathbf{r})\ [(20\mathbf{p}_1+10\mathbf{p}_2)+(5.6/9.6)\ (0.6\mathbf{p}_1+4.5\mathbf{p}_2)]\ \mathbf{x}_1\\
&(30\mathbf{p}_1+10\mathbf{p}_2)\mathbf{x}_2=(1+\mathbf{r})\ [(24\mathbf{p}_1+6\mathbf{p}_2)+(4/9.6)\ (0.6\mathbf{p}_1+4.5\mathbf{p}_2)]\ \mathbf{x}_2\\
&27\mathbf{x}_1+30\mathbf{x}_2 \geqq (1.1)\ [(20\mathbf{x}_1+24\mathbf{x}_2)+(0.6/9.6)\ (5.6\mathbf{x}_1+4\mathbf{x}_2)]\\
&15\mathbf{x}_1+10\mathbf{x}_2 \geqq (1.1)\ [(10\mathbf{x}_1+6\mathbf{x}_2)+(4.5/9.6)\ (5.6\mathbf{x}_2+4\mathbf{x}_2)]\\
&5.6\mathbf{x}_1+4\mathbf{x}_2 = 9.6\\
&\mathbf{x}_1, \mathbf{x}_2, \mathbf{P}_1, \mathbf{P}_2 \geqq 0
\end{aligned} \qquad (3)$$

Bu doğrusal-olmayan **(non - linear)** programlama probleminde ilk iki eşitlik ekonomide kullanılan bütün süreçlerin aynı oranda kâr elde etmeleri sınırlamasını, diğer iki eşitsizlik talep sınırlamalarını, bunları izleyen eşitlik de tam istihdam sınırlamasını göstermektedir. Uzun dönem rekabetçi denge çözümü yaklaşık değerlerle:

$$\mathbf{r}=0.327 \quad \mathbf{x}_1=96/56 \quad \mathbf{x}_2=0 \quad \mathbf{P}_1=16 \quad \mathbf{P}_2=0 \qquad (4)$$

olmakta, ekonomi bilinen süreçler içinde sadece birinci süreci kullanmakta ve Ersel'in:

$$\mathbf{r}=0.25 \quad \mathbf{x}_1, \mathbf{x}_2 > 0 \quad \mathbf{P}_1=1 \quad \mathbf{P}_2=2 \qquad (5)$$

çözümünden daha yüksek oranda bir kâr vermektedir. Diğer bir deyimle yukarıdaki varsayımlar altında (4)'teki çözüm (5)'teki çözümden kapitalistler açısından daha etkindir. (4)'teki çözümün verdiği fiyatlar yine bu varsayımlar altında mal piyasalarındaki arz - talep koşulları ile de bağdaşmaktadır. Ekonomi cari dönemde I. malden 46.29 birim üretmekte, bunun 38.37 birimi gelecek dönemde girdi olarak kullanılmak üzere talep edilmekte, aradaki fark ise kapitalistler tarafından tüketilmektedir. Bu mal için arz - talep dengesi sağlanmış olup malın fiyatı pozitiftir ([3]). II. maldan üretilen miktar ise 25.71 birimdir. Bu maldan girdi olarak talep edilen miktar (işgücünün yeniden üretimi için gerekli tüketim miktarı ve arzulanan büyüme oranı da hesaba katılarak) 23.80 birimdir. Bu mal kapitalistler tarafından tüketilmediğine göre bu malın piyasasında cari dönemde 1.91 birimlik bir arz fazlası ortaya çıkacak ve bu fazla zaman içinde giderek büyüyecektir. Bu da bu malın serbest mal olması ya da fiyatının sıfır olması ile bağdaşmaktadır.

Görüldüğü gibi bu örnekte de çözümde fiyatı pozitif olan mal sayısı kadar süreç kullanılmakta, buna karşılık ürün sayısı mal (süreç) sayısını aşmaktadır. Değer sistemi, kullanılan ve üretilen bütün ürünler cinsinden formüle edileceğinden, çözümün bu sistem için verdiği referans şeması, fiyat sistemi için verdiği referans şemasından farklı olacaktır. Değer sistemini (2)'deki biçimde formüle edersek:

$$12\,\mathbf{L}_1+(60/7)\,\mathbf{L}_2=9.6 \qquad (6)$$

olacak ve değerler için tek bir çözüm elde edilemeyecektir([4]).

---

(3) Bu olguyu (3)'teki problemin birinci mal için talep sınırlamasının sağ tarafına kapitalistlerin tüketim miktarını gösteren ve çözümün belirleyeceği negatif olmayan bir değişken eklemek ve sınırlamayı eşitlik şeklinde yazmak yoluyla da saptayabiliriz.

(4) Buna rağmen $0 < \mathbf{L}_1 < 5.6/7$ ve $0 < \mathbf{L}_2 < 5.6/5$ sınırları arasında sistemden sonsuz sayıda kesinlikle pozitif değer çözümü elde edilebilir. Bütün bu pozitif değerler için artık değerin pozitif olduğu kolaylıkla saptanabilir. Bir işçinin yarattığı artık değer: $\mathbf{S}=[(7/5.6)-(0.6/9.6)]\,\mathbf{L}_1 + [(5/5.6)-(5.5/9.6)]\,\mathbf{L}_2$ olup bu $\mathbf{L}_1, \mathbf{L}_2 > \mathbf{0}$ için kesinlikle pozitiftir.

Böylece, bileşik ürün modellerinde uzun dönem rekabetçi denge durumları, ürün sayısı ile süreç sayısının eşit olmadığı çözümler olarak ortaya çıkabilmektedir. Bu nedenle genel olarak, çözümün fiyat sistemi için bu yolla belirli **(definite)** bir çözüme ulaşılamamaktadır. Diğer yandan denge çözümünde ürün, süreç ve mal sayıları eşitlense bile (5) değer sistemini eşanlı denklemlerle yazarak çözmeye çalışmak yoluna gidilemez, zîra $\mathbf{m}=\mathbf{n}=\mathbf{u}$ durumu ya da bununla aynı anlama gelen fiyat çözümünün kesinlikle pozitif olduğu durum ($\mathbf{p} > 0$), bileşik ürün modellerinin çözümünün genel bir özelliği değil, özel bir durumudur. Kısaca, bu koşullarda eşanlı çözüm genel olarak uygulanamadığı için özel olarak da uygulanamaz ve dolayısıyle değerlerin hesaplanmasında geçerli bir yöntem değildir.

III

Bu durumda bileşik ürün modellerinin en genel koşulları altında değer sisteminin belirlenmesini sağlayacak ve değer kuramının gereksinmelerini karşılayacak bir yöntemin geliştirilmesi gerekmektedir. Ersel, bu amaca yönelik iki temel yöntem olduğunu belirtmekte; bu yöntemleri «optimum değer» başlığı altında inceleyerek aynı nedenlerle reddetmektedir:

1. Bu yöntemler kapitalistlere, rekabetçi ekonomilerde gözlenen ya da varsayılan amaç fonksiyonları dışında bir amaç atfetmekte, kapitalist ekonomiler için bilinen kurallardan farklı çalışma kuralları öngörmektedir.

2. Bu öngörülen çalışma kurallarının ortaya çıkardığı değişkenler (üretim süreçleri ve yoğunlukları) seti «gerçek» setten farklıdır (6). Bu eleştirilerin geçerli olup olmadıklarını saptamak için önce bu yöntemleri kısaca inceleyelim.

Morishima «optimum değer» yaklaşımında, ekonomide bilinen

(5) Örneğin von Neumann varsayımları altında Ersel'in örneğindeki ekonomi her iki süreci de kullanacak ve her iki fiyat da (Ersel'in saptadığı biçimde) pozitif olacaktır. Ancak von Neumann dengesi için süreçlerin üretim yoğunluklarının $\mathbf{X}_1/\mathbf{X}_2 = 0.825$ oranına uygun bir biçimde değiştirilmesi gerekmektedir.

(6) Bu eleştirilere Boratav (sf. 110)da katılmaktadır.

süreçler içinde, veri bir talep gereksinmesi **(Y)** sınırı altında, toplam işgücü kullanımını minimize eden bir süreçler seti ile bunların üretim yoğunluklarını bulmakta ve bu problemin ikilisinden **(dual)** «optimum değerler»i gölge fiyatlar olarak elde etmektedir. Çözüm negatif olmayan «optimum değerler» vermekte, ancak çözümden tek bir «optimum değerler» seti elde edilememektedir. Bu model:

$$\begin{aligned} \text{Max } & \mathbf{Y}\,\mathbf{L} \\ & \mathbf{B}\,\mathbf{L} \geqq \mathbf{A} + \mathbf{a} \\ & \mathbf{L} \geqq 0 \end{aligned} \qquad (7)$$

şeklinde formüle edilmektedir. Bununla beraber Morishima bu yöntemi, saptamak istenen şeyi (değerlerin negatif olmaması koşulunu) baştan varsaydığı; «optimum değerler» **Y**'ye (talebe) bağlı olarak değiştiği ve tek olmadığı için terketmektedir(7).

Diğer yöntem ise özünde değerleri değil artık-değeri saptamak amacına yönelen minimum işgücü zamanı ya da Ersel'in deyimiyle «minimum zorunlu emek» yöntemidir. Morishima bu yöntemi başlangıçta «Temel Marxist Teorem»in geçerliğini göstermek amacıyle geliştirmiş, ancak daha sonra bu yöntemi, (7)'den daha geçerli bir almaşık olarak değerleri saptamak amacıyla da uygulamıştır. Buna karşılık Cheok **et al** bu yöntemi sadece artık-değeri saptamak için uygulamakta ve bu uygulamayı Morishima'dan farklı bir yoruma dayandırmakta; bunu bir optimizasyon sorunu olarak almamaktadırlar. Yöntemde hareket noktası Marx'ın **artık işgücü** kavramıdır. Gerekli ya da zorunlu işgücü, ekonominin fiilen kullandığı toplam işgücünün yeniden üretimi için gerekli malların üretiminin gerektirdiği minimum işgücü zamanı olarak tanımlanmakta; artık işgücü ise toplam işgücü zamanı ile bunun arasındaki fark olarak belirlenmektedir. Yöntemden elde edilen **artık işgücü** zamanı ile buna dayanılarak hesaplanan **sömürü oranı,** ücret malları ile bunların üretim araçlarının tek tek değerlerinden, bunların pozitif ya da negatif olmasından bağımsız olup ücret malları ve üretim tekniği veri iken bu büyüklükler tektir. Model:

$$\begin{aligned} \text{Min } & \mathbf{x}\,\mathbf{a} \\ & \mathbf{x}\,\mathbf{B} \geqq \mathbf{x}\,\mathbf{A} + \mathbf{L}\,\mathbf{c} \\ & \mathbf{x} \geqq 0 \end{aligned} \qquad (8)$$

---

(7) Ancak, ilerde görüleceği gibi (7)'ye bu eleştirilerin yöneltilmesinin nedeni optimum değerlerin yanlış yorumlanmasıdır.

şeklinde formüle edilmekte ve bu problem $\mathbf{L}\,\mathbf{c} = \mathbf{Y}$ için (7)'nin asal **(primal)** problemini oluşturmaktadır. Ancak Morishima, malların tek tek değerlerini (7) değil (8) çerçevesinde belirlemek yoluna gitmektedir. Şöyle ki, (8)'deki minimum gerekli işgücü ($\mathbf{x}\,\mathbf{a}$), gerekli tüketim mallarını içeren bileşik malın «minimum» ya da Morishima'nın deyimiyle **doğru (true)** değeridir. Eğer gerekli tüketim vektörü tek bir malı içeriyorsa, $\mathbf{x}\,\mathbf{a}$ o malın minimum değeri olacaktır. Dolayısıyla, $\mathbf{y}^{-i}$'yi **sadece i malını** içeren net çıktı vektörü olarak tanımlar ve:

$$\begin{aligned} &\text{Min } \mathbf{x}\,\mathbf{a} \\ &\mathbf{x}\,\mathbf{B} \geqq \mathbf{x}\,\mathbf{A} + \mathbf{y}^{-i} \\ &\mathbf{x} \geqq 0 \end{aligned} \qquad (9)$$

problemini çözersek, bütün mallar için tek tek minimum değerler saptanmış olacaktır. Bu değerler (7)'den elde edilen değerlerin aksine **tek** olup talepten bağımsız olarak belirlenmektedir. Ayrıca burada, (7)'de olduğu gibi değerlere **a priori** bir negatif olmama sınırı getirilmemekte; $\mathbf{a} > 0$ ve $\mathbf{x} \geqq 0$ koşulları minimum değerlerin **kesinlikle pozitif** olmasını sağlamaya yetmektedir. Bununla beraber bu değerler eklemelilik özelliğini göstermemektedirler.

IV

Bu yöntem ve özellikle gerekli işgücünün (8)'deki biçimde bir minimizasyon çerçevesinde saptanması, hem bileşik ürün modellerinin hem de değer kuramının gereklerini karşılamakta ve Ersel'in iddiasının aksine kapitalistlere yeni bir amaç atfetmemekte ve kapitalizm için farklı bir çalışma kuralı getirmemektedir. Ersel'in (ve Boratav'ın) temel yanılgısı yönteme işçiler değil kapitalistler açısından bakmasıdır ([8]). Kapitalist sömürünün varlığı, işçilerin, gerekli tüketim-

(8) Daha basit bir ifadeyle, modelde sömürü oranını hesaplayan kapitalistler değil işçilerdir. Marx'ın belirttiği gibi «kapitalistlerin işçilerden kopardıkları arttığın hangi kâr oranında ifadesini bulduğu işçiler için önemsizdir». Marx, sınıfsal bölüşüm sorununu değer sistemi içinde çözümlemekte ve artık değer oranını bunun temel kavramı olarak almaktadır. Bu nedenle yukarıdaki yöntem Marx'ın bölüşüm sorununa yaklaşım tarzı ile de tutarlıdır. Bu konuda bk. Y. Akyüz, «A Note on the Marxian Transformation Problem and Income Distribution», **Australian Economic Papers,** 1976.

lerini karşılamak için **harcamak zorunda oldukları** işgücü zamanından daha fazlasını harcamaları demektir. «Marx, karşılaştırma yaptığı mantıksal yapıyı, ... ele aldığı rekabetçi kapitalist ekonominin ücret dışı artık üretmeyen, dolayısıyle sömürünün olamayacağı durumu» (Ersel sf. 66) olarak tanımladığına göre, işçilerin gerekli tüketimlerini karşılamak için harcamak zorunda oldukları işgücü zamanı ya da gerekli işgücü zamanı, aynı üretim teknolojisine sahip sömürünün olmadığı bir ekonomide harcamaları gereken işgücü zamanıdır. Bu da (8)'deki problemin çözümünün verdiği işgücü zamanından başka bir şey değildir. Kısaca, (8)'in çözümü, işçilerin sömürülme oranlarını hesaplamada kullanacakları mantıksal yapıyı vermektedir. İşçiler bu mantıksal ekonomide (8)'in çözümünün verdiği minimum işgücü zamanı ile gerekli tüketim mallarını üretebildiklerine ya da bu malları üretmek için daha fazla işgücü zamanı kullanmak **zorunda olmadıklarına** göre, kapitalist ekonomide bu minimum işgücü zamanı üzerinde harcadıkları zamana artık işgücü olarak bakacaklardır. Dolayısıyle, eğer bu yöntem herhangi bir yeni amaç getiriyorsa, bunu kapitalistlere ya da kapitalist ekonomiye değil, bunun karşılaştırıldığı mantıksal referans sistemini oluşturan ekonomiye atfetmektedir. Bu mantıksal referans sisteminde de, belli bir tüketimin minimum işgücü zamanı ile sağlanması amacına dayanan bir çalışma kuralından daha geçerli bir kural düşünülemez. Bu kural, üretimin teknik özelliklerinden tamamen bağımsız olarak, bu tip bir referans sisteminin özgün niteliklerinden kaynaklanmaktadır ([9]).

Malların bileşik olarak üretilmeleri halinde bütün miktar gereksinmeleri tamı tamına **(exactly)** karşılanamadığından, atılabilirlik **(disposability)** varsayımı bu tip modellerde kaçınılmaz olarak yapılmak zorundadır. Üretim yoğunluklarının negatif olmaması teknolojik bir zorunluk olduğu için, her sürecin tek bir mal ürettiği modellerin aksine burada genel olarak, malların gereğinden fazla üretilmesi; miktar sınırlamalarının eşitlik değil eşitsizlik şeklinde yazılması; gereğinden fazla üretilen malların atılması zorunluğu doğmaktadır. Bu varsayımın kapitalist ekonominin miktar sisteminin formülasyonunda yapıldığı

(9) Zorunlu işgücünün, mantıksal ekonomiye referansla minimum düzeyde tanınmasının, işçilerin boş zaman tercihlerini yansıttığı söylenebilir. Ancak bu, yöntemin işçilere atfettiği **yeni** bir amaç değildir, kapitalizmde işçilerin mücadelesinin yöneldiği önemli bir amaç da işgününün uzunluğunu kısaltmaktır.

açıktır. Ekonomi ister von Neumann tipi, ister (3)'deki tipte bir denge durumunda olsun, bütün malların tamı tamına gerektiği kadar üretilmesi genel olarak söz konusu değildir.

Aynı varsayımın, bu kapitalist ekonominin kıyaslandığı mantıksal referans sisteminde de yapılması gerekmekte, yani bu mantıksal sistem de teknolojik olarak **yapılabilir** olmak zorundadır. Bu husus (8)'de üretim yoğunluklarının negatif olmama koşulu ve tüketim sınırlamalarının eşitsizlikler şeklinde yazılmasıyla ifade edilmektedir. Eğer üretim yoğunluklarına bu sınırlama konmaz ve tüketim gereksinmeleri eşitlikler şeklinde yazılarak yöntem Ersel'in örneğine uygulanır, yani:

$$\begin{aligned} 7\mathbf{x}_1 + 6\mathbf{x}_2 &= 0.6 \\ 5\mathbf{x}_1 + 4\mathbf{x}_2 &= 4.5 \end{aligned} \qquad (10)$$

eşitlikleri çözülürse, ([10]) tüketim gereksinmelerini tamı tamına karşılayan üretim yoğunlukları ve bunun verdiği «gerekli işgücü» ($\mathbf{N} = 5.6\mathbf{x}_1 + 4\mathbf{x}_2$) :

$$\mathbf{x}_1 = 12.3 \qquad \mathbf{x}_2 = -14.25 \qquad \mathbf{N} = 11.88 \qquad (11)$$

olacaktır.Görüldüğü gibi bu mantıksal sistem ya da alt - sistem teknolojik olarak yapılabilir değildir([11]). Gerçekten eşanlı değer sistemi, yapılabilir olmayan bu mantıksal sistemi öngörmektedir. Şöyle ki, bu mantıksal sistemde kullanılan işgücü gerekli işgücü olarak alındığında, artık işgücü $\mathbf{S} = 9.6 - \mathbf{N} = -2.28$ olmakta ve Ersel'in hesapladığı «artık değer»i vermektedir. Aynı şekilde bu artık işgücünün gerekli işgücüne oranı da Ersel'in hesapladığı «artık değer oranı»na eşittir: $\mathbf{S}/\mathbf{N} = -0.1919$. Diğer yandan gerekli işgücü = tüketim malların değeri; artık işgücü = artık malların değeri yazılırsa :

$$\begin{aligned} 11.88 &= 0.6\,\mathbf{L}_1 + 4.5\,\mathbf{L}_2 \\ -2.28 &= 12.4\,\mathbf{L}_1 + 4.5\,\mathbf{L}_2 \end{aligned} \qquad (12)$$

---

(10) Daha önce saptandığı gibi tüketim malları sayısı, bu malların üretildiği süreç sayısından farklı olabileceğinden, (8)'deki sistemin eşitliklerle yazılıp tek bir çözüm elde edilmesi genel olarak zaten olanaksızdır. Ersel'in örneğinde ürün, mal ve süreç sayıları, eşit, değer ve fiyat sistemlerinin referans şemaları aynı olduğundan bu olanak doğmaktadır.

(11) Cheok **et al** bu mantıksal sisteme Sraffa anlamında bir alt-sistem olarak bakmaktadırlar.

olacak ve çözüm Ersel'in hesapladığı «değerler»i verecektir: $\mathbf{L}_1 = -1.2$, $\mathbf{L}_2 = 2.8$.

Oysa bu mantıksal sistemin teknolojik olarak yapılabilir olması koşulu modele sokulur ve problem (8)'deki biçimde formüle edilirse:

$$\begin{aligned} \text{Min } \mathbf{N} &= 5.6\mathbf{x}_1 + 4\mathbf{x}_2 \\ & 7\mathbf{x}_1 + 6\mathbf{x}_2 \geqq 0.6 \\ & 5\mathbf{x}_1 + 4\mathbf{x}_2 \geqq 4.5 \\ & \mathbf{x}_1 \,,\ \mathbf{x}_2 \geqq 0 \end{aligned} \qquad (13)$$

olacak ve çözüm :

$$\mathbf{x}_1 = 0 \qquad \mathbf{x}_2 = 1.125 \qquad \mathbf{N} = 4.5 \qquad (14)$$

şeklinde belirlenecek; artık işgücü $\mathbf{S} = 9.6 - 4.5 = 5.1$, sömürü oranı da $5.1/4.5 = 1.133$ olacaktır.

Bir an için mantıksal sistemin teknolojik olarak yapılabilir olma gereğini bir yana atsak ve (11) ile (14) arasında bir seçim yapılabileceğini düşünsek bile, mantıksal sistemin (11)'deki özellikleri göstermesi ya da bu çözümü seçmesi, kıstas ister üretilen mal miktarları, ister harcanan işgücü zamanı olsun sözkonusu değildir. Zira (14)'ün net çıktı vektörü [6.15 4.5] (11)'in vektöründen[0.6 4.5] daha fazla mal içermekte ve bu vektör daha düşük işgücü zamanı ile üretilmektedir ($4.5 < 11.88$): ya da Ersel'in **mantıksal** sistemi daha az malı daha çok işgücü ile üretmektedir. Üstelik bu **mantıksal** sistemin net çıktı vektörünü üretecek işgücü de ekonomide mevcut değildir. ($9.6 < 11.88$).

Bu sonuçlar aynı zamanda Ersel'in bu yönteme yönelttiği eleştiriden ikincisini de geçersiz kılmaktadır. Ersel (14)'deki üretim yoğunluklarının, kapitalist ekonominin üretim yoğunluklarından farklı olduğunu ve (14)'deki ekonominin, bunun kıyaslandığı kapitalist ekonomiden farklı bir teknik kullandığını ileri sürerek bu mantıksal yapıyı reddetmektedir. Ancak, asgari tüketim gereksinmeleri dışında bir artık üretmeyen bir ekonomi, artık mal üreten bir ekonomi ile aynı tekniği kullansa ve hattâ bu teknik bileşik ürün özelliğini göstermese bile, bu ekonomilerdeki süreçlerin üretim yoğunluklarının farklı olması kaçınılmazdır. Nitekim Ersel'in (11)'deki sisteminde bile üretim yoğunlukları, kapitalist ekonominin gerçek yoğunluklarından farklıdır. Öte yandan (13)'deki ekonominin kapitalist ekonomi ile aynı tekniği (süreçleri)

kullanması gerektiğini kabul etsek bile, bu yukarıda ulaşılan sonuçları değiştirmeyecektir. (13)'deki son sınırlamayı $\mathbf{x}_1 , \mathbf{x}_2 > 0$ şeklinde yazarsak, **e** son derece küçük pozitif bir sayı iken çözüm :

$$\mathbf{x}_1 = \mathbf{e} \qquad \mathbf{x}_2 = 1.125 - 1.25\,\mathbf{e} \qquad \mathbf{N} = 4.5 + 0.6\,\mathbf{e} \qquad (14.a)$$

olacak, Temel Marxist Teorem yine geçerliğini koruyacaktır: $\mathbf{S} = 5.1 - 0.6\,\mathbf{e} > 0$. Bu durumda (14)'deki çözüm, (14.a)'nın limitte aldığı değerleri vermektedir. Dolayısiyle, genel olarak (8) ve (9)'daki problemler **(B A a)** süreçler setine değil de değer sistemi için önceden belirlenen **(B* A* a*)** referans şemasına $\mathbf{x} > 0$ sınırı altında uygulandığında, mantıksal yapının referans sisteminin, bununla kıyaslanan kapitalist ekonominin değer sistemi için verdiği referans sisteminden farklı olması sorunu ortadan kalkacaktır.

V

Bu sonuç çerçevesinde (9)'da minimum işgücü gereksinmeleri şeklinde belirlenen değerleri, eşanlı olarak belirlenen değerlerle kıyaslamak ve bunların emek - değer kuramının ve bileşik ürün modellerinin gereksinmelerini ne dereceye kadar karşılayabildiğini saptamak için önce (9)'daki yöntemi örnekteki ekonomiye uygulayalım. (14)'deki mantıksal ekonominin gerekli tüketim vektörü içindeki malların tek tek minimum değerlerinin bulunması:

$$\begin{array}{lll} \text{Min} & 5.6\mathbf{x}_1 + 4\mathbf{x}_2 & \text{Min} \quad 5.6\mathbf{x}_1 + 4\mathbf{x}_2 \\ & 7\mathbf{x}_1 + 6\mathbf{x}_2 \geqq 0.6 & 7\mathbf{x}_1 + 6\mathbf{x}_2 \geqq 0 \\ & 5\mathbf{x}_1 + 4\mathbf{x}_2 \geqq 0 & 5\mathbf{x}_1 + 4\mathbf{x}_2 \geqq 4.5 \\ & \mathbf{x}_1 , \ \mathbf{x}_2 \geqq 0 & \mathbf{x}_1 , \ \mathbf{x}_2 \geqq 0 \end{array} \qquad (15)$$

problemlerinin çözümünü gerektirir. Burada saptanan şey, sırasıyla sadece birinci malın 0.6 birimlik miktarını ve sadece ikinci malın 4.5 birimlik miktarını içeren talep vektörlerini karşılamak için kullanılması gereken minimum işgücü miktarlarıdır. Çözümün, malların birim miktarları için verdiği minimum değerler:

$$\mathbf{L}_{1m} = 2/3 \qquad \mathbf{L}_{2m} = 1 \qquad (16)$$

olmaktadır ([12]). Bu değerler eklemelilik özelliğini göstermemekte; bunlara dayanılarak hesaplanan **işgücünün değeri,** (14)'de saptanan **gerekli işgücünü aşmaktadır :**

$$0.6\,(2/3)+4.5\,(1) > 4.5 \qquad (17)$$

Bu ise, gerekli işgücünün, **tüketim vektörünü** oluşturan mallar arasında **bölüştürülememesi** demektir. Bu sonuç, örnekteki bileşik ürün modellerinin niteliğinden doğmaktadır. Genel olarak, eğer bir bileşik ürün modelindeki bütün süreçlerde malların çıktı olarak üretilen miktarları, girdi olarak kullanılan miktarlarından daha düşük değilse, yani mallar bütün süreçlerde **net olarak** üretiliyorlarsa, birden fazla malı içeren bir talep (tüketim) gereksinmesini karşılamak için kullanılması gereken işgücü, bu vektörü oluşturan malların **tek tek** üretimleri için kullanılması gereken işgücü miktarlarının toplamından daha küçüktür. Malların tek tek net olarak üretilme olanağı bulunmadığından, sadece bir malı içeren bir talep gereksinmesini karşılayabilmek için, bu malla bir arada üretilmek zorunda olan diğer malların da **atılmak üzere** net olarak üretilmesi gerekmektedir. Bu da, söz konusu olabilecek bütün talep gereksinmelerinin tamı tamına karşılanamaması ile aynı olgudur. Öte yandan, aynı nedenle, (13)'de olduğu gibi **birden fazla malın** belli pozitif miktarlarının üretimini gerektiren talep sınırlamaları, (15)'de olduğu gibi **sadece bir malın üretimini** gerektiren talep sınırlamalarına kıyasla daha az mal miktarının **atılmasını** gerektirmektedir. Nitekim (13)'de atılan miktar sadece I. malın 6.15 birimi olduğu halde (15)'de I. malın 6.75, II. malın da 0.4 biriminin atılması gerekmekte, bu da kaçınılmaz olarak, minimum değerlerle hesaplanan işgücünün değerinin, gerekli işgücünü aşmasına yol açmaktadır.

Bu durumda (16)'daki minimum işgücü miktarlarının malların «değerler»i olarak tanımlanmasının anlamlı olup olmayacağı sorusunu cevaplamadan önce, eşanlı denklemler yoluyla saptanan değerlerin de aynı sonucu vereceğini gösterelim. (14)'deki mantıksal ekonomi birinci maldan 6.75, ikinci maldan 4.5 birim **üretmekte** olup bunlar için 4.5 birimlik işgücü zamanı kullanmaktadır. **Üretilen** mallar açısından eşan-

(12) Eğer (14 a)'da olduğu gibi bu malların üretiminde her iki sürecin de kullanılması gerektiği sınırlamasını koyarsak, minimum değerler $(2 + 2.8\,\mathbf{e})/3$ ve $1 + 0.6\,\mathbf{e}$ olacaktır.

lı değerler **eklemelilik** özelliğine sahiptir:

$$6.75\,(-1.2)+4.5\,(2.8)=4.5 \qquad (18)$$

Ancak, bu eşitliğin sağlanması, eşanlı değerlerle saptanan işgücünün değerinin, gerekli işgücünü aşması demektir:

$$0.6\,(-1.2)+4.5\,(2.8) > 4.5 \qquad (19)$$

Diğer bir deyimle burada da, işçilerin **tükettikleri** malların (eşanlı) değeri, bu malları üretmek için **harcamak zorunda oldukları** işgücünden fazladır. (19)'un yerine:

$$0.6\,(-1.2)+4.5\,(2.8)=11.88 \qquad (20)$$

yazılarak işgücünün değeri - gerekli işgücü eşitliğinin sağlandığını söylemek de olanaksızdır. Zira (20), mantıksal ekonominin tüketim mallarını tamı tamına üretebileceğini varsaymaktadır ve bu varsayım (11) nedeniyle geçersizdir.

Değer sisteminin (8) ve (9)'daki formülasyonu, eşanlı denklemler şeklindeki formülasyonuna kıyasla, bileşik ürün modellerinin, üretilebilecek net çıktı bileşimleri üzerine koyduğu sınırlamaları ve bunların dışına çıkılamayacağı gerçeğini veri olarak almakta ve bu modellerin gereği olan atılabilirlik varsayımını yapmaktadır. Bu nedenle, eşanlı değer denklemleri kesinlikle pozitif değerler verse bile, bileşik ürün modellerinin bu sınırları dışına çıktığı sürece geçersizdir. Diğer bir deyimle, eşanlı sistem pozitif değerler verdiği zaman da (8) ve (9) ile bağdaşmayabilir. Bunu bir örnekle saptayalım. Birinci süreç 6 birim işgücü kullanarak I. maldan 7, II. maldan 4 birim; ikinci süreç de 3 birim işgücü kullanarak I. maldan 2, II. maldan 3 birim **net** üretim sağlasın. Eşanlı değer denklemleri:

$$\begin{aligned} 7\mathbf{L}_1+4\mathbf{L}_2&=6\\ 2\mathbf{L}_1+3\mathbf{L}_2&=3 \end{aligned} \qquad (21)$$

olacağından $\mathbf{L}_1+6/13$, $\mathbf{L}_2=9/13$ verecektir. Ekonomideki işçilerin tamamının birinci maldan 3, ikinci maldan da 5 birim tükettiklerini varsayarsak, bu değerlerle hesaplanan işgücünün değeri $\mathbf{V}=63/13$, artık

değer $\mathbf{S}=54/13$ olacaktır. Ancak bu hesaplama:

$$\begin{aligned} 7\mathbf{x}_1+2\mathbf{x}_2&=3 \\ 4\mathbf{x}_1+3\mathbf{x}_2&=5 \end{aligned} \qquad (22)$$

miktar sisteminin verdiği mantıksal ekonominin yapılabilir olduğunu varsayar. Oysa çözüm $\mathbf{x}_1=-1/13$, $\mathbf{x}_2=23/13$ olmakta, negatif üretim yoğunluğu içermektedir. Bu, işçileirn kendileri için çalıştıklarında, 63/13 birimlik işgücü ile gerekli tüketim mallarını üretemeyecekleri demektir. Yapılabilir gerekli işgücü miktarı:

$$\begin{aligned} \text{Min}\ & 6\mathbf{x}_1+3\mathbf{x}_2 \\ & 7\mathbf{x}_1+2\mathbf{x}_2 \geqq 3 \\ & 4\mathbf{x}_1+3\mathbf{x}_2 \geqq 5 \\ & \mathbf{x}_1\ ,\ \mathbf{x}_2 \geqq 0 \end{aligned} \qquad (23)$$

probleminin çözümünün verdiği 5 birim işgücü olup mantıksal sistem birinci malın 1/3 birimini atmak zorunda kalmaktadır. (9)'un burada uygulanmasından elde edilen minimum değerler ise $\mathbf{L}_{1m}=6/7$, $\mathbf{L}_{2m}=1$'dir.

Eğer gerekli tüketimin 5 birim I., 3 birim II. maldan oluştuğunu varsayarsak (22) ile (23) özdeşleşecek ve aynı gerekli işgücünü verecektir: $\mathbf{N}=57/13$. Ancak bu son durumda (21)'den elde edilen değerler, minimum değerlerden farklı olmakla birlikte bu ikisi arasında bir çelişki yoktur. Minimum değerler, talep yapısı ne olursa olsun, malların birim miktarlarının gerektirdiği **maksimum** işgücü miktarlarını göstermektedir. Diğer bir deyimle, talep vektörü ne olursa olsun, bir işçi bu vektör içinde yer alan mallardan herhangi birini üretmek için **en fazla** (9)'un o mal için verdiği minimum gerekli işgücü zamanını harcamak zorundadır ([13]). Bu nedenle de bir talep vektörünün gerektirdiği

(13) Değer sisteminin bu minimum değer kavramı ile fiyat sisteminin **minimum ücret** kavramı arasında tam bir paralellik vardır. Daha önce de saptandığı gibi, bileşik ürün modellerinde ücret - kâr ilişkisi talep gereksinmelerinden bağımsız değildir. Buna rağmen talep gereksinmeleri ne olursa olsun, belli bir kâr oranının verdiği minimum bir ücret vardır. Söz konusu olabilecek bütün talep gereksinmelerinde bu kâr oranı en azından minimum ücrete eşit bir ücret verecektir. Bu minimum ücret belli talep gereksinmelerinde gerçekleşmekte, bunun dışındakiler için ise bir alt sınır oluşturmaktadır.

işgücü zamanını, mallar arasında minimum değerlere göre bölüştürmek olanağı yoktur. Eğer bir talep vektörü tamı tamına karşılanıyorsa, hesaplanabildiği ve pozitif olduğu taktirde eşanlı değerler bu bölüştürmeyi sağlamaktadır. Aksine, (22)'de olduğu gibi talep vektörü aynen üretilemiyorsa, eşanlı değerlerle bu vektörün gerektirdiği işgücünü hesaplamak ve dolayısıyle bu bölüştürmeyi yapmak olanaksızdır.

Mallar **bütün** süreçlerde **net** olarak üretildiği zaman, minimum ve eşanlı değer çözümlerinin aynı olması olanaksızdır. Bu ise zaten bütün talep gereksinmelerinin aynen karşılanamaması demektir. Bu nedenle, bu iki çözümün aynı sonucu verebilmesi **ve** bütün talep gereksinmelerinin aynen karşılanabilmesi için **gerekli** koşul, **her sürecin en azından bir malı net olarak kullanmasıdır.** Bu koşul sağlandığı ve bütün talep gereksinmeleri aynen karşılanabildiği zaman, eşanlı değerler (eğer hesaplanabiliyorsa) pozitif ve minimum değerlere eşit olacak ve bunların her ikisi de eklemelilik özelliğini gösterecektir (14).

Bunu bir örnekle saptayalım. Birinci süreç I. malı 7 birim net olarak üretsin ve II. malı 4 birim net olarak kullansın. İkinci süreç de II. malı 3 birim net olarak üretsin ve I. malı 2 birim net olarak kullansın. Süreçlerin işgücü girdileri sırasıyla 6 ve 3 birim ise:

$$\begin{aligned} 7L_1 - 4L_2 &= 6 \\ -2L_1 + 3L_2 &= 3 \end{aligned} \qquad (24)$$

eşanlı değer sistemiyle:

$$\begin{aligned} \text{Min } & 6x_1 + 3x_2 \\ & 7x_1 - 2x_2 \geqq 1 \\ & -4x_1 - 3x_2 \geqq 0 \\ & x_1 \,,\; x_2 \geqq 0 \end{aligned} \qquad \begin{aligned} \text{Min } & 6x_1 + 3x_2 \\ & 7x_1 - 2x_2 \geqq 0 \\ & -4x_1 + 3x_3 \geqq 1 \\ & x_1 \,,\; x_2 \geqq 0 \end{aligned} \qquad (25)$$

---

(14) Değer sistemi kare bir sistem olduğu zaman bütün talep **(y)** gereksinmelerinin aynen karşılanabilmesi için $\mathbf{X} > 0$ sınırı altında:

$$\mathbf{X} = [\mathbf{B} - \mathbf{A}]^{-1}\mathbf{y}$$

eşitliğinin bütün $\mathbf{y} > 0$'lar için sağlanabilmesi, yani ters matrisin yarı-pozitif olması gereklidir. Eşanlı değerler:

$$\mathbf{L} = \mathbf{a}\,[\mathbf{B} - \mathbf{A}]^{-1}$$

olduğundan ters matris yarı-pozitif iken $\mathbf{L} > 0$'dır. Eğer her süreç en azından bir malı net olarak kullanmıyorsa ters matrisin yarı-pozitif olması olanaksızdır.

minimum değer sisteminin verdiği değerler aynıdır:

$$\mathbf{L}_1=\mathbf{L}_{1m}=30/13 \qquad \mathbf{L}_2=\mathbf{L}_{2m}=33/13 \tag{26}$$

(25)'teki talep sınırlamaları aynen karşılanabildiği için, herhangi bir talep vektörünün (24), (25) ya da (8) yoluyla bulunacak işgücü gereksinmeleri aynıdır. Bu ise eklemelilik özeliğinin bütün değerler ve bütün talep gereksinmeleri için sağlanabilmesi demektir.

Bu durum dışında, bütün talep gereksinmelerinde eklemelilik koşulunu sağlayan tek değerler, Morishima'nın (7)'den elde ettiği «optimum değerler»dir. Bunu (14)'teki mantıksal ekonomiye uygularsak:

$$\mathbf{L}_{10}=0 \quad \mathbf{L}_{20}=1 \quad \text{olduğundan} \quad 0.6\mathbf{L}_{10}=4.5\mathbf{L}_{20}=4.5 \tag{27}$$

eşitliği sağlanmakta, yani bu değerlerle hesaplanan işgücünün değeri, gerekli işgücü miktarına eşit olmaktadır.

Ancak, Morishima'nın önerdiğinin aksine bu optimum değerler, eşanlı ya da minimum değerlere bir almaşık olmadığı gibi gerçekte **bu değerlerin, malların işgücü değerleri ya da işgücü gereksinmeleriyle ilgisi de yoktur.** Optimum değerler, sömürünün olmadığı (14)'deki mantıksal ekonominin **değişim değerlerinden** ya da bu ekonomide **malların piyasada elde edecekleri değerlerden** başka bir şey değildir. Bileşik ürün modellerinde değişim değerleri çözümünün miktar gereksinmelerinden bağımsız olmadığı olgusunun, sömürünün varlığı ile bir ilgisi bulunmamakta; bu tip bir modelde, sömürünün olmadığı bir ekonomide de malların piyasadaki değişim değerleri, talep - teknoloji yapılarının kesişmesiyle belirlenmektedir. Nitekim $\mathbf{L}_{10}=0$ olmasının nedeni, (14)'deki ekonomide birinci malın gereğinden fazla üretilmekte olmasıdır.

Bu yorum çerçevesinde (7)'nin: (a) saptanmak istenen şeyi, değerlerin negatif olmama koşulunu baştan varsayması, (b) tek bir çözüm vermemesi ve (c) saptanan optimum değerlerin talep yapısına bağlı olarak değişmesi nedenleriyle terkedilmesi ve bunun yerine (9)'un değerlerin saptanmasında daha geçerli bir almaşık olarak seçilmesi söz konusu olamaz. Zira (7), değerleri değil değişim değerlerini saptamaktadır ve (a) - (c), bileşik ürün koşullarında, kapitalizmdeki fiyat sisteminde belirlenen değişim değerlerinin de özellikleridir.

Böylece, sömürünün olmadığı mantıksal ekonomide değerlerle ilgili birbirinden farklı iki kategori ortaya çıkmaktadır: minimum işgücü gereksinmeleri (ya da minimum değerler) ve değişim değerleri (ya da optimum değerler). Bu, her sürecin tek bir mal ürettiği modelin aksine bileşik ürün koşullarında, **değişim değerlerinin** (fiyatların) **işgücü değerlerinden sapması** ve buna bağlı olarak da **dönüşüm (transformation)** sorunlarının, sömürünün **olmadığı bir ekonomide de ortaya çıkabilmesi** demektir. Bunun nedeni; malların minimum işgücü değerleri **tamamen** teknolojik koşullara bağlı olarak belirlendiği halde değişim değerlerinin bu koşullar yanında miktar gereksinmelerine de bağlı olmasıdır. Diğer bir deyimle burada dönüşüm, sorunun geleneksel çözümünde olduğu gibi, kâr oranının eşitlenmesi mekanizmasına değil, arz - talep dengelerinin sağlanması mekanizmasına dayanmaktadır. Bu çerçeve içinde, minimum değerler kesinlikle pozitif olduğu halde, optimum çözümün bazı mallar için sıfır değişim değerleri vermesinin emek - değer kuramı ile bağdaşmayan bir yanı yoktur. Bu olguyu Marx şu şekilde saptamaktadır: «eğer bir şey yararsızsa, bunun içerdiği işgücü de yararsızdır; bu, işgücü olarak sayılmayacak ve bir değer yaratmış olmayacaktır». Buradaki mantıksal ekonomide $L_{1m}=2/3$ olduğu halde $L_{10}=0$ olmasına yol açan şey malın atılması, yani üretimi için gerekli minimum işgücünün değişim değerine dönüşememesidir.

Kapitalizmle birlikte fiyatlara dönüşen şey, malların minimum (ya da eşanlı) değerleri değil, mantıksal (kapitalizm öncesi) ekonomideki değişim değerleridir. Her süreçte tek bir malın üretildiği modelin aksine burada dönüşüm, kapitalist ekonominin **sadece bölüşüm** (kâr oranının eşitlenmesi) **gereksinmesinin değil, aynı zamanda miktar gereksinmelerinin de** mantıksal ekonomiden farklı olmasından kaynaklanmakta ve kapitalist fiyatlar bu iki nedenle mantıksal ekonominin değişim değerlerinden sapmaktadır. Miktar gereksinmeleri açısından fark, kapitalist ekonomide artık - mal üretiminde ortaya çıkmakta ve bu da kapitalistlerin tasarruf/birikim eğilimlerine ve tüketim yapılarına bağlı olarak **yeni** (ek) bir tüketim ve/veya üretim aracı talep vektörü şeklinde belirmektedir. Mantıksal ve kapitalist ekonomilerde farklı malların fiyatlarının sıfır olması tamamen bu ekonomilerin miktar gereksinmelerinin farklı olmasından doğmaktadır: gerekli tüketim veri iken mantıksal ekonominin miktar gereksinmesi de veridir; buna karşılık kapitalist ekonominin miktar gereksinmeleri bunun yanında kapitalistlerin talep bileşimlerine de bağlıdır ([15]).

VII

Görüldüğü gibi bileşik ürün modelleri, malların işgücü değerleri ile ilgili olarak Ersel'in aradığı beş özelliği bir arada sağlayacak bir «ortam» değildir. Bu nedenle emek - değer kuramını, temel önermelerini koruyarak mantıksal uzantısına götürmek gereği ortaya çıkmaktadır. Minimum ve optimum değer kategorileri, Morishima'daki biçimiyle olmasa bile buradaki yorumuyla bu mantıksal uzantıyı oluşturmaktadır. Bileşik ürün koşullarında talepten bağımsız olarak tanımlanabilen tek değer kategorisi olan minimum işgücü miktarları **tamamen üretim katsayıları tarafından, tek ve kesinlikle pozitif** olarak belirlenmekte, piyasa koşullarından bağımsız olmaktadır. Optimum değerler ise değer sisteminin değişim değerlerini oluşturmakta ve bunlar bileşik ürün nedeniyle doğal olarak piyasa koşulları tarafından da etkilenmektedir.

Minimum değerlerin eklemeli olmaması ya da bir süreçte kullanılan işgücünün üretilen mallar arasında bölüştürülememesi değer analizi önermelerini de etkilememektedir. Minimum gerekli işgücü, optimum (değişim) değerleriyle hsaplanan işgücünün değerine eşit olduğundan, (8) sadece bir hesaplama yöntemi olarak kalmayıp değer sisteminin piyasa çözümlemesinde gerçekleşmektedir. Bu nedenle ister minimum zorunlu işgücü, ister işgücünün değeri esas alınsın, Temel Marxist Teorem geçerliğini korumakta; kapitalist sömürünün ve kârın, artık işgücünden kaynaklandığı önermesi ayakta kalmaktadır.

Her sürecin tek bir mal ürettiği modelin aksine burada malların minimum işgücü değerleri değişim değerlerini vermediğinden değer analizini değişim (optimum) değerleri üzerine oturtmak olanağı ortaya çıkmakta, bu analizi yapabilmek için minimum değerlerin hesaplanmasına gerek kalmamaktadır. Buradaki analiz, emek - değer kuramının, değerlerin hesaplanması ile sınırlı olmadığını ve eşanlı değer denklemelerinin terkedilmesinin, Ersel'in önerisinin aksine, emek - değer kuramının terkedilmesi anlamına gelmediğini açıkça göstermekte-

(15) Eğer örnekteki kapitalist ekonomi von Neumann dengesinde ise, miktar gereksinmeleri tamı tamına karşılanabildiği ve mallardan herhangi birinin atılması gerekmediği için her iki malın da fiyatı pozitiftir. Buna karşılık (3)'deki çözümde mallardan biri gereğinden fazla üretildiği için fiyatı sıfırdır. Bu iki çözüm arasındaki fark da kapitalistlerin talep bileşimleri arasındaki farktan doğmaktadır.

dir ([16]). Ancak şunu belirtmek gerekir ki bu analizi Marx'a atfetmek; minimum ve optimum değer kavramlarını ve değer sisteminin bileşik ürün koşulları altında formülasyonunu Marx'ta aramak olanaksızdır. Bununla beraber, emek - değer kuramının bütünlüğü ve tutarlılığı korunduğu sürece bu sorun sadece iktisadî doktrinler tarihini ilgilendirir.

---

(16) Nitekim kapiatlizmin Marxist analizi çok defa fiyat kategorileri ile yapılmakta ve bunun için değer kategorilerinin hesaplanması yoluna gidilmediği gibi bu kategorilere atıf yapılması da gerekmemektedir. Ersel'in (sf. 59) edindiği izlenimin aksine Steedman Morishima'yı, minimum değer kategorisini Marx'a atfetmesi nedeniyle eleştirmekte; emek - değer kuramını değil eşanlı değer denklemlerini terketmekte; minimum değer sistemini, kuramın genelleştirilmesinde bir mantıksal uzantı olarak görmektedir.

MARXİST DÖNÜŞÜM SORUNU : İKİLİ YORUM

Sencer DİVİTÇİOĞLU

1.1. Kapitalist üretim tarzında emek sürecinde üretilen metaların ayrı iki şekil alabileceğini biliyoruz: Fiziksel şekil ve değer şekli. Fiziksel şekil metaların kullanma - değerini gösterdiğinden fiziksel olarak ölçülür (1), değer şekli ise metaların mübadele - değerlerini verdiğinden emek - değer ile hesap edilir. Bundan dolayı, Marx «... B metaının cisimli şekli A metaının değeri şekli haline gelmekte yada B metaının cismi A metaının değerini ayna gibi göstermektedir» **(Capital.** Vol. I. p. 52**)** derken, emek sürecinde üretilmiş olan metalarda bu ikili şeklin (ama her ikisi de aynı üretim işleminde ve aynı anda vücut bulan iki şeklin) ortaya çıkabileceğini vurguluyordu. Birlikte doğan bu iki ayrı şeklin tek bir metada birlikte yaşamasının asıl nedeni, emek sürecinde üretilen miktarlar ile yaratılan değerlerin birlikte ve eşanlı oluşumudur. Hattâ, meta miktarlarının üretilmesi, genel olarak değeri değil, belli miktarlardaki değeri de birlikte getirmektedir. Çünkü, meta üretim süreci, aynı zamanda, bir emek sarfetme sürecidir. Her meta miktarı üretilirken bu süreçte doğrudan ve dolaylı emek de sarfedilmiş olur. Yada üretim sürecinde, belli tarihsel ve güncel emek sarfedilmiş olduğundan dolayıdır ki, metalar belli miktarlarda üretilebilir. İşte, meta miktarları ile emek miktarlarının (değer) birlikte, eşanlı ve sürekli yaradılışı bize metaların ikili karakterini verir; fiziksel miktarlar üretilirken, değerler de yaratılmış olur.

Kapitalist üretim tarzında metaların aldıkları bu ikili şekil, meta niteliğindeki emek-gücü için de, haydi-haydi, geçerlidir. Gerek kullanma, gerek mübadele değeri sağlayan faaliyetlerde, üretilmiş üretim araçları yanında mutlaka emek de bulunmalıdır (ki üretim süreci ger-

---

(*) S. Divitçioğlu, İst. Üni. İktisat Fakültesi ve Boğaziçi Üniversitesi İdarî Bilimler Fakültesi, Prof. Dr.

(**) Makaleyi okuyup eleştirilerini esirgemeyen Y. Akyüz ile F. Yağcı beylere teşekkürlerimi sunarım.

(1) «Kullanma - değerini ele alırken, biz daima, belli miktarlarla uğraştığımızı varsayıyoruz» (Marx. **Capital** Vol. I. p. 36).

çekleşebilsin). Fakat, kullanma-değeri olan metada faydalı (somut) emek, mübadele-değeri olan metada soyut emek karşımıza çıkar. Bu, emek-gücünün de almış olduğu ikili şeklin bir ifadesidir. Her metanın kulanma-değeri, belli bir amaçla yapılan üretken faaliyette faydalı emeği içerir. Bu bakımdan, nitel karakteri vardır. Buna karşılık, n-malı kapitalist bir ekonomide, işbölümü çerçevesinde ve toplumsal emeğin sanayilerarası dağılımı ile gerçekleşen üretim sürecinde, emek-gücü somut değil, soyut bir şekil alır. Artık, belli bir metada hangi somut emeğin cisimlendiğini bilemezsiniz; emek-gücü nitel karakterini terk etmiş, nicel bir karaktere bürünmüştür. Bundan böyle, metaların mübadele değeri, içinde cisimlenmiş dolaylı ve doğrudan emek miktarları ile tanımlanır.

Sermayeli üretim sürecinde meta haline gelmiş emek-gücünün değerinin belirlenmesi de bu kural dışında kalmaz. Emek-gücünün değeri, kendisini yenüretmek için toplumsal olarak gerekli emek-zaman ya da miktardır. Bu emek-zaman, aynı zamanda, işçinin tükettiği ücret malları tomarının içindeki emek-zamanla da eşdeğerdir. Yani, emek-gücünün değeri, kendisini yenüretebilmek için emeğin «ısmarladığı» mallarla ölçülmektedir. Fakat, kapitalist üretim tarzında «ısmarlamış emek», «cisimleşmiş emek»den çok düşüktür. Her iki büyüklük arasındaki farka kapitalist sınıfın payı olan artık-değer denilir ve böylece, kapitalist üretim tarzındaki bölüşüm sürecinin esasları belirlenmiş olur ([2]). Bütün bu söylediklerimizden dolayı, «bölüşüm» bir değer alma süreci olmakta, kullanma-değeri şeklinden çok, mübadele değeri (değer) şeklinin özünü vermektedir.

Bu bakaçtan, marxist değer (mübadele) teorisi çerçevesinde üretim ve bölüşüm süreçleri içiçe gerçekleşmektedir. Kapitalist üretim tarzında, toplumun zenginliğinin özü olan tüketim ve üretim malları ile somut emekten oluşan kullanma-değerleri, metaların ve emek-gücünün ve dolayısıyle iktisadî artığın değeri şekline dönüşmektedir. Bu olgu yani miktarların değerlerle ifade edilme olgusu, sermayeli üretim sürecinin bir vargısıdır. Böyle olunca, malların ve emeğin fiziksel miktarlarından hareket ederek kapitalist üretim tarzının mantığını anlamaya çalışmak eksik ve de hatalı olur. Bu sistemin mantığını anlamak için mutlaka kullanma-değeri ve değer düzeylerinde gelişen üretim ve bölüşüm süreçleri birlikte incelenmelidir.

---

(2) Değerlerin «belirlenmesi» konusunda **Açmalığa** başvurulması...

Bu iddiaları matematik formüllemelerle açıklayalım: Kullanma-değerlerini, ekonomideki teknoloji tarafından saptanan **A** üretim katsayıları matrisi ve **l** emek katsayıları sıra vektörü ile gösterelim. Değerler ise, sosyo-teknik olarak belirlenen **b** sütun vektörü (reel ücretler = emeğin ısmarladığı) ve Λ değerler köşegen matrisi ile açıklansın. Bu ifadelere dayanarak, kullanma-değerleri ile mübadele-değerleri arasındaki eşanlı ve içiçe ilişkiler, «benzer matrisler» kuramından hareketle, şöyle gösterilebilir.

(1) $\mathbf{A}^e = \Lambda \mathbf{A} \Lambda^{-1}$

ve

(2) $(\mathbf{bl})^e = \Lambda\,(\mathbf{bl})\,\Lambda^{-1}$

Görüldüğü gibi, denklem (1) de **A** üretim katsayıları matrisi metaların birim değerlerini (λ_i) gösteren Λ köşegen matrisi yardımıyle $\mathbf{A}^e$ değerler matrisine dönüşmüştür (Seton, 1956). Doğalıkla, böyle bir dönüşümde, üretim ve üretim-değer katsayıları matrislerinin karakteristik kökleri değişmeyecektir.

Aynı usavurma denklem (2) için de geçerlidir. **(bl)** emek katsayıları başına tüketilen (b_il_j) ücret malları miktarlarını gösteren bir kare matristir. Bu matrisin, birim değerler köşegen matrisi ile işlem görmesiyle, matris değerler cinsinden ifade edilen $(\mathbf{bl})^e$ matrisine dönüşmüştür. Yine, söylemeye gerek yoktur ki, bu matrislerin de karakteristik kökleri aynıdır.

Anlaşılacağı gibi, her iki denklem bize şunu hatırlatmaktadır: Fiziksel miktarlar ile değerler içiçedir ya da başka bir deyişle, kullanma-değeri ile değerler birlikte oluşur. Kapitalist üretim tarzının mantığını anlamaya başlamak için tahlillerin bu ikili şekil düzeylerinde birlikte yürütülmesi gerekir ve ancak bu yoldandır ki üretim ve bölüşüm süreçlerinin gerçeği ortaya konulabilir.

Öte yandan, markxist değer kavramının, emek sürecinde gerçekleşen üretim ve bölüşüm süreçlerini kapsayan bir bütün olduğunu söylemiştik. Bu bakımdan, teknoloji tarafından saptanan üretim katsayıları matrisini ücret malları girdileri (reel ücret) matrisi ile «arttırılarak» yeni bir matris elde etmek söz konusu olabilir.

(3) $\mathbf{A}^{+} = \mathbf{A} + \mathbf{bl}$

Burada $\mathbf{A}^{+}$ sosyo-ekonomik matristir (Abraham-Frois, Berrebi 1976). Bu matriste, emeğin ısmarladığı tüketim malları da herhangi bir sanayi girdisi gibi, emek-gücüne girdi olarak verilmiş varsayılmıştır. Eğer bu matrisi, denklem (1 ve 2) den yararlanarak, değerler cinsinden yazarsak.

(4) $\mathbf{A}^{+e} = \Lambda \mathbf{A}^{+} \Lambda^{-1}$

elde edilir. Bu denkleme göre, miktar kökenli sosyo-ekonomik matris, değer cinsinden ifade edilmiş olur.

1.2. Dikkat edilmişse, yukarıda, kapitalist üretim tarzını «anlamaya başlamak» üzere, değer kavramı çerçevesinde, üretim ve bölüşüm süreçlerini açıklamaya çalıştık. Fakat bilindiği gibi «sermayeli üretim çevrisini» tamamlamak için, ille de, dolaşım sürecinin, üretim ve bölüşüm süreçleri ile bütünleşmesi gerekmektedir. Marx'dan şu beleni alıyoruz:

> «... Üretim, tüketim, bölüşüm ve mübadele özdeş olmayıp, birlik içinde farklılık gösteren aynı bütünün parçalarıdır. Üretim, üretimin çelişkili belirlenmesinde kendisini aşkıladığı **(transcender)** gibi sürecin öteki momentlerini de aşkılar. Süreç ondan hareket ile başlar ve her kez yenilenir. Açıktır ki, ne mübadele, ne de tüketim kendi sınırlarını aşkılayabilir. Aynı şey, ürünlerin dağılımı hakkındaki dağılım için (söz konusu) ise de üretim etkenlerinin dağılımı için değildir. Bunlar, kendiliğinden, üretimin bir momentidir. Bundan dolayı, şu üretim şu tüketimi, şu dağılımı ve şu mübadeleyi belirler. Bütün bu değişik momentlerin karşılıklı belli ilişkilerini belirleyen üretimdir.» (**Critique,** p. 253)

Konumuzun bağlamında tüketimi şimdilik bir yana bırakırsak, sermayeli üretim çevrisinin anlaşılması için üretim ve bölüşüm (ki Marx'ın metninde dağılım olarak kullanılmıştır) momentlerinin yanında dolaşım (ki bu metinde mübadele olarak geçer) momentinin de onlarla bütünleşerek tahlile katılması gerekir. Böylece, kapitalist üre-

tim tarzının anlaşılmasına soyuttan somuta giden bir yöntemle yaklaşmış olmaktayız (ardıl yaklaşımlar).

Fakat açıktır ki, dolaşım sürecinin tahlile katılması kendiliğinden para, piyasa, rekabet ve fiat gibi yeni kavramların geliştirilmesine bağlıdır. Paralı dolaşımda metaların mutlak ya da nisbî «değerlerinin» fiatlarla belirlenmesi kaçınılmaz olmakta ve bunun vargısı olarak da, ücret ve kâr fiatlanmış olarak hesap edilmektedir. Bundan böyle, metaların kullanma-değerlerini gösteren miktarlar ya da bu metaların, üretiminde doğrudan ve dolaylı olarak kullanılan emek miktarları (değerleri) metaların eşdeğer şekli olan para ile ifade edilen fiatlar olmaktadır. Artık, ne şu ürünün ya da şu somut emeğin kullanma-değerini miktarlarla, nede şu ürünün ya da şu soyut emeğin mübadele-değerini emek değerlerle ifade etmeye olanak yoktur. Üretim ve bölüşümün gerçek dünyası yerini, dolaşımın fiatlar görüntü dünyasına bırakmıştır. (Medio 1972)

Doğrudur, verilmiş bir sosyo-ekonomik matris kuşatımında, toplumsal emek sanayiler arasında dağılır ve metalar da bu dağılım sürecinde değer olarak mübadele edilir. Fakat maalesef, kapitalist dolaşım çevrisinde, bu açık önermenin, yani, metaların emek miktarları üzerinden mübadele edilmeleri özelliği işlerliğini yitirmiştir. Yitirmiştir çünkü, reel ücretler ve işgücünün uzunluğu verilmişken, artık-değeğin değişir sermayeye oranı (artık-değer haddi) her sanayi dalında aynı olmak zorunda ise de, aynı artık-değerin toplam (sabit **artı** değişir sermayeler) sermaye değerine oranı (kâr haddi) her sanayide farklı olmaktadır. Fakat aslında, kapitalistlerin ilk hadden çok, ikinci hadle ilgilenmeleri doğaldır. Çünkü, ilkinde tekbiçim artık-değer haddine göre öndelik olarak konulmuş değişir sermaye üzerinden bir artık-değer sözkonusu olduğu halde, ikincisinde öndelik olarak konulan toplam sermaye üzerinden aynı artık-değer büyüklüğüdür. Oysa, sanayilerin çokbiçimli sermayelerinin organik birleşimlerine göre (sabit **bölü** değişir sermaye), kapitalistlerin değişik kâr hadleri sağlayacakları açıktır. Bu durum ise, kapitalist üretim tarzında, kapitalistlerarası rekabet dengesinin doğuracağı biricik kâr haddi olgusuna ters düşer. Eğer, bu biricik kâr haddi benimsenirse, bireysel meta fiatları (üretim fiatları) değerlerden saptığı gibi, bireysel kâr da artık değerden sapacaktır. Nitekim, tek bir kâr haddi üzerinden işlem yapan sanayilerde, eğer, bunların sermayelerinin organik birleşimleri ekonominin ortalama organik birleşiminden yüksekse ürettikleri metaların üretim fiatları değerle-

rinden yüksek, kârları ise artık-değerlerinden büyük olacaktır, **ya da tersi.** Bu durum karşısında, bundan böyle, metaların mübadele değerlerinin onları üretmek için gerekli dolaylı ve doğrudan emek miktarlarına orantılı olduğunu söylemeye olanak bulunmayacaktır.

Bu son paragraftaki tahlil aslen Marx'a aittir ([3]). Marx, **Kapital**'in III. cildinde, özellikle, «Kâr Haddinin Artık-Değer Haddi ile İlişkisi» bölümünde üretim fiatlarının değerlerden, kârın da artık-değerden sapabileceğini belirtmiş ve biçimsel bir yoldan «Dönüşüm Sorunu» dediği bu soruyu çözmeye çalışmıştır. Fakat hemen işaret edelim ki, hernekadar, dönüşüm sorununu ortaya atmak Marx'a nasip olmuşsa da, sunduğu çözüm yanlıştır. Bu huşusu açıklayalım:

Marx'ın yukarıdaki tahlili yaptıktan sonra şu soruyu sorması bekleniyordu: Değerler sistemi ile genel ve ortalama bir kâr haddi biliniyorken değerler nasıl üretim fiatlarına, artık-değer de nasıl kâra geçişir? Bu soruya verdiği cevap kimseyi, hattâ kendisini bile tatmin etmeyecek kadar tutarsızdır (Divitçioğlu 1976, s. 55 - 58). «Üretim maliyeti» dediği değer cinsinden toplam sermayeyi genel (ve ortalama) değer cinsinden bir kâr haddi ile çarptıktan sonra üretim fiatlarını elde ediyordu. Böyle bir işlemde sonuç olarak, toplam fiatlar toplam değerlere, toplam kâr da toplam artık-değere eşit oluyordu.

Bu çözümdeki tutarsızlığın iki temel nedeni vardır. İlki, Marx'ın çıktıları fiat cinsinden yazarken, girdileri değer cinsinden yazmış olmasıdır. Oysa biliyoruz ki, bütün girdilerin çıktı, bütün çıktıların da girdi olduğu n-mallı bir ekonomide, girdi ve çıktıları ayrı birimlerle ölçmeye olanak yoktur. İkincisi, Marx'ın ortalama kâr haddini değer cinsinden yazmış olmasıdır ki bu, ilk hatasının zorunlu bir vargısıdır. Eğer, girdiler ile çıktılar fiatlanmış olsa idi,kâr haddinin de, kaçınılmaz olarak, fiat cinsinden hesap edilmesi gerekecekti. Ayrıca, kapitalistlerin üretim kararları alma sürecinde, hiçbir zaman, değer kâr haddine göre iş yapmayıp, fiat kâr haddine göre hareket ettikleri düşünülürse, değer kâr haddinin değerler sisteminde bile yeri olmadığı anlaşılacaktır

Marx'ın bu hataları bir kez saptandıktan sonra, hangi okula bağlı olurlarsa olsunlar, büyük bir iktisatçılar öbeğinin dönüşüm sorununa

---

(3) Marx'ın bu konudaki fikirlerinin gelişmesini göstermesi bakımından bakınız: (Meek, 1977).

çözüm ya da çözümsüzlük arayışlarına girişmeleri doğaldır. Bu arayışların ta Böhm-Bawerk (1986)'den başlayıp günümüze, Steedman (1977)'a dek, 80 yıldır süregeldiğini hatırlatalım.

2.1. 1970'lerden sonra dönüşüm sorununun yeni bir dönemeç aldığını biliyoruz. Bu dönemeçe giden yol, Sraffa'nın iktisatçılarca yaygınlıkla «devrim» olarak nitelendirilen yapıtının açtığı yoldur (Sraffa 1960).

Sraffa'nın üretim fiatları ve gelir bölüşümü kuramına katkısı, üretim teknolojisi ve gelir paylarından birinin (ücret ya da kâr haddi) verilmesi halinde üretim fiatları ile öteki gelir payının eşanlı olarak belirleneceği noktasında toplanmaktadır. Bu kuramın marxist yorumunda ise, değerler sistemine başvurmaya gerek duyulmadan üretim katsayıları matrisi ve reel ücret haddi bilinenleri aracılığıyla üretim fiatları ve kâr haddi belirlenmektedir. Sanıyoruz ki, Steedman'ın (Steedman 1977) yankı yapan kitabında takındığı Sraffacı - Marxcı tavır bu tür bir yaklaşımı gereğince özetleyebilir (Pasinetti'nin son kitabında da aynı yaklaşım geçerli. Pasinetti 1977).

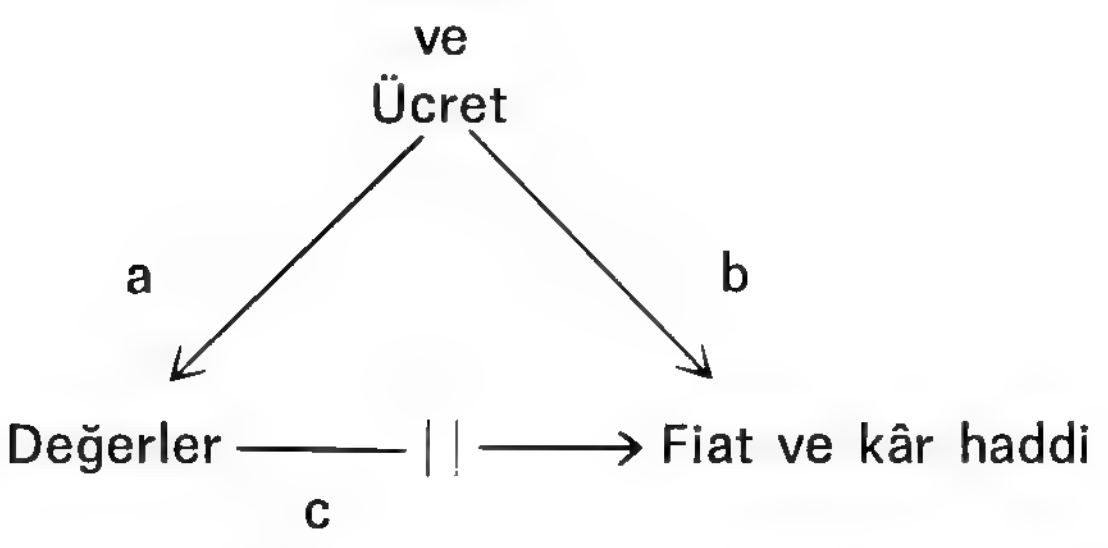

Steedman'ın kuramsal şemasına göre, ekonomideki teknolojiyi açıklayan üretim ve emek katsayıları ile reel ücret haddi bilinirse, değerler sistemini belirlemeye olanak bulunduğu gibi (ok - a), fiatlar sistemini de belirlemeye olanak vardır (ok - b). Öyleyse, değerler sisteminin fiatlar sistemini belirlemesi sözkonusu değildir (ok - c). Kaldı ki, değerler sistemi denilen şey, aslında ortalıkta gözükmeyen, marxist «metafiziğin» yarattığı bir sözde-kavramdır. Bundan dolayıdır ki, fiatlar sisteminin ve kâr haddinin belirleyicisi yalnız üretim teknolojisi ve reel ücretlerdir.

Steedman'ın bu savı eksiksiz olabilirdi eğer, üretim ve emek katsayıları ile değerler aynı toplumsal meta üretim sürecinde birlikte oluşan iki ayrı olgu değilse. Ama, her üretim süreci (kullanma-değeri) bir değer sürecine (mübadele değeri) tekabül ediyorsa ve de reel ücret denilen şey aslında bir değer kategorisi ise bu sav eksik, hattâ pürüzlü olabilir.

2.2. Öyle sanıyoruz ki, makalemizde tarihsel maddeciliğin savunmasını üstelenen konuya geldik. Yukarıda yaptığımız tahlillere dayanarak Sraffacı - Marxcılara karşı ileri sürdüğümüz iddiaları şöyle biçimlendirebiliriz (4).

Önce, Marxist kâr haddi tanımından hareket ederek, Sraffagil üretim fiatları sistemini yazalım:

$$(5) \qquad \mathbf{p} = (1 + \pi)\ (\mathbf{pA} + \mathbf{pbl})$$

Bu denklemde **p** «üretim fiatları» sıra vektörünü, π de kâr haddini gösterir **(scalar).** Denklemler sisteminde n fiat ve bir de kâr haddi olmak üzere $n + 1$ bilinmeyen vardır. Buna karşılık, elimizde sadece n denklem bulunmaktadır. Eğer, metalardan birini **numéraire** olarak alırsak ($p_i = 1$), sistemdeki bütün nisbî fiatlar ve kâr haddi eşanlı olarak belirlenir.

Yukarıdaki ilişkide parasal ücret (w),

$$(6) \qquad \mathbf{w} = \mathbf{pb}$$

olduğunda, denklemlerden w'nin de belirlenmesi olanaklıdır.

Eğer denklem (5)'i denklem (3) ile evirirsek:

$$(7) \qquad \mathbf{p} = (1 + \pi)\,\mathbf{pA}^{+}$$

---

(4) Aslında, Marxcı - Sraffacı yaklaşımla «Dönüşüm Sorununun» yokluğunu yada çözümünün ancak bu yoldan yapılabileceğini kanıtlamaya çalışan Morishima (1973), Steedman ve Pasinetti gibi yazarların çalışmalarına eleştirel bir katkı olarak hazırlanan bu makale toparlandıktan sonra, Steedman'ın kitabında B. Fine - L. Harris (1976) ve L. Gerstein (1976)'e yaptığı atıfları gözönüne alıp, bu makaleleri okumak fırsatını bulan yazarın, bazı konularda bu iktisatçılarla aynı kanıda olduğu (örneğin Fine Harris ile üretim, bölüşüm ve dolaşım süreçlerinin bütünleşmesi, Gerstein ile kullanma ve mübadele değerleri ikilisi), fakat özellikle, Gerstein ile dönüşüm sorununun çözümsüzlüğü konusunda ayrı düşündüğü anlaşılacaktır.

elde edilir. Bu ifadeye göre, üretim fiatları ve kâr haddi sosyo-ekonomik matris tarafından belirlenmektedir.

Dikkat edilmişse, bu bölümde savunulan (dönüşüm sorununun çözümünde), marxist değerler kavramına gerek duyulmadan kullanma-değerinden (fiziksel miktarlar) hareket ederek, nisbî fiatlar ile kâr ve ücret hadlerinin belirlenmesinin mümkün olacağıdır. Fakat bu açıklama tarzı, ilk elde, doğru gözükse bile, dolaşım süreci kuşatımında kalıp, üretim ve bölüşüm süreçlerine bir açıklık getirmediği için eksiktir. Sraffacı - Marxcı yaklaşım üretim sürecinin açıklamasında yetersizdir, çünkü, üretim sürecinde üretilen miktarlar ile birlikte emek değerler yaratıldığını bilmemezlikten gelmektedir. Bölüşüm sürecinin açıklamasında da yetersizdir. Çünkü, dolaşım süreci çerçevesinde hiç bir zaman açıklamaya muktedir olamayacağı, reel ücretler **b** vektörünü bir «değişmezlik postulası» (Seton 1956) olarak kabul etmeye mecbur kalmıştır. Oysa, dönüşüm sorununa, kullanma değerlerini kullandığımız kadar, değerleri de kullanarak çözüm getirmek istersek, bütün bu pürüzlerin ortadan kalktığını görmekteyiz.

Şimdi, denklem (7)'nin her iki terimini Λ^{-1} değer köşegen matrisi ile ardçarpalım.

$$\mathbf{p}\Lambda^{-1} = (1 + \pi)\,\mathbf{p}\mathbf{A}^{+}\Lambda^{-1}$$

Öte yanda,

$$\Lambda^{-1}\Lambda = \mathbf{I}$$

özdeşlik matrisini verdiğinden,

$$(8) \qquad \mathbf{p}\Lambda^{-1} = (1 + \pi)\,(\mathbf{p}\Lambda^{-1})\,(\Lambda\mathbf{A}^{+}\Lambda^{-1})$$

denklemi elde edilir. Bu denklemi, denklem (4) ile düzenlersek:

$$(9.1) \qquad \mathbf{p}\Lambda^{-1} = (1 + \pi)\,(\mathbf{p}\Lambda^{-1})\,\mathbf{A}^{+e}$$

değer-fiat denklemi bulunmuş olur. Görüldüğü gibi, $(\mathbf{p}\Lambda^{-1})$ fiat-değer sapma oranlarını, $\mathbf{A}^{+e}$ ise değer cinsinden sosyo-ekonomik matrisi verir. Varılan sonuç, Bortkiewizc (1908)'in dönüşüm çözümünden farklı değildir. Çünkü, $\mathbf{A}^{+e}$ matrisi, $(\mathbf{c} + \mathbf{v})$ toplam sermayenin yerini almış-

tır. Aslında, bu sonuç, Sraffagil avadanlıkla sağlanmıştır. Marx'ın çağında bilinmesine imkân olmayan «üretim katsayıları» tahlil aracı, dönüşüm sorununun çözülmesi yolunda, başarıyla kullanılabilir hale gelmiştir.

Bilindiği gibi, $\mathbf{A}^{+e}$ «değer» sosyo-ekonomik matrisinin ($\mathbf{p}\Lambda^{-1}$) özgü vektörüne tekabül eden Perron-Frobenius kökü $(1+\pi)^{-1}$ dir, yani;

$$(9.2) \qquad \frac{1}{1+\pi}(\mathbf{p}\Lambda^{-1}) = (\mathbf{p}\Lambda^{-1})\,\mathbf{A}^{+e}$$

Böylece, kâr haddi, hattâ fiatlar sistemine başvurulmadan, «değer» sosyo-ekonomik matrisi tarafından belirlenebilmektedir.

Bu tahlilden dolayı, Sraffacı-Marxcı bir yaklaşımla dönüşüm sorununa çözüm arayan iktisatçıların aksine —ki bunlar arasında örneğin, Medio (1972) ve Akyüz (1976, 1977) değer sistemi ile fiat sistemi arasında geçişliliği kurduklarından birer istisnadır— dönüşüm sorununun çözüm çatısını şu kuramsal şema ile kurabiliriz.

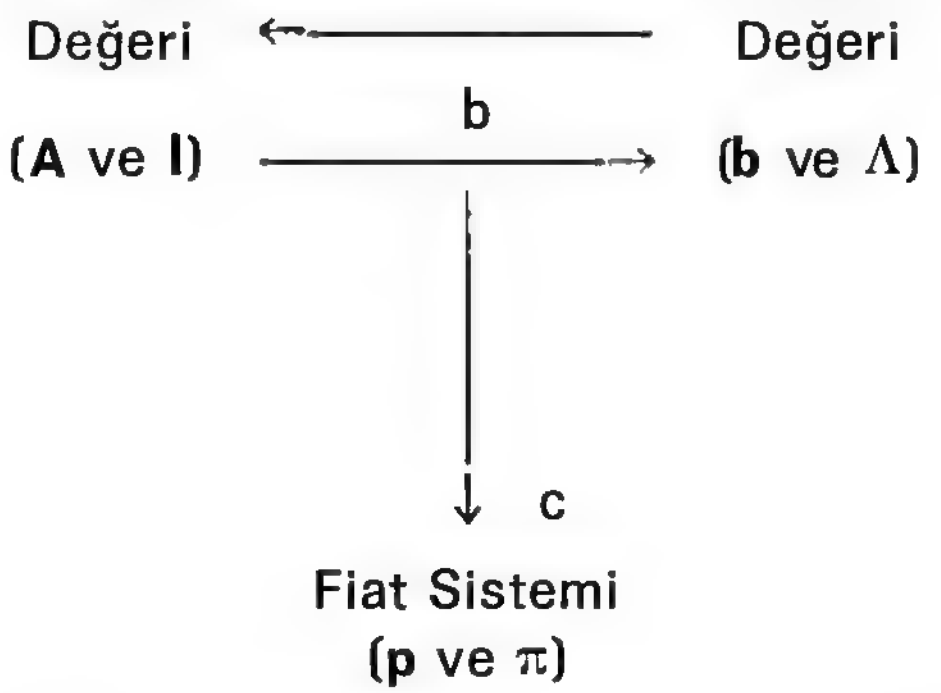

Ekonomide meta miktarları ve emek-gücü ile ilgili **A** matrisi ve **l** vektörü sırasıyla kullanma-değerini ve faydalı emeği gösterir. Her ikisi kendi başlarına, ne değerler sistemini, ne de fiatlar sistemini belirleme yeteneğine sahiptir. Toplumda kullanma-değerlerinin n tane oluşudur ki metaların ve emek-gücünün mübadele değerinin ortaya çıkmasına önayak olmuştur. «Değer biçimine gereksinme, mübadele edilen metalar çeşitlenip sayıca arttığında gelisir. Sorun ve çözüm

yolları eşanlı olarak ortaya çıkar.» (Marx, Vol. I., p. 88). Fakat, değerlerin çözümü için mutlaka reel ücretin belirlenmiş olmasına gereksinme vardır. Reel ücret ise, ücret malları tomarına (b) eşit olduğundan, emek-gücünün kendisini yenüretmesi için gerekli değeri, emeğin ısmarladıklarına eşit olmaktadır. Bu bakımdan, üretim ve bölüşüm düzeylerinde (ok - a, b), birlikte, değerler sistemini belirler. Bu belirleme süreci sonunda, fiatlar sistemininde belirlenmesi zorunludur (ok - c). Çünkü, kapitalist dolaşım sürecinde ne sanayilerin sermayelerinin organik birleşimi tekbiçimdir, ne de çokbiçimli kâr haddinin kabulüne kapitalistler arası rekabet kurumunun tahammülü vardır.

Sonuç olarak özetlersek; dönüşüm sorunundaki Sraffacı-Marxcı yaklaşımın getirdiği tartışmalar ve katkılar kısmen doğru olmakla birlikte, kullanma ve mübadele değerleri ile üretim, bölüşüm ve dolaşım süreçleri arasındaki ilişkiler doğru saptanmadığı için eksiktir. Kanımızca, günümüzde sadece dolaşım süreci çerçevesinde kalan her Sraffacı-Marxcı dönüşüm sorunu çözümünü öze indirgeyecek ve böylece biçim ile öz arasındaki bütünselliği sağlayacak çalışmalara gerek vardır. Bu yoldan, üretim, bölüşüm ve dolaşım süreçleri bütünleşerek, kapitalist üretim tarzının mantığı daha kesinlikle anlaşılmış olacaktır.

Açmalık

Yukarıda iddia edilen düşüncelerin ışığı altında sorulması gereken soru şudur: Değerler ve artık-değer haddi nasıl belirlenir (çünkü, tahlilde bunlar biliniyor varsayılmıştır)?

Eğer **b** ücret malları sütun vektörünü, λ bireysel değerleri gösteren sıra vektörünü, **l** emek katsayıları sıra vektörünü ve ω' de reel ücret haddini gösterirse,

(a.a.) $\omega' = \lambda \mathbf{b}$

ya da

(a.b.) $\omega' \mathbf{l} = \lambda \mathbf{b} \mathbf{l}$

eşitlikleri yazılabilir. Doğallıkla, $(1 - \omega')\,\mathbf{l}$ artık-değer olmaktadır. O vakit, bu tanımı (a.b.)'ye göre düzenlersek:

$$\text{(b)} \qquad (1 - \omega')\,\mathbf{l} = (1 - \omega')\,\frac{\lambda \mathbf{bl}}{\omega'}$$

eldeedilir. Bilindiği gibi, artık-değer haddi ε şöyle tanımlanabilir:

$$\text{(c)} \qquad \varepsilon = \frac{1 - \omega'}{\omega'}$$

Bu ifadelere dayanarak değer denklemlerini yenyazarsak:

$$\text{(d)} \qquad \lambda = \lambda \mathbf{A} + \lambda \mathbf{bl}\,(1 + \varepsilon)$$

sonucuna erişilir. Tahmin edileceği gibi, bu denkler genel Marxist değer denklemidir. Eğer, bu denklemi alışılagelmiş rümuzlarıyla gösterirsek:

$$\mathbf{c} = \lambda \mathbf{A}$$
$$\mathbf{v} = \lambda \mathbf{bl}$$
$$\mathbf{s} = \varepsilon \lambda \mathbf{bl}$$

olduğundan geleneksel

$$\lambda = \mathbf{c} + \mathbf{v} + \mathbf{s}$$

denklemi türetilebilir. Bu denklemde **c** birim yoğunlukta sabit sermayenin emek değerinin toplamının sıra vektörünü, **v** yine birim yoğunlukta işçinin yenüretimi için gerekli tüketim mallarının değer cinsinden toplamının sıra vektörünü, **s** birim yoğunluğunda elde edilen artık-değerler sıra vektörünü, λ da değerler sıra vektörünü verir.

Eğer, **b** ücret malları vektörünün sütun elemanları biliniyorsa, ki bu emeğin yenüretim değeri biliniyor demektir.

$$\text{(e)} \qquad 1 = \lambda \mathbf{bl}\,(1 + \varepsilon)$$

diyerek, artık-değer haddinin tane meta değeri ile birlikte eşanlı olarak belirleyebiliriz. Ya da bu son denklemi hiç kullanmadan denklem (d)'de herhangi bir metayı **numéraire** alıp ($\lambda_1 = 1$), n bilinmeyen n denklemden belirlenir. İlk halde, mutlak değerler, ikinci halde ise, nisbî değerler ile karşı karşıyayız.

BAŞVURU :

ABRAHAM - FROİS, G. - BERREBİ, E. : **Théorie de la valeur, des prix et de l'accumulation,** Economica 1976.

AKYÜZ, Y. : «A Note on the Marxian Transformation Problem», **Australian Economic Review** June 1976. **Sermaye, Bölüşüm, Büyüme** S.B.F. Ankara 1977.

BORTKİEWİZC, L. (1952) : «Value and Price in the Marxian System» **International Economic Papers,** No. 2.

BÖHM - BAWERK, E. : **Karl Marx and the Close of his System** Ed. P. Sweezy, Marlin Press 1975.

DİVİTÇİOĞLU, S. : **Değer ve Bölüşüm,** İkt. Fak. Yay. 1976.

FİNE, B. - HARRİS, L. : «Controversial Issues in Marxist Economic Theory» **The Socialist Register,** 1976.

GERSTEIN, L. : «Production, Circulation and Value» **Economy and Society,** Aug. 1976.

MARX, K. : **Capital,** Foreign Publishing House, Moscow.

MARX, K. : **Critique de l'économie politique Karl Marx - Oeuvres** Ed. M. Rubel, Vol. I.

MEDIO, A. : «Profits and Surplus Value: Appearance and Reality in Capitalist Production», **A Critique of Political Economy,** Ed. E. Hunt - J. Schwartz, Penguin, 1972.

MEEK, D. : **Smith, Marx and after,** Chapman and Hall 1977. «A Guide to Transformation Problem».

MORISHIMA, M. : **Marx's Economics,** Cambridge University Press, 1973.

PASİNETTİ, L. : **Lectures on the Theory of Production,** Macmillan 1977.

SETON, F. : «The Transformation Problem», **The Economics of Marx,** Ed. McHoward - M. A. King, Penguin 1976.

SRAFFA, P. : **The Production of Commodities by Means of Commodities,** Cambridge University Press, 1960.

STEEDMAN, I. : **Marx after Sraffa,** N. L. B., 1977.

TÜRKİYE'DE KADIN EĞİTİMİ VE KADIN ÇALIŞMASI: NEDENLER, ETKİLER. İLİŞKİLER VE SONUÇLAR

Gülten KAZGAN

I — EĞİTİM, TOPLUMSAL AKIŞKANLIK VE TOPLUMSAL FARKLILAŞMA :

Kapitalist ekonomide sınıf atlamanın çeşitli yolları vardır. Kimse kendi bulunduğu sınıfta kalmak istemediği, en üst sınıftakiler de bu statüyü devam ettirmek istedikleri için, her sınıftaki aileler, ellerinden geldiğince bu yolları kullanmağa çalışır. Türk toplumunda toplumsal akışkanlık yüksektir; herkes içine doğduğu sınıftan bir üste geçme yollarını kullanma olanağının yitirilmediği iyimserliği içindedir.

Ne var ki, sınıf atlama yolları kadınlar ve erkekler için ne aynıdır, ne de eşittir. Bu yolların her iki cins için gösterdiği farklar, aradaki eşitsizliği zaman dinamiği süresince büyütmek eğiliminde olduğu gibi, kadınların «ikinci sınıf cins» olma durumunu da perçinler niteliktedir.

Erkekler için, toplumda sınıf değiştirme ve yükselme, başlıca iki kanaldan gerçekleşebilir: Bu yollardan biri, eğitim düzeyi düşük olsa da, ekonomik ortamın girişim gücü yüksek kişilere, «iş adamı olma» ve burjuva sınıfına atlama olanağı vermesidir. Günümüzde, Türkiye'nin büyük iş adamı sayılan kişileri arasında pekçok ilkokul veya ortaokul mezunu vardır. Toplumsal değer yargıları sistemine göre, varolan olanakları «iyi» kullanan «gözü açık» girişimci erkekler, 10 - 20 yıl gibi sürelerde sınıf atlayabilmektedir. Kapitalizmin henüz bebek çağını yaşayan Türkiye'de, İkinci Dünya Harbinden bu yana geçen 30 yılda, erkekler için, bu süreç yoğun biçimde yaşanmıştır.

İkinci yol, eğitimden geçer: En düşük gelirli toplum sınıflarının dahi, «erkek evlatları»nı okutmak için inanılmaz fedakârlıklara katlandığı, Türk toplumunda hergün yapılabilen basit bir gözlemdir. Yüksek

---

(*) İst. Üniv. İktisat Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr.

eğitim yoluyle toplumda saygınlığı olan bir meslek edindiğinde, erkek çocuk, içine doğduğu sınıftan kurtulur; hattâ, «hayırlı evlât» ise, diğer kardeşlere, aileye yardım yoluyle, bütün aileye sınıf atlatabilir.

Yukarıda değinilen her iki yol da çalışma hayatından, meslek sahibi olarak ya da iş hayatına girerek, olanakları kullnma yollarından geçer. Bu kanaldan, çok zaman bir üçüncü yol, doğal biçimde ortaya çıkar: o da, erkeğin sıçradığı üst sınıftan bir kadınla evlenerek yeni sınıftaki durumunu sağlamlaştırmasıdır.

Kadınlara gelince: Kapitalizmin başlangıcında Türkiye'de düzenlenen bu hareketliliğin, kadınlar için çok sınırlı olduğu görülüyor. Öyle ki, bir kız çocuğun, içine doğduğu sınıftan bir üst sınıfa bağımsızca atlama olasılığı erkeklerden çok küçük, aynı sınıfta kalma olasılığı ise, çok daha büyüktür. Bu yolları kullanamayınca, kadınlar, ya dişilikleri yoluyle erkekleri yakalayarak sınıf atlama çabasına düşmektedir. Bir kere yakalayınca da, erkeği «elde tutma» kuşkusu içinde, aynı dişilik gayreti sürüp gitmektedir. Ya da, bu yol dahi onlara kapalıdır; adeta bir kast sisteminin donukluğu içinde, kendi sınıf bağımsızlıklarını sürdürmektedirler. Her iki cins arasında toplumsal akışkanlık açısından gözlenen farkların nedeni açıktır: bir kere, kadınlar «iş kadını» olmadıkları, iş hayatına pek girmedikleri için, eğitimsiz oldukları halde sınıf atlama onlar bakımından sözkonusu değildir; kendi «girişimci güç»lerini kullanarak sınıf atlama olanakları yoktur. Diğer taraftan, kadın ve erkek evlendikleri zaman her ikisi de eğitimsiz olduğu halde erkek bu atlamayı yapıp «burjuva» sınıfına dahil olduğunda, karı - koca arasında bir garip eşitsizlikle birlikte, kadın için yeni tür bir bağımlılık ortaya çıkmaktadır. Kadın, kocası kanalından sağladığı refahın artık kuludur. Ulaştığı maddî olanaklardan yoksun kalma kuşkusu, ona, yeni biçim bir kölelik hazırlar. Yada, erkek, eski sınıfının bir kalıntısı olan eşini, hayatından bir veya diğer biçimde atar. Kadın, bağımlılık yanında, bir de eziklik ve yalnızlığı yaşar.

Sınıf atlamanın ikinci yolu olan eğitimi de, iki - üç olgu Türk toplumunda kadınlar açısından sınırlar niteliktedir. Ancak, önemli nokta şudur: eğitim, kadına sınıf atlama olanağını iki yoldan verebilir: Birinci yol, kadının çalışma hayatına girerek, kendi gücüyle eğitiminin verdiği olanaklar çerçevesinde sınıf atlamasıdır; ikincisi de, bu eğitim olanaklarından yararlanarak evlenmesi ve erkeğin yedeğinde sınıf atlamasıdır. Ne var ki, erkeklere göre kadınların eğitim olanakları çok

daha sınırlı olduğu gibi, bu eğitimden çalışma hayatında yararlanarak kendi gücüyle sınıf atlama olanağı, bundan da daha sınırlıdır. Her iki olgu da, kadına, evlilikte yeni bağımlılık hazırlar niteliktedir.

Türk toplumunda, kız çocukların erkeklere oranla daha düşük düzeyde eğitilmesini hazırlayan etkenler nelerdir? Bunların başında, hiç kuşkusuz, «yatırımın karşılığı getiri» bekleyişi gelir. Eğitimi «lüks tüketim malı» ya da «gösteriş için tüketim» sayacak kadar yüksek gelir sınıfları dışında, aileler, (kız evlâdın evde yardımlarından yoksun kalmama yanında) eğitim giderleri karşılığında çalışma hayatına katılmanın sağlayacağı bir getiri beklentisi içindedir. Yüksek düzeyde eğitimin verdiği toplumsal statü yanında, kişinin yaşamı boyunca sağlayacağı gelir, hem eğitim giderlerini karşılayacak, hem de ailenin üst sınıfa sıçramasını sağlayacaktır. Bu bekleyişi köyler ve kentler olmak üzere iki başlıca kesit içinde incelemekte yarar vardır.

i) Köylerde, (çalışan kadınların % 89'u tarımdadır ve tarım işgücünün yarısını oluşturmaktadır) kadınlar, emek-yoğun nitelikteki en basit elişlerini tarımda yerine getirmekle yükümlüdür(1). Çeltik dikmekten pamuk toplamağa, tütün kırmaktan çapa çapalamaya kadar geleneksel teknolojiyle yapılan işleri yerine getirmektedir. Bu işleri onlar yapmadığında, yerlerini makinelerin ya da ücretli işçinin alması gerekecektir. Makine yatırım demektir; yatırım ya da işçi ücreti ödeme olanağı olmayan babalar, kocalar ve erkek evlâtlar için, bu işleri ücretsiz yerine getirmeğe hazır «emre amâde» güçler gereklidir. Başlık parası karşılığında satılan kadın, işte, bu «emre amâde» işgücünü oluşturur. Ne var ki, orta düzeyde eğitilmiş kadının değil bu tür tarla işlerini, köy kadını için doğal sayılan ev işlerini dahi yerine getirmesi sözkonusu değildir: bunlar da, yerine göre, tezek yapmaktan uzak bir kaynaktan su taşımağa, ormandan odun getirmekten gıda maddeleri hazırlamağa kadar, bir dizi, fazla ne eğitim ne yetenek isteyen işlerdir. Köyde, alt-yapı hizmetleri yetersiz, mübadele ekonomisi yeterince ge-

(1) Ocak 1977'de yapılan bir televizyon röportajı, bu bakımdan ilginçtir: röportajcı, köy kadınlarına, kocalarına tarlada çalışmayı reddettiklerini söyleyip söyleyemeyeceklerini sormuştur. «Hayır, söyleyemeyiz» diye cevaplandırmışlardır soruyu. Bu çalışma biçiminde «patron»a karşı ne ücret isteme hakkı, ne grev hakkı, ne kendi iradesiyle iş değiştirme hakkı vardır kadının. Patron da, bir aşamada baba ise, ikinci aşamada koca, sonda da erkek evlâttır kadın için. Yani, gerçek bir yükümlülük sözkonusudur, köy kadını için hayatının her döneminde.

lişmemiş olduğu sürece, bunların da «emre amâde» güçler tarafından yerine getirilmesi gerekir. Köy kadınlarının eğitilmesinde başlıca engel, erkek nesli için «süfli» sayılan bu işleri yerine getirecek işgücüne ihtiyaçtır; kız evlâtları fazla eğitmekten sağlanacak bir gelir bekleyişinin sınırlı olmasıdır. Tabii, buna köye uzak bir okula erkek çocuk yollandığı halde, kızların yollanmasını engelleyen toplumsal etkenler de eklenmelidir (2). Nitekim, tarımda, «ücretsiz aile işgücü» statüsüyle çalışan (1975 nüfus sayımı rakamlarına göre 12 ve daha yukarı yaştaki) 5 milyon kadının 3.5 milyonu okur-yazar dahi değildir; ancak 1.3 milyonu ilkokulu bitirmiştir. 200 bin kadar da okul bitirmemiş okur-yazar vardır. Bunların üstünde eğitim yapmış kadın yok denecek kadar azdır. Üniversite giriş imtihanına başvuranlar arasında ise, köy kökenli kızlar, toplam öğrencilerin sadece % 2.6'sıdır (3). Diğer bir deyişle, köy kadınlarının çalışma şartları, bunlara yapılacak eğitim yatırımlarından uzun dönemde bir getiri bekleyişine elverişli değildir. Ancak, makineleşen tarım koşulları ve mübadele ekonomisinin gelişmesi ile köye giden alt-yapı hizmetlerini izleyerek, kadınlara eğitim olanağı bir ölçüde doğmaktadır. Öyleyse, köy kızları için eğitim yoluyle sınıf atlama olasılığı çok düşüktür: ‰ 5 - 6 kadardır (4). Yani, bir kız çocuğu köyde doğduğunda ve köyde kaldığında, aynı sınıfta yaşamını sürdürme olasılığı, daha üst sınıfa atlama olasılığının kat kat üstündedir; hattâ, bu ikincisi sözkonusu dahi değildir.

Eğitimden beklenen getiriden belki daha da önemlisi, köylü ailelerin eğitim giderini karşılayacak güce çoğunlukla sahip olmamasıdır. İlkokula yollamak dahi, belirli bir asgarî gelir düzeyini tutturmuş olmayı gerektirir; bundan daha ileri düzeyde eğitim ise, iyice «halli - vakitli» ve açık görüşlü olmayı. Türk köylüsünün gelir düzeyinin düşüklüğünü ve geleneksel değerlere bağlılığını tekrarlamağa gerek yoktur. Gelir düzeyi çocuk okutmağa elverişli olduğunda da, erkek

---

(2) Bu etkenler arasında, kız çocukların annelerine ev işlerinde yardımcı olmaları yanında, uzak mesafelere kızları yollamaktan çekinme de vardır. Oysa, bir ilkokul bulunsa dahi, orta eğitim için kızının köy yerinden uzağa gitmesi gerekir. Köydeki değerler sistemi, buna çoğu zaman olanak vermiyor.

(3) DPT, «Yüksek Öğrenime Başvuran Öğrenciler: 1974-5», Ankara 1977, s. 17.

(4) Üniversiteye gidebilecek yaş sınırları içindeki köy kızlarına (750 bin) giriş imtihanına başvuran köy kökenli 4375 kızın bölünmesiyle bulunmuştur.

evlâdın okutulması tercih edilmektedir. Nedeni açıktır: erkek, verimli yaşamı boyunca, çalışma hayatında kalacak ve yapılan eğitim gideri ve okuduğu sürece yardımından yoksun kalma karşılığında bir gelir sağlayacaktır. Oysa, kentlerde kadınların iş hayatına katılma oranı % 10 kadardır; okuyan kız için aynı bekleyişin sürdürülmesi, eldeki olanakların kız yerine erkek için kullanılmasına yolaçmaktadır. Bir kanıt, yine Üniversite giriş imtihanı adaylarında bulunabilir: köy kökenli erkek aday sayısı köy kökenli kızların 10.5 katıdır. Diğer bir deyişle, köy kökenli erkekler eğitim yoluyle sınıf atlama olanağına, kızlardan kat kat fazla sahiptir. Kızların, Türk toplumundaki varolan yapıya göre çalışma hayatında kalma olasılığının düşüklüğü, ailelerin bu amaçla ayrılabilir kaynaklarını erkek çocuklar için kullanmalarına yolaçmaktadır.

ii) Kentlerde durum biraz daha farklıdır: yüksek gelir düzeyindeki ailelerin gösteriş için tükettikleri çeşitli mal ve hizmetler arasında, kızların yüksek eğitimi, en iyi biçimde eğitimi de vardır. Bunun sonucunda herhangi bir gelir bekleyişi yoktur; sağladığı kişisel doygunluk ve toplumsal gösteriş etkisi yeterlidir. Ne var ki, bir kere yüksek düzeyde eğitildi mi, kadınlar için «ev işinin alternatif maliyeti» de yükselmekte, ayrıca meslek bağlılığı olmaktadır. Aşağıda görüleceği gibi, eğitim düzeyi ile iş hayatına katılma arasında, doğru orantılı bir ilişki vardır. Bu sınıfta kızları eğitimden alakoyan, ne ailenin eğitim giderleri, ne de eğitimin getirisi için yaptığı hesaptır; sadece, kızların kendi tercihi ve yetenekleridir; ya da birtakım toplumsal şartlanmalardır. Bu sınıftan kızların eğitimi, kendi sınıf statülerini sağlamlaştırır: meslek hayatına girerse, sağladığı gelir; girmese de aynı sınıf içinden evlenme yoluyle, kadınlar arası toplumsal farklılaşma daha da büyür. Köy kızları için eğitim yoluyle sınıf atlama olasılığı ne kadar küçükse, bu sınıftaki kızlar için o kadar büyüktür: toplumsal dinamik, yığımlı süreçler yaratarak, toplumsal farklılaşmayı daha da vurgulamaktadır.

iii) Kentlerdeki düşük, hattâ orta düzeyde gelirli aileler, tıpkı köyde olduğu gibi, kızların okutulmasında, gelir - gider hesapları yapmak durumundadır; kararı, aile gelirinin eğitim giderlerini karşılama durumu, kız çocuğun yetenekleri, çalışma hayatına girerek ilerde gelir sağlaması olanakları, duruma göre belirler. Ancak, kızların eğitimi açısından, kent ortamı iki önemli olanak vermektedir: bunlardan biri,

ilkokul sonrası eğitim kurumlarının daha ulaşılabilir bir mesafe içinde olması dolayısıyle, kızların yollanmasında bir sakınca görülmemesidir; ikincisi de, kentlerde kadının işlevinin köydekinden farklı olmasıdır. Nisbeten gelişmiş alt-yapı, mübadele ekonomisi koşulları, ancak ikinci sınıf cinsin yapması gereken işlerin sayısını azaltmıştır. Bu işlerin görülmesi için kız çocukları okuldan alakoyarak evde çalıştırma gereği, köylerden daha azdır. Bu iki mekân çerçevesiyle ilgili etkene, kent ortamının yarattığı «olumlu yönde işleyen taklit etkeni» de eklenmelidir. Gelir durumu bir ölçüde elverişliyse, kız çocukların ilkokul ötesi eğitim kurumlarına yollanması, hattâ meslek liselerini bitirmeleri köylerdekinden kat kat yüksek bir olasılıktır. Kent ortamı, kızları ilkokula yollamayı —kentin gelişme derecesine bağlı olarak— yükseltmektedir. Çizelge I, Türkiye'nin üç en gelişmiş kenti (İstanbul, Ankara, İzmir) ile diğer gelişmiş kentlerde ve Türkiye ortalaması olarak, kadınların okur-yazarlık ve okul bitirme oranlarını göstermektedir. Aradaki eğitim düzeyi farkları çok belirgindir. Ancak, burada bir noktaya işaret etmek gerekiyor: kent nüfusunda, kadınların oranı (Türkiye ortalaması) % 46.5 oysa, köylerde % 51.5'dur; yani, kadının köydeki statüsü, kent olanaklarından yararlanabilme olanaklarını da sınırlar niteliktedir (5).

ÇİZELGE I

Kadınların büyük kentlerde ve Türkiye ortalaması olarak eğitim kurumu
(6 ve artı yaş için 1970'de)
(%)

	Okuma - yazma		Okuma - yazma bilenlerden	
	Bilmeyen	Bilen	Okuldan mezun	Ok. mez. olmayan
İstanbul	28.2	71.8	77.6	22.4
Ankara	32.7	67.1	73.8	26.2
İzmir	31.5	68.4	74.5	25.5
Bursa	36.4	65.6	70.5	29.5
Adana	45.6	54.4	64.0	36.0
Konya	46.3	53.7	70.4	29.6
Türkiye toplamı:	59.9	40.1	62.6	37.3

(5) Bununla beraber, en büyük farklılığın Doğu - Güneydoğu Anadolu'nun, gelişmişlik düzeyi düşük kentlerinde olduğuna değinmekte yarar vardır: bu illerde, kadınlar, kent nüfusunun sadece % 40'ını oluşturduğu halde, üç büyük metropolde, Türkiye ortalamasına yakındır.

Kısacası, kadınların eğitim olanaklarını sınırlayan başlıca etkenler, köy ortamı ve değer yargıları, ailenin gelir düzeyi ve kızları okutmaktan beklenen gelir bekleyişinin düşüklüğüdür. Buna karşılık, kent ortamı, gösteriş ve taklit eğilimleri, zaman içinde Türk toplumunda ortalama gelir düzeyinin yükseliyor olması ve kentleşmenin artması, olumlu yönde işleyen etkenlerdir. Ne var ki, daha önce belirttiğimiz gibi, eğitim kadın için «bağımsız sınıf atlama»nın tek yoludur: şu kadar ki, eğitim, çalışma hayatına katılma ve bunu sürdürmeyle sonuçlansın. Eğer eğitime rağmen, kadınlar biyolojik - cinsel - dinsel işbölümü içindeki geleneksel işlevlerini, yani ev kadınlığı ve analığı, tek işlev olarak sürdürüyor, çalışma hayatına katılmıyorsa, bağımsız sınıf atlaması sözkonusu değildir; bunun için, erkeğin «yedeği»nde gitmek zorundadır.

Aşağıda, kadınların yaklaşık son yarı yüzyılda çeşitli düzeydeki eğitim kurumlarındaki payları ve eğitimin herbir basamağından çalışma hayatına geçiş durumu incelenerek, bu konuda bir izlenim edinilmeğe çalışılacaktır.

II. EĞİTİM, ÇALIŞMA HAYATI VE İLİŞKİLER :

A) Zaman İçinde Kadın Eğitimindeki artış :

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu izleyerek yapılan ilk nüfus sayımı (1927) toplam nüfusun % 11'inin, kadın nüfusunun ise sadece % 4.5'unun okur - yazar olduğunu gösteriyordu. Kentleri de kapsayan genel bir cehalet ortamında, kadınların daha da cahil bir kesimi oluşturduğu kuşkusuzdu. Yeni harflerin 1928'de kabulü, sağladığı kolaylıkla, okur - yazarlık ve bunu izleyerek eğitimin kitlelere açılmasında ilk adımı sağladı. Ne var ki, bugüne dek aradan geçen yarı yüzyıllık sürede (6 ve artı yaştaki) kadınların okur-yazarlık oranı ancak % 48'e ulaşabildi (1975); oysa, aynı oran erkeklerde % 75'e yükselmişti.

Ancak, okur - yazarlık, dış dünyaya açılmadaki ilk aşamadır; eğitimin ilk basamağıdır. Çizelge II, ilkokuldan üniversiteye kadar olan eğitim kurumlarında (1930 - 1 ve 1973 - 4 arasında) kız öğrencilerin öğretim düzeyindeki toplam öğrenciler içindeki oranını (ilk sütun) ve toplam öğrenci sayısı endeksini (ikinci sütun) göstermektedir. Bu verilere göre (1930 - 40 arasında üniversite düzeyindeki artış hariç) 1960

ÇİZELGE II

Her öğrenim düzeyinde kızların toplam öğrenciler içindeki payı (%) ve toplam öğrenci sayısı (endeks: 1950 - 1 = 100) (1930 - 1 ile 1973 - 4 arası)

Yıl	Ikokul		Ortaokul		Lise		Meslek okulları		Yüksek öğrenim	
	Kızlar (%)	Toplam (1950-1=100)	Kızlar (%)	Toplam (1950-1=100)	Kızlar (%)	Toplam (1950-1=100)	Kızlar (%)	Toplam (1950-1=100)	Kızlar (%)	Toplam (1950-1=100)
1930-1	35.6	30.4	25.6	39.7	23.9	25.7	35.6	17.1	12.9	16.9
1940-1	30.8	59.1	27.5	139.5	24.1	112.1	28.0	38.1	20.1	51.6
1950-1	37.1	100.0	26.3	100.0	20.9	100.0	21.8	100.0	19.6	100.0
1960-1	37.2	177.3	24.3	427.1	25.9	340.5	30.3	201.7	19.9	263.3
1965-6	39.5	243.2	27.4	604.8	27.7	500.9	33.2	333.4	20.7	392.3
1970-1	42.3	310.0	26.8	1193.0	28.7	1142.8	33.9	458.2	18.9	643.7
1973-4	43.9	328.6	28.4	1363.6	31.7	1371.4	35.8	535.2	20.2	741.0

Kaynak : İstatistik yıllıkları.

yılına kadar, toplam öğrenci sayısında 3 - 5 katı arası her eğitim düzeyinde artış olmakla beraber kız öğrencilerin toplamdaki oransal payı aynı kalmıştır; yani, toplamla aynı hızda yükselmiştir. Sözkonusu dönemde, Türkiye nüfusu yaklaşık iki katı, kent nüfusu ise 2.7 katı arttığına göre, öğrenci sayısı her ikisinden de daha hızlı artmış, eğitim toplumun daha alt tabakalarına yayılmaya başlamıştır. Ancak, Anayasa'ya göre, herkes için zorunlu olan ilköğretimde dahi, hızların payı (bu dönemde kadınlar toplam nüfusun % 50'den fazlasını oluşturduğu halde) % 40'a varamamıştır.

Kişi başına gelir artışı ve kentleşmenin bir birikim yarattığı 1960 sonrası dönemde, durum daha önceki dönemden oldukça farklıdır: toplam öğrenci sayısında nüfus artışını kat kat aşan artışla birlikte, kız öğrencilerin ilkokul, ortaokul, lise ve teknik eğitim düzeylerindeki oransal paylarında da artış gözleniyor. Özellikle, ilkokullarda kızlar, kadınların nüfus içindeki paylarına yaklaşmıştır (Bu dönemde kadınlar toplam nüfusun yarısı altına inmeğe başlamıştır.) Lise ve teknik eğitim düzeyinde üçte bire yükselirken, üniversite düzeyinde % 20'de kalmıştır. Diğer bir deyişle, (üniversite hariç) kız öğrenci sayısı, hem toplam nüfus, hem kent nüfusu, hem toplam öğrenci sayısından daha da sür'atle yükselmiştir. Böylece, kızların eğitiminin, toplumun biraz daha alt tabakalarına ulaştığı anlaşılıyor.

1960 sonrası yıllarda ivme kazanan kız çocukların da eğitilmeğe başlanması olgusu, ne ölçüde çalışma hayatına dönüştürülebilmiştir? Böylece, eğitim ne ölçüde kadınların bağımsızlaşması ve sınıf atlama özlemini gerçekleştirmede kendine güvenmeye katkı yapabilmiştir?

B) Kadınların Eğitimi ve Çalışma Hayatına Katılması :

Kız çocukların artan ölçülerde eğitilmesi, kadınların kişiliğinin gelişmesi ve güven kazanmaları, ev dışı dünyayı anlamaları ve ufuklarının genişlemesi, çocukların daha iyi yetiştirilmesi gibi çeşitli yararlarla birlikte, çalışma hayatına katılarak ekonomik özgürlüklerini kazanmaları ve kendi güçleriyle sınıf atlama özlemini gerçekleştirmelerinde yeterli değil, fakat gerekli şarttır. Eğitim, ilk temeli hazırlar, çalışma ise bunun üzerine konacak yapıyı. Bu bakımdan, kadınların eğitimde artan paylarını ne ölçülerde çalışma hayatına dönüştürerek kendilerine bağımsızlık için verilen olanakları kullandıkları büyük önem taşımaktadır.

Ne var ki, çalışma istatistiklerine göre, Türkiye'de «işgücüne katılıyor» diye kaybedilen (15 ve artı yaştaki) kadınların ezici çoğunluğu tarımdadır: Çizelge III, çalışan kadınların, tarım - sanayi ve hizmetler olmak üzere üç kesimde dağılımını göstermektedir. 1955'de % 95.6'sı, 1970 sonrasındaysa yaklaşık % 89'u tarımdadır çalışan kadınların. Oysa, daha önce değindiğimiz gibi, kadının tarımdaki çalışması, bağımsızlaşma yolu olmaktan çok, köydeki toplumsal - ekonomik koşulların yarattığı kaçınılmaz bir yükümlülüktür: büyük kısmı «ücretsiz aile işgücü» statüsündedir (1975 nüfus sayımına göre, 5 milyon bu statüdeki kadına karşılık 83 bin kadar tarım işçisi kadın vardır); ve eğitimsizdir. Yani, eğitimsizlikle en bağımlı ve zorunlu çalışma koşulları birlikte gitmektedir. Ayrıca, yine daha önce değinildiği gibi, bu kadınların eğitim yoluyle sınıf değiştirme olasılığı da çok düşüktür.

ÇİZELGE III

Çalışan kadınların üretim faaliyeti itibariyle dağılımı (%)
(1955 - 75)

Üretim faaliyeti	1955	1960	1965	1970	1975
Tarım	95.6	95.0	94.1	89.0	88.9
Sanayi	2.3	2.7	1.5	5.1	3.5
Hizmetler	1.6	1.9	2.6	5.0	7.4
Diğerleri	0.5	0.4	1.8	0.9	0.2
	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak : Nüfus sayımları. 1975 yılı 12 ve artı, diğerleri 15 ve artı yaştaki kadın nüfusla ilgilidir.

Sanayi ve hizmetlerde, yani köy dışı ortalama (1975 nüfus sayımına göre) çalışan kadınlar ise, toplam çalışan kadınların sadece % 11'idir; ve bu kesimlerdeki işgücünün sadece % 10'unu oluşturmaktadır ([6]). 15 artı yaştaki, yaklaşık 12 milyon kadın nüfusun % 40'ının kentlerde yaşadığını düşünür, bundan okulda olan kızları (358.9 bin)

(6) Kadın çalışması, faaliyet yoğunlaşması ve cinsel işbölümü, değer yargıları sisteminin bunlara etkisi gibi konulur, «Labor Force Participation, Occupational Distribution, Educational Attainment and the Socio - Economic Status of Turkish Women» başlıklı (henüz yayınlanmamış) çalışmamızda incelenmiştir.

ve 65 artı yaştakileri (400 bin) düşersek, kentlerde çalışabilir durumda 4.04 milyon kadın var demektir. Oysa, tarım dışı faaliyetlerde, yine aynı sayım yılında çalışan kadın sayısı 12 ve artı yaşta 632 bin, 15 ve artı yaşta 608 bindir (7). Buna göre, 15'le 65 arası yaştaki kent kadınları içinde aynı yaş grubunda çalışanların oranı sadece % 15.0, çalışmayanların ise % 85.0'dır. Öyleyse, kent kadınlarının toplumsal işbölümü içindeki yeri, hiç olmazsa ezici çoğunluğu için, cinsel ve onun uzantısı olan işlevleridir; yani, ev kadınlığı ve çocuk yetiştirmektir (8); yaşamları da, öncelikle ekonomik açıdan ve onu izleyerek de toplumsal açıdan, eşlerinin güdümündedir; kızlar eğitim kurumlarında artan oranlarda yer kaplamağa başlasalar da, genel görünüm, bu eğitim olanaklarıyla ne bağımsızlaşma, ne de kendi güçleriyle sınıf atlama özlemini yerine getirebilecek durumda olmalarıdır. Eğitim, olsa olsa, sağlanan eğitim düzeyine bağlı olarak ve hiç veya daha az eğitim gördükleri duruma oranla, biraz daha üst sınıftan bir eş edinmek için araç olabilir. Eğitimin kişilere sağladığı özel doygunluk ve topluma sağladığı dolaylı yararlara rağmen bunun, yeterli olmadığı açıktır.

Kentlerde dahi okur - yazar olmayan kadınların az sayıda olmadığı, okullaşma oranının çok yüksek olmadığı gibi gerekçeler, işgücüne katılma oranının düşük kalmasının nedeni olarak ileri sürülebilir. Bu açıdan, her eğitim düzeyinden çalışma hayatına katılanları saptamak daha yerinde olacaktır. Çizelge IV'de, nüfus içinde her okul düzeyinde mezun olmuş (12 ve artı yaştaki) kadınların sayısı, toplam işgücünde ve tarım-dışı işgücünde bulunan bu eğitim düzeyindeki mezunların sayısı ile bunların oranları görülmektedir. Bu rakamlara göre, (okur-yazar olmayanlarda % 1.5 olan) kentsel işgücüne katılma oranı, ilkokul mezunlarında % 5, ortaokul mezunlarında % 12.5, lise mezunlarında % 30, teknik öğretimde % 56.2, üniversitede % 70'dir (9). İlk-

---

(7) Batı Avrupa'da çalışan 146 bin kadın buna eklenirse, bu sayı 754 bine, çalışanların çalışabilir nüfusa oranı da % 17.8'e çıkar. Çalışabileceği halde çalışmayanlar da % 82.2'ye düşer.

(8) 25 - 29 yaş grubunun üstünde kalan kadınlar arasında hiç evlenmemişlerin bu yaş grubundaki toplam kadınlara oranı sadece % 4'tür. Yani, 29 yaşın üstünde hiç evlenmemiş kadın hiç yok denecek kadar azdır. Doğurganlığın yüksekliği ise, Türkiye'de nüfus artış haddinin yüksekliğinden bellidir.

(9) Alt düzeydeki eğitim kurumundan mezunların, işgücüne katılmayıp üst düzeydeki kuruma devam etmesi de birincilerin işgücüne katılma oranını biraz düşürmektedir.

okulun Anayasal bir zorunluk olduğunu düşünürsek, eğitimden ev hayatına en büyük sızıntının orta öğretim kademesinde (ortaokul ve lise) olduğu söylenebilir. Lise ile aynı yıl öğretim gerektirdiği halde, teknik öğretimde işgücüne katılma oranının çok daha yüksek olması, bunun liseden ne kadar daha verimli olduğunu göstermektedir.

ÇİZELGE IV

Eğitim kurumu mezunu kadınlardan işgücüne katılanlar (1975)

Eğitim düzeyi	Mezun kadın sayısı (000)	Kadın toplam işgücündeki sayı (000)	2/1 (%)	Tarım dışı kadın işgücündeki sayı (000)	3/1 (%)
Okur-yazar değil		3675.8		119.3	
Ok.-yazar diplomasız		286.6		0.7	
İlkokul mezunu	4595.6	1622.8	35.3	218.5	5.0
Ortaokul mezunu	525.8	85.6	16.3	65.7	12.5
Lise mezunu	240.4	77.6	32.3	72.0	30.0
Meslek okulu mez.	193.1	110.8	57.4	108.5	56.2
Yüksek öğ. mez.	67.9	48.5	71.4	47.0	70.0
		5916.8		631.7	

Çizelge IV'den çıkan ilginç sonuç şudur: daha iyi eğitilen kadınların işgücüne katılma olasılığı da daha yüksektir, ve bu, eğitim düzeyi ile doğru orantılı artmaktadır. Daha iyi eğitilen kızlara, çoğunlukla, orta ve bunun üstündeki gelir düzeyindeki ailelerde rastlandığına göre, kadınlar arasındaki toplumsal farklılaşmanın, gelişme dinamiğinde büyüdüğü söylenebilir: daha iyi eğitilme olanağına sahip olanların (hiç olmazsa lise, teknik okul ve daha üstü) işgücüne katılma olasılıklarının da daha fazla olması, bu toplum sınıfındaki kadınların bağımsızlaşma, sınıf atlama için kendine güvenme ve özgürleşme süreçlerini de daha büyütmektedir. Oysa, ilkokul ya da ortaokul düzeyinde kalan eğitimde, bu olasılıklar daha düşüktür: kızları bu eğitim düzeyinde bırakanların, kentlerdeki en düşük gelirli halk olduğu kabul edilebilir. Yani, köy için söylediklerimiz, kentlerin düşük gelirli sınıfında da, kadınlar için tekrarlanır: bu toplum katlarından gelip de, kendi gücüne dayanarak sınıf atlayabilen kadınların oranı, orta ve daha üst düzeydekilerden çok daha düşük kalır. Kadınlar arasındaki toplumsal farklı-

laşma, sadece köy - kent arasında değil, aynı zamanda kentteki çeşitli toplum katları itibariyle de büyür.

C) Yüksek Öğrenimdeki Kızların Çalışma Hayatı Konusunda Bekleyişleri: Bir anketin sonuçları :

İstanbul ilinin çeşitli yüksek öğrenim kurumlarında (İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi ile Edebiyat Fakültesi, İstanbul Teknik Üniversitesi, İstanbul İktisadî ve Ticarî Bilimler Akademisi, Galatasaray Yüksek İktisat ve İşletmecilik Okulu) okumakta olan kız öğrencilerden 179'una uygulanan bir anketle, çalışma hayatı için bekleyişlerini saptamak istedik. Bu saptamada, sadece çalışma hayatına giriş değil, aynı zamanda kız öğrencilerin bunu seçimde ne kadar bağımsız davranabildiklerini, toplumda kadının cinsel işbölümündeki yeriyle ilgili değerler sisteminden ne kadar etkilendiklerini ve değişik bilim dallarına göre bunun ne gibi farklılık gösterdiğini aramağa çalıştık. Anketin verdiği sonuçlar Çizelge V'de özetlenmiş olarak görülmektedir. (Anket soruları «ek»te verilmiştir.) ([10])

Bütün yüksek öğrenim dalları ortalaması olarak, İstanbul'da ankete tabi tutulan kız öğrencilerin sadece % 59'u çalışma hayatına hazırlanmak amaciyle yüksek öğrenim kurumlarındadır (Soru II, a). Çalışma hayatına girmeyecek olanlar için hazırlanan IV. grup soruları öğrencilerin % 49.2'si cevaplandırmadığına göre, Soru IV f) sözkonusu kız öğrencilerin ancak yarısının çalışma hayatına hazırlanmak için kesin kararla yüksek öğrenim kurumlarına geldiği anlaşılıyor. Çeşitli bilim dalları arasında çalışma amacı en düşük öğrenci grubu İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi (% 39.2), en yüksek olanlar da İktisat Fakültesi öğrencileridir (% 77.5) ([11]). Diğer taraftan, kesin kararlı

---

(10) Bu anketin yapılmasında yardım eden Asistan Tomris Yılmaz ve As. Dr. Ahmet Yörük'e, değerlendirilmesini bilgisayarda yapan Doç. Dr. Şirin Tekeli'ye burada teşekkür etmeyi borç biliyorum. Çalışan ve çalışmayan değişik kadın gruplarına uygulamayı düşündüğümüz anketleri, ne yazık ki, malî kaynak yetersizliğinden ötürü uygulayamadık. Ayrıca anketin rastlantısal örneklerine, kurallarına da tam uyduğu söylenemez; çünkü, anket ancak okula gelen kızlara uygulanabilmiştir. Oysa, kaydolduğu halde devam etmeyen kızların eğilimi çok farklı olabilir.

(11) İktisat Fakültesi kız öğrencilerinden gelen cevaplar birçok soruda «aşırı» gözüktü. Bu satırların yazarını tanımalarının bunda etkili olduğunu sanıyoruz.

ÇİZELGE V

İstanbul'daki yüksek öğrenim kurumlarında kız öğrencilere uygulanan anket sonuçları

		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
I. Yüksek öğrenim yapma nedenleri	a) Çalışma hayatına hazırlık	13	54.1	10	52.6	18	77.5	29	39.2	100	55.9
	b) Eşi yanında sözsahibi olma	2	8.3	2	10.5	3	4.8	13	17.5	20	11.2
	c) İyi evlilik yapma	2	8.3	0	0.0	0	0.0	11	14.8	13	7.3
	d) Kişilik kazanma	7	29.3	7	36.8	10	16.1	21	28.5	45	25.1
	e) Cevap yok	0	0.0	0	0.0	1	1.6	0	0.0	1	0.5
II. Çalışma hayatına giriş kararında etkenler	a) Kendi kararı	18	75.0	12	63.2	43	69.3	23	31.0	96	53.6
	b) Eş izni	2	8.3	1	5.2	0	0.0	19	25.8	22	12.4
	c) Çocuk bakımı	1	4.1	0	0.0	1	1.6	12	16.2	14	7.8
	d) Geçim durumu	3	12.6	6	31.6	18	29.1	20	27.0	47	26.2
	e) Cevap yok	0	0.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0
III. Hangi biçimde çalışmayı düşünüyor	a) Müteşebbis olarak	1	4.1	2	10.5	2	3.2	15	20.3	20	11.2
	b) Aile işletmesinde	1	4.1	1	5.3	1	1.6	10	13.5	13	7.3
	c) Ücretli olarak	6	25.0	14	73.7	39	62.9	31	41.9	90	50.3
	d) Serbest olarak	15	62.6	2	10.5	19	30.7	17	23.0	53	29.6
	e) Cevap yok	1	4.1	0	0.0	1	1.6	1	1.3	3	0.6
IV. Çalışmayı düşünyorsa, bunun nedenleri	a) Aile eş izni yok	4	16.6	0	0.0	1	1.6	19	25.8	24	13.4
	b) Çocuk sorunu	0	0.0	1	5.3	16	25.8	16	21.6	33	18.4
	c) Alacağı ücret düşük	0	0.0	2	10.5	2	3.2	7	9.5	11	6.2
	d) Ev işi yükünün ağırlığı	4	16.6	2	10.5	4	6.5	13	17.3	23	12.8
	e) Cevap yok (çalışmayı düşünüyor)	16	66.8	14	73.7	39	62.9	19	25.8	88	49.2
	Toplam :	24	100.0	19	100.0	62	100.0	74	100.0	179	100.0

olmasa da, geçim koşullarına göre çalışıp çalışmama kararı verecek olanlar, toplam içinde % 26.2'dir. Bunlar da, kendi meslek bağlılıkları ya da özgürlükleri değil de, geçim şartlarının zorlamasiyle kararlarını vereceklerine göre, içlerinden hiç olmazsa bir kısmının daha çalışmak durumunda kalacağı söylenebilir: Buna göre, ankete tâbi kız öğrencilerin en az yarısı «iyi» gelirli ailedendir, öyle ki, geçim durumundan bağımsız olarak çalışmama kararını verebilmektedir; dörtte bir kadarı da geleceğin geçimle ilgili belirsizliğinden etkilenmektedir. Bu sonuçta ilginç olan, İstanbul Teknik Üniversitesindeki kız öğrencilerin geçim durumundan en az etkilenerek çalışma hayatına girecek olmalarıdır: yani, ya meslek bağlılığının ve/veya geçim koşullarının şimdiden nasıl olsa iyi olmasının ya da özgürlük isteğinin (soru I a, II a, III a"ya verilen cevaplar) bu kararda etkili olduğu söylenebilir.

Kız öğrencilerin % 53.6'sı, çalışıp çalışmama konusunda kararı kendilerinin vereceğini belirtmiştir. (Soru II a): bağımsız karar verme durumunun en güçlü olduğu bilim dalında İTÜ öğrencileri (% 75), en zayıf olanı da Edebiyat Fakültesi öğrencileri (% 31) görülüyor. Üniversiteye girme dürtüsünde «evlilik - koca - çocuk» konusunun en etkili olduğu Edebiyat öğrencileri, çalışma hayatına girip girmeme kararlarında da aynı konudan çok etkilenmektedir: eşi yanında söz sahibi olmak ve iyi evlilik yapma dürtüleriyle gelenler, bunların (Soru I a ve c) % 32.3'üdür; çalışıp çalışmama kararlarında (Soru II b ve c) % 42.2'si eşin izni ve çocuk bakımı gibi evlilikle bağlantılı koşullara göre karar verecektir; çalışmayı düşünmediklerinde de, (Soru IV a, b, c) yaklaşık üçte ikisi için evlilikle bağlantılı nedenlei ön planda gelmektedir. Bu sonuçlara göre, üniversite düzeyine gelmiş kızlar arasında, Edebiyat dalını seçenlerin, bağımsız karar verme, kendi kişiliğine güvenerek toplumda yer edinme, meslek bağlılığı gibi dürtülere diğerlerinden daha az sahip olduğu; buna karşılık, evlilik - aile - çocuk ilişkilerin kararlarında çok etkin olduğu anlaşılıyor.

Çalışma hayatına girdiklerinde, kız öğrencilerin yarısının ücretli, (Soru III c), % 40.8'inin (girişimci ve serbest) olmak üzere kendi işini kurarak bağımsız (Soru III a ve d) çalışmayı düşündüğü görülüyor. İTÜ öğrencilerinin üçte ikisi, bu ikinci statüyü, oysa sosyal bilim öğrencilerinin çoğunluğu birinci statüyü, çalışma hayatında kendileri için öngörmektedir. Edebiyat öğrencilerinde ise, aile işletmesinde çalışmayı öngörenlerin oranı (Soru III b) diğer bilim dalları içinde en

yüksektir (% 13,5); yani, bu fakültede çalışma amaciyle üniversiteye gelenler az olduğu gibi, bunların bir kısmı da, esasen aile işletmesinde, aileye bağlı olarak bu işleri sürdürmeyi düşünmektedirler.

Bütün öğrenciler için geçerli olan ve biraz da şaşırtıcı olgu, kız öğrencilerin çalışmama nedenleri arasında, almayı bekledikleri ücretin düşük olmasının (Soru IV c) pek az rol oynamasıdır; sadece öğrencilerin % 6.2'si bunu neden göstermiştir. Bu da, çalışmamayı düşünen yaklaşık yarısında «gelir» kuşkusundan bağımsız olanların çoğunluğu oluşturduğunu göstermektedir.

ÇİZELGE VI

Bilim dalları itibariyle kız öğrencilerin yüksek öğrenimdeki dağılımı (%)

Bilim dalları	(1973 - 4) Öğrenci kızlar		(1971 - 2) Diploma alan kızlar	
	Bilim dalındaki öğrencide %	Yüksek öğrenimdeki kızlarda %	Bilim dalında diploma alanlarda %	Yüksek öğrenimde diploma alan kızlarda %
Beşeri bilimler	29.7	8.6	34.8	14
Öğretim	38.4	17.2	38.2	18.3
Güzel sanatlar	35.3	1.7	40.8	2.4
Hukuk	17.7	5.7	16.5	2.
Toplumsal bilimler	17.4	25.2	14.1	23.1
Doğal bilimler	25.9	7.2	29.9	5.6
Mühendislik	8.2	11.3	8.6	12.3
Tıp bilimleri	35.7	22.0	35.0	16.6
Tarım	9.3	1.3	1.8	0.1
Toplam		100.0		100.0

Kaynak : Türkiye İstatistik Yıllığı 1975, s. 110.

Bu anket sonuçlarını gereğince değerlendirebilmek için, kız öğrencilerin çeşitli bilim dalları itibariyle yüksek öğrenimde nasıl dağıldığını bilmek gerekiyor. Çizelge VI, (o bilim dalında kızların toplam öğrenciler içindeki oranını (1973 - 74); başlıca bilim dalları itibariyle kız öğrencilerin dağılımını (1973 - 74); diploma alanlar içinde nihayet diploma alan kız öğrenciler içinde her bilim dalındaki oranı kız öğrencilerin oranını (1972 - 73) göstermektedir. Bu verilere göre, kız öğren-

ciler; çalışma hayatına girme eğilimi düşük, evlilik - çocuk - aile etkenlerine göre yaşamını düzenleme eğilimi yüksek «edebiyat» dalındaki toplam öğrenci sayısının % 29.7'sini, diploma alanların % 34.8'ini oluştursa da, yüksek öğrenimdeki kızların ancak % 8.6'sı bu dalda öğrenim yapmaktadır; diploma alanların % 14'ü bu daldadır. Yüksek öğrenimini toplumsal bilim dallarıda yapan kızlar (toplam kızların % 25.2'si ve diploma alan kızların % 23.1'i) mühendislik bilimlerinde yapan kızlar (toplam diploma alan kızların % 12.3'ü ve toplam mühendislik diploması alanların % 8.6'sı) anket sonuçlarından anlaşıldığına göre, en az üçte iki oranda çalışma hayatına girmeye kesin kararlıdır. Ankette kapsanmamış olmakla beraber, öğrenim süresinin uzunluğu ve yoruculuğu, kişiye sağladığı olanaklar dolayısiyle, tıp bilimleri öğrenimi yapan kız öğrencilerin (toplam kız diploma alan öğrencilerden % 16.6'sı ve tıp bilimlerinde diploma alanların % 35'i) de benzer eğilimde olduğu söylenebilir ([12]). Buna göre, günümüzde yüksek öğrenim diploması sahibi kadınların %70'i işgücüne dahil olduklarına göre, benzer eğilimin gelecek kuşakta da en az bu düzey civarında olacağı söylenebilir.

Üzerinde durulması gereken bir nokta da gelir düzeyi ile başarı arasındaki ilişkidir: daha önce, kızları ileri düzeyde okutabilen ailelerin toplumun orta ve daha yüksek gelirli aileleri olduğuna değinmiştik. Üniversite giriş imtihanlarında başarı ile aile geliri ilişkisi üzerinde yapılan araştırmalar, bu ikisi arasında pozitif korrelasyon bulunduğunu doğruluyor: aile geliri arttıkça, başarı oranı da artmaktadır, öyle ki, en düşük gelir düzeyine oranla, en yüksek gelir düzeyindeki ailelerden gelen adaylarda başarı oranı, üç katıdır ([13]).

Bütün bu etkenler üstüste bindiğinde, gelir düzeyi «iyi» ailelerden gelen kızların çalışma hayatında aileye ek gelir sağlamak yoluyle ailenin ekonomik statüsünü iyileştirmeye katkı yaptıkları gibi, bağımsız karar verme, kişiliği geliştirme, özgürleşme gibi kişilikleriyle ilgili özellikleri de (hiç olmazsa çoğunluğu için) vardır. Toplumun zirvesine yükselebilen bu kadınlarla, daha önce incelediğimiz köyde doğup köy-

---

(12) Toplam işgücünde kadınların mesleklerin herbirindeki toplam işgücündeki oranı (vasıfsız kadın işgücünün yoğunlaştığı imalât sanayii bir tarafa bırakılırsa) üniversiteden diploma alan kızların herbir bilim dalında toplam içindeki oranına çok yakındır.

(13) DPT, a.g.e. S. 86.

de yaşayan ve üst sınıfa kendi güçleriyle sıçrama olanakları çok zayıf olan kadın çoğunluğu arasındaki, her anlamda farklılaşma çok açıktır. Gelişme süreci bu farklılaşmayı, çok belirginleştirmiştir.

D) İşgücündeki kadınların eğitim durumu ve olasılıklar :

İşgücüne katılmış olan kadınların eğitim durumu, Çizelge VII'de, hem tarım dahil kadın toplam işgücü, hem de salt kentsel (tarım hariç) kadın işgücü itibariyle görülebilir. Birincide göze çarpan, kadın işgücünün üçte ikisinin okur - yazar olmayan (% 62.1) ve okur - yazar olsa da ilkokul diploması olmayan (% 4.8) kadınlardan oluştuğu; ilkokul mezunlarının % 27.4'ü, bunun üstündeki eğitim kurumları mezunlarının da sadece % 5.7'yi oluşturuyor olmasıdır. Bu görünüme göre, çalışan kadınların ezici çoğunluğu, «cahil»dir. Ne var ki, daha önce değinildiği gibi, tarımda kadınların çalışma koşulları çok özeldir; okur - yazar olmayanların ezici çoğunluğu burada yoğunlaşmıştır. Tarım-dışı alanlarda ise, eğitim - çalışma ilişkisi farklıdır. Çizelge VII, sütun iki, bu farklılığı açıkça gösteriyor: lise ve üstü (meslek okulu ve yüksek) öğrenim yapmış kadınlar, % 36'yı, ilkokul mezunları % 34.6'yı, okur - yazar olmayanlar (büyük kısmı sanayide vasıfsız işçidir) ise sadece,

ÇİZELGE VII

İşgücüne katılan kadınların eğitim durumu (1975)na göre dağılımı (%)

Eğitim düzeyi	Toplam kadın işgücüne %	Toplam-dışı kadın işgücüne %
Okur - yazar değil	62.1	18.9
Okur - yazar - diploması	4.8	0.1
İlkokul	27.4	34.6
Ortaokul	1.4	10.4
Lise	1.3	11.4
Meslek okulu	1.9	17.2
Yüksek öğrenim	1.0	7.4
	100.0	100.0

Kaynak : 26 Ekim 1975 Genel Nüfus Sayımı % 1 örnekleme sonuçları, S. 32 - 3.

% 18.9'u oluşturuyor ([14]). Bu dağılım, kent işyerlerinde çalışacak olanların vasıflarıyle ilgili talep yapısını gösteriyor kabul edilirse, şu gerçek ortaya çıkar: eğer bir kadın köyde hiç eğitilmemişse, kente gelse de, çalışma hayatına girip düzenli bir işyerinde ücretli işçi statüsüne girme olasılığı çok düşüktür. Köyde «ücretsiz aile işgücü» statüsündeki çalışmaya oranla, sigortalı işçi olarak çalışmanın «sınıf atlama» sayılması olağandır. Oysa, kentlerdeki işgücü talep yapısına göre, bu olasılık düşüktür. Diğer bir deyişle, köydeki eğitimsiz kadının bağımsız sınıf atlama olasılığı çok düşük olduğu gibi, bu kadınların kentlere göç oranının daha düşüklüğü yanında, kente geldiklerinde çalışma hayatına girip sınıf atlama olasılığı da çok yüksek değildir. Ne var ki, kentte, hiç olmazsa ikinci kuşak kızlar için bu olasılık yükselebilmektedir.

Şurası bir gerçektir ki, tarımda en emek - yoğun işler henüz makineleşmediği, alt-yapı yeterince gelişmediği için zorunlu olarak çalışan eğitimsiz kadın için, kentlerde çalışma olasılığı çeşitli nedenlerle azalmaktadır: 1950'lerde kadınların yoğun olarak çalıştığı sanayi kesimi, artık makineleşme derecesini yükseltmektedir; daha önce kadınların yaptığı basit işlemleri, şimdi makine yapmaktadır. Gelişen inşaat, madencilik ve ağır sanayie ise, kadının girmesi İş Kanununca yasaklanmıştır; bu dallarda ancak üretim süreci dışındaki işlerde kadın çalışması olabilir ([15]). Varolan bu durum, çalışan kadınları hizmetler kesimine yığmaktadır. Oysa, hizmetlere giren pek çok alana, kadınlar «geleneklere göre kadınlara uygun» sayılmadığı için bugün de giremiyor: lokantalarda garsonluk, ulaştırma kesimi, güvenlik hizmetleri, v.s. gibi yüksek veya meslekî eğitim istemeyen işler büyük ölçüde kadınlara kapalıdır. Gerçekten de hizmetler kesiminde çalışan kadınların % 40'tan fazlası meslek okulu ya da yüksek öğrenim mezunudur. Bu durumdan ötürü, köyden kente gelen eğitimsiz kadının çalışma hayatına girerek bağımsız sınıf atlaması gittikçe güçleşiyor;([16])

---

(14) Batı Avrupa'ya çalışmaya giden kadınlarda bu nitelikler daha çok ilkokul mezunu ve sadece okur-yazar olanlarda yoğunlaşmış gözüküyor.

(15) Bu konuda geniş istatistikî bilgi, Gülten Kazgan, a.g.e. verilmiştir.

(16) Köyde çalışmaya yüksek oranda katılan kadınların kente geldiklerinde işgücüne katılma oranının ne kadar düşük kaldığı için bkz: DPT, «1965 - 70 Döneminde İllerarası Göçler ve Göçedenlerin Nitelikleri» 1977 Ankara, Tablo 6.

kentte doğduğu halde ilkokuldan öteye gidemeyen kadınlar için de durum çok farklı değil.

III — SONUÇ :

Türk toplumunda erkek - kadın ve kadınlararası ekonomik - toplumsal farklılaşma, yığımlı süreçler sonucunda büyümek eğilimi gösteriyor. Bağımsızca gerçekleştiremediği sınıfı atlama özlemini, çoğunlukla kadınlar, ya hiç gerçekleştirememe, ya da, bunun için erkeğin «yedek»ine girme durumunda. İyi eğitim olanakları olan, çoğunlukla orta ve daha üst gelirli aileden gelen bir azınlık ise, çalışma hayatına girerek sadece üst sınıfa atlamak değil, daha bağımsız ve özgür yaşama olanağını da buluyor; çalışma hayatına girince kişiliğini sürekli geliştirebiliyor. Bu sonuncular dışındaki kadınların kaderi ise iki biçimde örülüyor: birinciler, eğitilmeden ya da pek az eğitilerek, toplumun alt basamaklarında yaşamını sürdürmenin ve bundan kurtulamamanın ezikliği içinde; üstelik yaşam koşulları da çok ağır. İkinciler ise, erkeğin yedeğinde sınıf atlayabilmek için süs kadınlığı, moda şaklabanlığı ile, Orhan Veli'nin dediği gibi, «bir elinde cımbız, bir elinde ayna» yaşıyor. Tüketim toplumu bunlar için işliyor; benimsenen tüketim toplumu modelinde, bu kadınların «tüketimi pompalamak», kocanın gelirine harcama olanakları yaratmak gibi bir işlevi olduğu da bir gerçek. Kitle haberleşme araçlarının (televizyondan radyoya, büyük basının bir kısmından, fotoromanlara kadar) bu tip kadın imgesini yücelttiği de yadsınamaz. Bu kadınların da, çalışma hayatının «dar kapı»larından geçerek bağımsız sınıf atlama yerine, toplumsal şartlanmalara başkaldıracak yerde, ona uyarak, özgürlüğü az, fakat, rahatlığı fazla bir yaşantıyı yeğlediği görülüyor. Kısacası, kadınların özgürleşmesi, Türkiye'de yavaş işleyen bir süreç.

Aşağıdaki 4 soruyu cevaplandırırken, her sorudan sizce en önemli olan bir tek nedeni işaretleyin. Kimliğiniz sorulmadığı için, cevapları içtenlikle verin. Bu sorular, Prof. G. Kazgan'ın, Türkiye'de çalışan kadınlar üzerinde yaptığı bir araştırma için sorulmaktadır. Cevap yerine bir kutu içine çarpı işareti koyun.

Cevap

I — Üniversiteye niçin girdiniz?

a) Çalışma hayatına hazırlanmak için ☐

b) Eşimin yanında söz sahibi olmak için ☐

c) Daha iyi bir evlilik yapabilmek için ☐

d) Kişiliğimi kazanmak için ☐

II — Çalışma hayatına girip girmemenizi aşağıdaki hangi etken belirleyecektir?

a) Kendim karar vereceğim ☐

b) Eşimin iznine bağlı ☐

c) Çocuklarıma bakım şartları belirleyecek ☐

d) Geçim şartları belirleyecek ☐

III — Çalışacaksanız, ilerde nerede çalışmayı düşünüyorsunuz?

a) Kendim iş kuracağım ☐

b) Ailemin işyerinde çalışacağım ☐

c) Ücretli işte çalışacağım ☐

d) Serbest çalışacağım ☐

IV — İlerde çalışmayı düşünmüyorsanız, nedeni nedir?

a) Ailem (veya eşim) izin vermiyor ☐

b) Çocuk yetiştirirken çalışmak çok yorucu ☐

c) Kazanacağım para o kadar az ki deymiyor ☐

d) Kadının evde kalması, aileye daha fazla kazanç sağlıyor ☐

BUGÜNKÜ TÜRK ULUSÇULUĞU

Sina AKŞİN

Ulusçuluk Kuramını Yeniden Ele Almak Zorunluğu :

Kohn'a göre, «Ulusçuluk, çağdaş toplumların birlik ve beraberliğinin temelinde yatan ve yetke iddialarını meşrulaştıran siyasal bir inançtır. Ulusçuluk, halkın ezici çoğunluğunun en yüksek sadakatini, varolan ya da varolması arzu edilen ulus - devlette odaklaştırır» ([1]). Önce çağdaşlık unsuru dikkati çekiyor. Ulusçuluk, feodal sonrası ve dolayısiyle halkçı bir ideolojidir. Feodal toplumda, uyrukların siyasal hakları yoktur ve bir hükümdarın ya da feodal beyin uyruklarını siyasal bakımdan seferber etmesi sözkonusu değildir. Onları seferber etmesi gerekiyorsa, kendi şahsına olan bağlılıklarına hitabetmesi beklenebilir. Demek ki ulusçuluk, burjuva toplumlarında, başka bir deyişle, Batı Avrupa'da doğmuş olan bir ideolojidir. Diğer, burjuva olmayan toplumlarda, ülkelerini çağdaşlaştırmak amacını güdenlerin ideolojisi oldu. Kohn'un işaret ettiği üzere, ulusçuluğun işlevi, birlik ve beraberlik sağlamaktır. Ulusçuluk, sınıfı ne olursa olsun, bütün halkın birliğini, halkın varolan ya da varolması arzu edilen, başka uluslardan farklı bir ulusa mensubiyetini ileri sürer. Bunun için bir ya da birkaç nesne,I somut unsurdan yararlanır. Bu, bir yerde ortak dil, başka bir yerde ortak din, ortak ülke, ya da bu ve başka unsurların herhangi bir karışımı olabilir. Böylece bu unsurlardan biri ya da birkaçı üzerine bina edilir. Ulusçuluğun 'iktidar olduğu' ve yaygınlaştığı bir ülkede, ulus da oluşmuş olur. Yani ulus, ulusçuluğun etkisi altına girmiş halka denir. Demek ki önce, ulusçuluk egemen olur ve ondan sonra bu etkiyle ulus meydana gelir. Oysa yaygın olan görüşe göre bir ulusun —ulusçuluk olmadan da— nesnel bir varlığı olabilir (**). Fakat ulus olmanın koşullarında o denli çeşitlilik var ki —Belçika, İsviçre, Siyonist

---

(*) Sina Akşin, Siyasal Bilgiler Fakültesi Ank. Üni. Doç. Dr.

(**) Temmuz 1977 başlarında Oxford'da İngiliz Orta - Doğu İncelemeleri Derneğinin yıllık kongresine sunulan tebliğdir.

(1) Ulus ya da millet kavramının yeterince somut ve nesnel bir olguya karşılık olmadığının başka bir kanıtı da, şaşmaz ve nesnel bir ölçüte, dile dayalı bir de milliyet kavramına ihtiyaç duyulmuş olmasıdır.

Yahudiler gibi 'istisnalar' düşünülsün— kuramı tersine çevirip ulusçoluğu başa almak daha doğru görünmektedir. Bunun en yeni örnekleri Afrika'da görülüyor. Bağımsız devlet haline gelen eski bir sömürgede önce ulusçuluk beliriyor. Egemen olan, çağdaş kafalı bir azınlığın dile getirdiği bu ulusçuluk, halkın arasında ulusçuluğu yaygınlaştırarak o halkı ulusa dönüştürmek istemektedir.

Demek ki, ulusçuluk, özelikle tehlike zamanlarında bütün sınıfları, ortak 'ulusal' bir davada seferber edebilmek için faaliyet gösteren feodal sonrası halkçıl bir ideolojidir. Henüz ortada bir ulus yoksa, ortak bir kimlik, yeni ulusu yaratmağa çalışır. Bütün sınıfları bağlar, zaten varlık sebebi de budur Sınıfsız bir toplumda, herhangi bir işlevi kalmayacağı düşünülebilir.

Türk Ulusçuluğunun Başlangıçları :

Osmanlı Devleti'nde Türklerin ulusçuluk yapan son etnik topluluk olmasının doğal olduğu, zira Türklerin egemen kavim oldukları, bu durumda ulusçuluk yapmalarının ise çok uluslu Osmanlı Devletinin —dolayısiyle egemenliklerinin— açık inkârı olacağı çok söylenmiştir [2]. Bu görüş şüphesiz doğrudur, fakat biraz eksiktir. Türkler, bir burjuvazi geliştirmekteki gecikmeleri bakımından Osmanlı Devleti'nin geri kalmış unsurlarından da biriydiler. Bu çağdaş ve çağdaşlaştırıcı sınıftır ki; Yunan, Sırp, Romen, Bulgar, Ermeni ulusçuluklarını geliştirmiştir. Bu topluluklar erken 'uyanmalarını' kısmen yönetici meslekleri (subaylık, memurluk) dışında bırakılmalarına ve daha büyük ölçüde, gitgide egemen olan Batılı iş adamlarının, ajanları, hattâ işçileri olarak bunları tercih etmelerine borçluydular. Oysa feodal niteliklerini koruyan Osmanlı topluluklarının, ulusçuluk gibi soylu olmayan, halkçıl ideolojilerle fazla bir alış-verişleri olamazdı. Buna rağmen ulus bilinci, gelişmiş Batının etkisi ve Osmanlı Hıristiyanlarının ulusçuluk örneği karşısında, II. Abdülhamit dahi milliyet bilinci gösteren bazı davranışlarda bulundu [3]. Büyük dış tehlikeler sırasında hazırlanan, dolayısiyle din, mezhep, milliyet ne olursa olsun bütün Osmanlıları birleştirdiği varsayılan 1876 Kanun-u Esasî'sinin Osmanlıca gibi muğlak bir kavramdan söz edecek yerde, resmî dili düpedüz «Türkçe» diye tanımlaması (md. 18) da ilginç bir göstergedir [4].

Türk ulusçuluğunun gelişmesi için bir Türk burjuvazisinin çıkma-

sı gerekliydi. Oysa 19. yüzyılın ortasında böyle bir sınıf esas itibariyle bulunmadığı gibi, bir yandan Batının hemen hemen topyekûn iktisadî egemenliği, öte yandan, Batılıların en küçük işlerden kompradorluk işlerine değin, münhasıran Müslüman olmayanları tercih etmeleri, Türklerin bir burjuvazi geliştirmelerini imkânsız kıldı. Onun için Türkler, 1908'de, kayda değer pek bir burjuvazi olmadan bir burjuva ihtilâli yapmak marifetini gösterdiler. Bu 'ikame' burjuvazisi, Batı örneğinde kurulmuş olan yüksek okulların mezunları, yani mekteplilerdi. Bu mektepler Tıbbiye (1827), Harbiye (1834) ve Mülkiye (1859) idi. Bu okullar, 19. Yüzyılın görece ekren dönemlerinde kurulduysa da, mezunların azlığı ve örneğin Harbiye'nin ilk mezunlarını 1848'de vermesi, mekteplilerin ağırlıklarını duyurmalarını 19. yüzyılın sonuna, hattâ 20. yüzyılın başına erteledi.

Mekteplilerin gördükleri eğitim Batılıydı ve kesinlikle, ısrarla, Batının hangi yönlerde üstün olduğunu gösteriyordu. Bu 'beyin yıkama', bu gençlerin Osmanlı toplumunun burjuva Batının örneğine göre biçimlenmesini şiddetle arzulamalarına yolaçtı. Müslüman olmayan burjuvazinin yaşama üslûbu ve başarıları hem bir haset, hem de taklit konusu oluyordu. Öte yandan, hiç değilse bürokrasinin alt basamaklarında onların, yönetim ve toplumdaki mevkilerini Padişahın lutfuna değil de okullarının diploma ile ifade edilen nesnel değerlendirmesine borçlu olmaları, onları geleneksel 'alaturka' bürokrasinin kulluk kafasına ve üslûbuna karşı daha tahammülsüz kılıyordu. Padişahın, Osmanlı Devletinin yokuş aşağı gidişini önlemek konusundaki can alıcı başarısızlığı ile de birleşince, bürokraside mekteplilerin gitgide artan ağırlığı, görülmemiş bir ihtilâl gizilliğini (potansiyeli) meydana getirdi. 1908, Türk tarihinde Fransız tarihindeki 1789 ile karşılaştırılabilecek bir dönüm noktası oldu. Tek —ve tabii çok önemli fark— bunun burjuvazi olmadan, bir ikame burjuvazisi tarafından yapılmış bir burjuva ihtilâli olmasaydı. Türkiye'nin 1789'u 14 Mayıs 1950'de, palazlanmış Türk burjuvazisinin Demokrat Parti'nin şahsında ilk kez bizzat iktidara oturup, mektepli ya da çağdaş diyebileceğimiz bürokrasinin siyasal örgütü olan Cumhuriyet Halk Partisi'nin yerini almasıyla 'kemale' erdi.

Bernard Lewis kılı kırk yararak, İttihat ve Terakkinin (İT) kurucularından hiç birinin Türk olmadığını belirtiyor ([5]). 1889'da İT'nin kimliği ne olursa olsun, hiç şüphe yok ki hızla, Türk ulusçuluğunu temel düstur olan bir Türk örgütüne dönüştü. 1906'da Bulgaristan'daki Kızanlık Şubesine yazılan bir mektupta, İT, örgütünün tamamen bir Türk

örgütü olduğunu açıkça duyuruyordu (6). Onlar Türk ulusçusuydular, ama çok uluslu Osmanlı Devleti'nden vazgeçmeğe de niyetleri yoktu. Onun için ulusçuluklarını ve zorunlu olarak, örgütlerini, kongrelerini, önderlerini uzun süre gizli tuttular (7). Bütün bunlar, Balkan Savaşlarıyle, I. Cihan Savaşı'nın kan ve ateş ortamında, çok-uluslu Devletin bir imkânsızlık olduğu fiilen ortaya çıktığında anlaşıldı. Mektepliler ya da başka bir deyişle İT ve onun toplumbilimsel devamı olan CHP, bazı aralıklar dışında, 1908'den 1950'ye değin iktidarda kaldılar. Bu, ikame burjuvazisiydi. İdeolojisi ulusçuluk (8), toplumsal programı ise bir Türk burjuvazisinin kurulması ve geliştirilmesiydi. 1950'de burjuvazinin iktidara gelmesinden beri de ulusçuluk, Türkiye'de egemen bir düşünce akımı olmaya devam etmiştir.

Türk Milleti Bilinci :

Ulusçuluğun ilk ödevi Türk ulusuna mensup olmanın duygusal bilincini Türkler ve mümkünse Türk olmayan Müslümanlar arasında yaymaktı. Okumuş yetişkinler arasında Türk Ocağı (9) gibi örgütler, çocuk ve gençler arasındaysa okul sistemi, bu işi Balkan Savaşı'nda başlamak ve I. Cihan Savaşı'nda hızlanmak üzere üstlendiler. Ulusal bilincin yayılması doğal olarak Türk ulusçuluğunun ilk ödeviydi, zira 1908'den önce Türkler için yerel-dışı en önemli bağlar, esas itibariyle din bağlarıydı. Türk olmak ancak Müslümanlar arasında dil bakımından farklılığı belirtmek için anlamlı olabilirdi ve pek az duygusal yük taşıyabilirdi. Ulusal bilinç anlayışının yayılmasındaki başarı, aşağı yukarı kır alanlarında ilk eğitimin yayılmasıyla eşleştirilebilir. Bununla birlikte, askerlik görevi, kentleşmenin hızlı gelişmesi, kitle iletişim araçlarının yayılması, ulaşım ağının gelişmesi, gibi ögeleri yabana atmamak gerekir. 1960 yılına gelindiğinde, okuryazarlığın % 40 olması, nüfusun 1/3'inin il ya da ilçe merkezlerinde oturması, günlük gazete tirajının 1.400.000'e yükselmesi, «transistör çağı»nın doğmak üzere bulunmasıyla ulusal bilincin yayılmasında hayli mesafe alınmış olduğu yolunda kaba bir tahminde bulunulabilir. Bununla birlikte, 1977 yılında dahi, Türkiye televizyon çağına girmiş olmasına rağmen, işin bütünlenmiş olduğu söylenemez. MSP'nin kurulmasıyle bir ifadesini bulan din duygularındaki yeniden uyanış, ulusçuluğa rakip olmağa devam eden bir sadakatin ifadesidir. Batının Türk «Barış Harekâtına» gösterdiği soğukça tepkinin ve petrol ürünlerini daha ucuz elde etme

gereğinin de desteği ile, MSP, faal olarak Müslüman ülkelerle kardeşlik ilişkileri siyasetini izlemiştir ki, bunu ulusal-dışı ya da ümmet türünden bir sadakatin göstergesi olarak yorumlamak zor olmasa gerek. Bu konuda elde edilen tutarsız sonuçların MSP'nin bu konudaki safça iyimserliğini bir miktar hafiflettiği varsayılabilir. Öte yandan, MSP'nin siyasetini «millî görüş» diye tanımlaması, şüphesiz önemli ölçüde layik düşünce ve yasalara karşı göz boyama niteliğinde de olsa, hiç değilse kısmen, ulusçuluğun Türkiye'de egemen olmasındaki başarıyı göstermektedir. Aynı biçimde, 5 Haziran 1977 seçimlerinde MSP'nin Millet Meclisi'ndeki sandalye sayısında yarı yarıya azalma, MSP'nin, baskın din duygularının sağlayabileceği varsayılabilecek sarsılmaz desteğe sahip olmadığını göstermektedir.

Ulusal bilinç aşılama çabasının ilginç bir yönü de 1935 Güneş - Dil kuramıdır. Hemen bütün halklar ve uygarlıklara beşiklik etmiş bu Türk Orta Asya kuramı çok eleştirilmiştir. Kuramın uydurmalığını tartışmak gerekmez. Bununla birlikte bunu doğuran ihtiyaçlar üzerinde durulabilir. Bu görüşe göre, dil devriminin, ne denli yaygın olursa olsun, aslı Türk olmayan her sözcüğü tasfiye etmek aşırılığına gitmesini önlemek için gerekmişti bu kuram ([10]). Böylece, bütün uygarlıkların kökeni neticede Türk olduğuna göre, Güneş - Dil kuramından önce yabancı olduğu 'sanılan' sözcüklerden bazılarını saklamakta bir sakınca yoktu. Başka bir görüşe göre, bu kuram, Cumhuriyet'in hemen öncesindeki olaylardan fena halde sarsılmış olan Türklerin kendine güvenlerini arttırmak için ortaya konmuştu. Timur'a göre, Cumhuriyet'in iktisadî gelişme siyasetinin başarısızlığı da bu kendini yüceltme sürecini gerektiriyordu ([11]). Bundan başka, faşist ve nasyonal sosyalistlerin getirdikleri, kendini büyültmek için uzak geçmişi yüceltmek modasına da işaret edilebilir. Türkiye'ye uygun düşüyordu bu, zira genç Cumhuriyet için Müslüman ve Osmanlı yakın tarihi yüceltmek söz konusu olamazdı ve Batı'nın meydan okuması karşısında yıllarca sürmüş olan başarısızlığın sonucu olan aşağılık karmaşasını gidermek için bir miktar şişinme gerekli görülmüştü.

Bir Türk Yurdu :

Türk ulusçuluğunun diğer bir görevi, ulusun duygularına konu olduğu varsayılan araziyi, yurdu 'yaratmaktı'. «Vatan şairi» Namık Kemal, okumuşlara, yurt kavramını silinmez bir biçimde telkin etmişti.

Ne var ki, onun ulusçuluğu —buna ulusçuluk denebilirse— nasıl Osmanlıcılık ya da İslâmcılığa varıyorsa, yurdu da Osmanlı ülkesinin bütününden başka bir şey değildi. Burada en önemli sorun şuydu ki, 19. yüzyılın son ve 20. yüzyılın ilk çeyreğindeki Osmanlı sınırlarından daha oynak bir şey tasavvur edilemez. Rusya'dan gelen göçmenlerin ve Almanların teşvikiyle İT'nin ulusçuluğu —özellikle Cihan Savaşı'nda— Turancılık aşırılığına kaydı. Ekim İhtilâli üzerine Rus cephesinin çökmesi, bu yönde büyük umutlar uyandırdı. Osmanlı ordularının Irak ve Filistin'de çekilmekte olduğu bir dönemde, birçok Türkler, bu çekilmeyi Arap, yani yabancı toprakların terki olarak gösterdiler ([12]) ve Osmanlı ordusunun Kafkasya ve Kuzey İran'da Türkçe konuşulan bölgelerdeki ilerlemesiyle teselli buldular. Savaşın sonucu bu umutları yıktı. Fakat Mondros Mütarekesinden sonra dahi, bir Amerikan mandası altında Irak ve Suriye'yi elde tutmak imkânı birçok ulusçuların gözlerini kamaştırdı ve bu dâvânın savunucusu yaptı. Son zamanlardaki araştırmalar, bize, Misak-ı Millî'nin genellikle sanıldığı gibi, Arap ülkelerinden tamamiyle vazgeçmek anlamını taşımadığını göstermektedir ([13]). Fakat 1923'ten beri Türk sınırları, Hatay'ın eklenmesi dışında, istikrarlı olmuş ve yarım yüzyıldır Türkiye'nin sabit bir yurdu vardır. Belki bazıları, MSP ile birlikte, Kıbrıs Barış Harekâtında Osmanlı ülke iştahının yeniden uyanışını görmek istemektedirler. Bunun biraz zorlama olduğunu sanıyorum. Kıbrıs çok özel bir olaydı. İngiltere Ada'yı terketmek üzereydi ve kimin ona sahip olacağı çekişmeli bir konu olmuştu. Türkiye ve Yunanistan'a müdahale ve asker bulundurma hakkını veren Zürich ve Londra Andlaşmaları taraflar arasında çetin pazarlıkların bir sonucuydu. Sanırım birçok devletler hukukçusu, gerçekte Kıbrıs'ın bir devlet olmadığı yönünde esaslı uslamalar bulunduğunu kabul edeceklerdir.

Ulusçuluk ve Güvenlik :

Yukarıda verilen ulusçuluk tanımlamasında, ulusçuluk, özellikle tehlike zamanlarında, değişik sınıfları ortak bir davada seferber etmeyi amaçlayan bir ideoloji olarak sunuldu. Görünüş o ki, Lausanne Antlaşmasına rağmen, Türkiye, 1950'ye değin bir tehlike durumu içinde yaşadı. 1914 öncesi dünyada, bütün Avrupalı olmayan veya kapitalist olmayan toplumlar, sömürgeleşmeye tâbi idiler([14]). Üç önemli istisna olan Çin, İran, Osmanlı Devleti ancak görünüşte ve ülkelerinde hak

iddia eden birden çok Büyük Devlet bulunduğu için bağımsızdılar. Başka bir deyişle, çoğu bakımından, fiilî ortaklaşa sömürgeydiler. Woodrow Wilson ve Milletler Cemiyeti'ne rağmen, Doğu Avrupa'nın azad edilmesi dışında, 1918'den sonra durumda bir değişiklik olmadı. Manda sisteminin sömürge sistemini allayıp pullamak için bir aldatmaca olduğu açıktır. 1914 öncesinin istisnaları ise, bağımsızlıklarına daha somut bir gerçeklik kazandırmışlardı. Çin, İran, Türkiye, kısmen ya da tamamen kapitülasyonları silkip atmışlar ve az çok ilerici siyasal düzenler kurmuşlardı. Çoğunlukla, bu umut verici başlangıçlar istilâcı ordular tarafından ezildi. 1931'de Japonya Çin'e saldırarak istilâ etmeğe başladı. 1935'te İtalya Habeşistan'ı işgal edip ilhak etti. 1941'de İngiltere ve Rusya İran'ı işgalle bölüştüler. Bu koşullar altında Türkiye'nin o dönemi zarara uğramadan atlatması büyük bir başarı ya da talih eseri olarak görünmektedir. Yeni Türkiye'nin önderleri tehlikeli durumlarının pekâla farkındaydılar. O dönemde Doğu Anadolu'da isyanlar ve İtalyanların savaşçıl gürültüleri hayli telâşa yol açmıştır.

Atatürk devrimlerinin bu ışık altında değerlendirilmesi gerekir. Birçok Batılılar için biçimciliğin ağır bastığı bu devrimler, körü körüne taklit havasında olup Batılılaşma azminin göstergesi olmak dışında fazla bir anlam taşımamaktadır. Türkiye'de genç kuşağın birçoğu da aynı kanıdadır ve bu devrimleri «gardrop devrimleri» diye küçümsemektedirler. Ne var ki, insan bu devrimleri uluslararası iki savaş arası iklimin bağlamı içinde incelerse, ancak savunma tedbirleri olarak anlam taşıdıklarını görür. Şu anlamda savunma ki, böyle somut davranışlarla Türkiye, Müslüman uyrukları olan Büyük Devletlerin öcüsü olan İslâmcılık etkisini kullanmamayı yüklenmektedir. Şu anlamda da savunma teşkil eder ki, Türkiye'yi burjuvalaştırdıkları ölçüde, ona sömürge boyunduruğuna karşı bağışıklık sağlıyorlardı. Tabii, bu da, Hıristiyanlığın Avrupalı 'olmanın' onsuz olmaz şartlarından biri sayılıp sayılmayacağı gibi birçok sorulara yol açabilir. Fakat II. Cihan Savaşı'ndan sonra Avrupalı-dışı dünyanın hızla bağımsızlığa kavuşmasıyla bu denli savunma halinde kalmak gereksiz oluyordu. Hattâ, bu yeni devletler çok kez Avrupa dünyasına karşı özgürlüklerini vurgulamaya çalıştılar, özellikle 'gardrop' açısından ([15]).

Fakat 1495'ten sonra da Türkiye bir süre daha tehlike durumunda yaşamağa devam etti. Bu sefer tehlike, Stalin'in 1914'teki Çarlık sınırlarını yeniden elde etmek ve Boğazlarda hegemonya kurmak istemesinden ileri geliyordu. 1947'de, Truman Doktrini, 1938'de İngilteıe

ve Fransa ile yapılan antlaşmanın kısa bir süre için sağlamış olduğu güvenliği sağlar göründü. Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılması ve burada gördüğü hizmetler, Stalinci siyasetin yarattığı korkuları geniş ölçüde hafifletti: ABD ile bu silâh arkadaşlığının yarattığı iyimserlik havası birçok yönden Kırım Savaşı sırasındaki havayı andırmaktadır ([16]). Türkiye'nin 1952'de NATO'ya kabulü bu gidişin zirvesi oldu. Türkiye artık az çok güvenliğini sağlamış sayılabilirdi. 1953'te Stalin'in ölümü ve az sonra haleflerince onun taleplerinden vazgeçilmesi (30 Mayıs 1953), doğal olarak bu güvenlik duygusunu arttırdı. Ne var ki, bu Sovyet davranışı uzun bir süre Türkiye'de pek olumlu bir tepki uyandırmadı. Fakat soğuk savaşın tavsaması ve **detante** yönündeki ilerleme ile, Türk - Sovyet ilişkileri yavaş yavaş nomalleşme doğrultusuna girdi. 1965'ten sonra ve özellikle 25 Mart 1967 İktisadî Yardım Antlaşmasından sonra ilişkiler hayli dostane olmuştur.

1959'da Türkiye üyelik için AET'ye başvurdu. Görüşmeler Türkiye'yi AET'nin ortak bir üyesi yapan 12 Eylül 1963 andlaşmasıyla sonuçlandı. 23 Kasım 1970 günlü ek protokol Avrupa karşısında Türk gümrüklerinin eritilmesi sürecini başlattı. İki mal listesi hazırlandı, birinin indirimleri 12 yıllık bir süre içinde, diğerinki 22 yıllık bir süre içinde sıfıra inecekti. 1963'ten beri bu siyasetin isabeti gitgide artan bir hararetle tartışılmaktadır. Türk solunun önemli bir bölümü AET'ye katılmaya karşıdır. Onlara göre bu, Türkiye'nin sanayi ülkesine dönüşmesi ihtimallerini yok edecek ve Avrupa Türkiye'ye tamamen egemen olup onu sömürecektir. Başta MSP ve MHP olmak üzere, Türk sağı da AET'ye girmeğe karşıdırlar. Birincisi Türkiye'nin Avrupayla dinsel uyuşmazlığını, ikincisi sanayileşme yönünü vurgulamaktadırlar. Genellikle kabul edilen bir husus, Türkiye'nin AET ile ilişkisinin iktisadî olmaktan çok siyasal bakımdan güdülendiği merkezindedir. Başka bir deyişle, iktisadî yarar ve sakıncalar yeterince değerlendirilmemiş ve AET ile ortaklık, komünizme karşı bir sigorta ve Batılılaşma sürecinin doğal bir sonucu olarak görülmüştür ([17]). Gümrük indirimlerinin ilerlemesiyle, zamanında gereken incelemelerin yapılmamış olmasının sonucu gibi görülen bazı zorluklar ortaya çıkmıştır. Bir ara AET ile ilişkilerimiz konusunda bazı tereddütleri dile getirmiş olan Koç Holding'in son zamanlarda bunları yenmiş olduğu göze çarpmaktadır. Diğer büyük holding olan Sabancı'nın ise ötedenberi bu konuda olumlu bir tavır içinde bulunduğu görülüyor. Tabii bu holdinglerin tavrı değişmese de, AET ilişkisinin kamu kesimi ve daha küçük kuru-

luşlar üzerindeki etkilerini ve bundan doğacak tavırların rengini zaman gösterecektir.

50'lerin başlarında az çok çözülmüş görünen Türkiye'nin güvenilği sorunu, eskisi denli had bir biçimde olmasa da, son zamanlarda yeniden ortaya çıkmış görünmektedir. Bu, Kıbrıs Barış Harekâtı'nın sonucu olarak belirmiştir. Kısmen Yunan propagandasının, kısmen de MSP'nin «Haçlı ruhu» diye adlandırabileceği eski önyargıların dirilmesi sonucu olarak, Batı Avrupa ve ABD kamuoyu Türkiye'ye karşı belirgin bir soğuk tavır içine girmiştir. Bu tutumun somut bir sonucu, ABD'nin silâh ambargosu olmuştur. Son yıllara değin fazla faaliyet göstermeyen Ermeni hareketi alevlenmiştir. Yakın zamanlarda üç büyükelçiyle diğer bazı hariciye memurlarının —iddiaya göre— Ermenilerce öldürülmesi, garip bir biçimde Batı iletişim araçlarında Türk aleyhtarı propagandaya vesile olmuştur. İşin ne yönde gelişeceğini tahmin etmek pek zordur. Muhakkak olan bir şey varsa, Türkiye'nin güvenliği üzerine konan bu soru işareti devam ettikçe, bir savunma mekanizmasına, yani ulusçuluğun depreşmesine yol açacaktır.

Ulusçuluk ve Marksizm :

Günümüzde ulusçuluğu Marksizmin ve daha genel olarak solculuğun karşısına koymak hayli yaygındır. AP'nin önderi Süleyman Demirel bugünlerde (Haziran 1977) Türkiye'deki bölünmenin ulusçularla solcular arasında olduğunu, böylece CHP'nin solcu olduğu için ulusçu olmadığını söylemektedir. Çin'de Çiang Kai Şek yandaşlarına Ulusçular denirdi ve bugün dahi Formosa kendisini Milliyetçi Çin olarak tanımlamaktadır. Türkiye'de CHP'nin önderi Bülent Ecevit, Demirel'in ulusçuluk iddiasını reddetmekte ve gerçekten ulusçu olanın kendileri olduğunu ileri sürmektedir. Ecevit ortodoks bir Marksçı olsaydı, içinden gelse dahi Demirel'i yalanlamağa cesaret edemezdi sanıyorum. Zira Marksizm, karşı yanın iddiasına uygun olarak, genellikle ulusçu olmadığı anlayışını ortaya koymuştur. Ulusal devletlerin, Avrupa'da kuruluş halinde bulunduğu 19. yüzyılda, Marksçı uluslararasıcılık, proletarya ihtilâllerinin önceliğini kabul ettirmek için ulusçuluğun gereklerini önemsizleştirmeğe çalışmıştır ([18]). Herhalde bu doğaldı, çünkü ulusçuluk yalnızca burjuvazinin kullandığı ideoloji olmuştur. Fakat I. Cihan Savaşı, işçi sınıfının ulusçuluk çağrısına uyacağını göstermiş-

tir. Ama ilginç bir husus olarak işaret etmek gerekir ki, yüzyılımızın başarılı ve yerli Komünist ihtilâlleri, yabancı istilâsına direnme koşulları içinde iktidar olabilmişlerdir —örneğin Rus, Çin, Vietnam, Yugoslav, Arnavut, Küba ihtilâlleri. Şüphe yok ki yabancı istilâsı, bir devletin yaşayabileceği en tehlikeli durumlardan biri ve ulusçuluğun ideal üreme alanıdır. Komünist parti ve örgütleri açıkça ulusçu propagandaya başvurmasalar da, istilâ durumu, kendiliğinden bütün sınıfları ulusçu bir dayanışma duygusu içine sokacaktır. Ve şüphe yoktur ki, örneğin Çin Komünistleri, ulusal demokratik ihtilâle verdikleri önemin de bir sonucu olarak, büyük ölçüde ulusçu propaganda yapmışlardır.

1948'de **Komünist Manifestosu,** proletaryanın «ülkesiz» oluşunun sorumluluğunu kapitalizme yüklüyor ve halklar arasındaki ulusal farklar ve zıtlıkların proletaryanın üstünlüğü ile daha da hızlı yok olacağı tahmininde bulunuyordu([19]). Şimdilik, bu tahmin, tam beklendiği gibi gerçekleşmemiş görünüyor. II. Cihan Savaşı'ndan sonradır ki çok uluslu şirketler, sınırları ve ulusal bağlılıkları aşan ulusalüstü bir olay olmuştur ([20]). Öte yandan, COMECON'un geliştirdiği uluslararasıcılık, çokuluslu şirketlerinkine pek ulaşamıyor görünmektedir ([21]). Türkiye'de CHP'nin Sosyalist Enternasyonale katılma girişimi, ulusçuluğa karşı bir davranış olarak bir hayli propagandaya konu olmuştur. Öte yandan, Türk burjuvazisidir ki, Ortak Pazar macerasına doğru şimdilik tereddütsüz koşuyor görünmektedir. Yine üzerinde durulabilecek bir nokta, daha önce Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi adını taşıyan MHP'nin, özel bir çabayla (8 - 9 Şubat 1969)([22]) adını değiştirerek, İspanya'daki Falanj Partisi'nin **(Paıtido de Movimiento Nacional)** ve diğer yerlerdeki aşırı sağ eğilimli partilerin adının hemen aynını benimsemesidir. Beri yandan, 1960'tan beri Türk solu, fazla liberal saydığı yabancı sermaye siyasetini ve Türkiye'nin ithal malı petrole bağımlılığını gereğinden fazla arttıran yatırım siyasetini eleştirmiştir. Rus salatasının, korkudan ya da husumetten Amerikan salatası adını aldığı ve Komünist propagandasının en hafif cezasını 7,5 yıldan başlatan TCK 141. ve 142. maddelerinin rahatça uygulandığı 1946 - 60 döneminde bu tür iktisadî eleştiriler kolay kolay yapılamazdı. Öte yandan, birçok Türk Marksçıları Kıbrıs Barış Harekâtını destekliyor görünmemek için ellerinden geleni yaptılar, zira onlarca bu, ulusçu bir tutum olurdu. Hem Marksçıların, hem onlara karşı olanların Marksizmin ulusçulukla uzlaşmazlığı efsanesini ayakta tutmak için bu denli uğraştıklarına bakılırsa, bunun kolay kolay ölmeyeceği anlaşılır.

Ulusçuluk ve İktisadî Gelişme :

Ulusçuluğun önemli bir görünümü iktisadî gelişmedir. Bunun gerekliliği konusunda İT'nin çok kesin bir kararı vardı. Aynı zamanda, iktisadî gelişmenin motorunun Türk burjuvazisinin yaratılması olacağı düşüncesini de benimsemişti. 1908'den sonra, o güne değin pek az olan Türk şirketlerinin sayısında hızlı bir artış oldu. I. Cihan Savaşı ve kapitülasyonların kaldırılmasıyla (9.9.1914) birlikte, dilediğini yapmak hususunda İT çok daha serbest olmuştur. Savaşın kıtlık koşullarında zengin 'yaratmak' çok daha kolay olmuştu (23). Cumhuriyet, aşağı yukarı İT'nin iktisadî siyasetini sürdürdü. Tek önemli fark, İsmet Paşa'nın savunduğu, hükümetin demiryolu yapma siyasetiydi. 1932'ye gelindiğinde, ortaya çıkan Türk burjuvazisi, kendinden beklenen «sanayi önderleri» rolünü benimsemekten uzak bir durumdaydı. Yabancı yatırımlar da boşluğu dolduramıyordu. Öte yandan, 1930 Serbest Fırka çoğulcu demokrasi deneyi, büyük ölçüde Büyük Buhranın sonucu olan halkın büyük hoşnutsuzluğunu ortaya çıkarmış bulunuyordu (24). Düzenin siyasal geleceği çok daha hareketli bir iktisadî gelişme temposu gerektiriyordu. Bu görüntüde üçüncü bir öge, Sovyetler'in sanayileşme örneğiydi. Böylece özel girişimi bütünlemek üzere, devletçilik, yani çoğu sınaî olan devlet girişimlerinin kurulması siyaseti başlamış oldu (25). 1933'ten 1939'a değin devletçilik, Keynes öncesi ortodoks bir siyaset ve pek az dış yardımla kalkınmanın pek dikkate değer ve başarılı bir örneği oldu (26). Savaş bu çabaların birçoğuna ara verdi. Savaştan sonra kalkınma büyük ölçüde yabancı yardımla desteklenen bir süreç haline geldi. O günden beri asıl devletçilik siyaseti tanınmaz bir hale gelmiş olabilir, fakat kamu kesimi varolmağa ve büyümeğe devam etmektedir ve iktisadiyatta canalıcı bir yeri vardır. Onu yürütmek için kullanılan siyaset ne olursa olsun, kalkınma, Türk ulusçuluğunun pek temel ve hayatî bir parçasıdır. Savaş Türkiye'nin dikkatini işgal etmekten çıktığı gün, kalkınma, egemen konu oldu. Devletçilikten önce, demiryolculuk İsmet Paşa hükümetlerinin başlıca meselesiydi. Devletçilik başlayınca, sanayide başarı, Türkiye için büyük gurur kaynağı oldu. II. Cihan Savaşı'nın son bulmasıyla, CHP'nin ve sonra da DP'nin kalkınmaya büyük önem verdiklerini görüyoruz. Cumhurbaşkanı Celâl Bayar bizzat açılış törenlerinde bulunmağa ve uzun söylevler vermeğe önem verirdi. 1960 ihtilâlinden sonra Devlet Planlama Teşkilâtı'nın kuruluşu, Menderes döneminin 'ilhama' dayalı

iktisadî yatırım faaliyetlerine göre, yatırımlara bir çeşit 'bilimsel', hattâ 'soğuk' bir hava vermekteydi. 1965'te Demirel, önceki muhteşem açılış törenleri ve söylevler üslûbuna döndü ve böylece kalkınmayı temel propaganda konusu yapmış oldu. «Büyük Türkiye» sloganı gibi, Boğaziçi Köprüsünün AP seçim afişlerinde önemli bir yeri vardı. Bununla birlikte, Haziran 1977 seçimlerinden önce iktidarda bulunan Milliyetçi Cephe hükümetinde, iktisadî bakanlıkların çoğunu MSP elde etmişti. «Fabrika yapan fabrikalar» kuracak olan ağır sanayide büyük yatırımlar ve Türkiye'yi «uydu değil, lider ülke»ye dönüştürmek isteyen MSP, kalkınma konusunda AP'yi geride bırakmış görünüyordu. Bunun sağcı seçmenlerde bir etkisi olduğunu, yoksa elde ettikleri sandalye sayısını kazanamayacaklarını sanıyorum. 1973 seçimlerinde MSP kadar sandalye kazanmış olan, fakat 1977'de tek sandalye kazanan Demokratik Parti'nin durumu, bu görüşü kısmen olsun doğrular görünmektedir. Aynı biçimde, seçimlerde işlediği hayatî asayiş sorununa rağmen, CHP'nin mutlak çoğunluk elde etmedeki başarısızlığı, kısmen olsun, AP'nin «inşa eden parti» görüntüsünün devamı ile açıklanabilir.

Sonuç :

Türk ulusçuluğu II. Meşrutiyetle ortamını buldu. Osmanlı Devletini saran felâketler silsilesi yalnız çok uluslu imparatorluğu değil, Türk yurdunun devamını dahi tehlikeye soktu. Bu, ulusçuluk ideolojisini çarçabuk yayacak tehlike durumuydu. O gündenberi Türkiye birçok tehlikelere göğüs germek durumunda kalmıştır. Bunlardan bazılarını azçok çözmüş görünüyor. Her sorunun çözümüyle, Türk ulusçuluğunun yoğunluğunun azalması beklenebilecektir. Türk kimliği ve belirlenmiş bir anayurt sorunlarının çözülmüş göründüğüne, uluslararası güvenlik sorununun daha önceki şiddetinden hayli kaybettiğine yukarda değinildi. Henüz «çağdaş uygarlık düzeyine» yetişme, yani iktisadî kalkınma denen uzun vâdeli sorun devam ediyor ve daha bir süre devam edeceğe benziyor. Bununla birlikte, Türkiye gelişmekte ve iktisadî sorunlarını çözebilecek gibi görünmektedir.

Türkiye'nin karşı karşıya olduğu bir değer mesele, uluslararası kimlik sorunudur. Türkiye NATO, OECD ve Avrupa Konseyi üyesidir. AET'nin tam üyesi olmak istiyormuş gibi görünüyor. Oysa Avrupalı ol-

mayan bir geçmişi, farklı bir din ve kültür mirası var. Bu farklara rağmen, Türkiye bir Avrupa ülkesi olacak mı, olabilecek mi? Bunun almaşığı, Türkiye'nin bir üçüncü Dünya, özellikle Müslüman Orta Doğu ülkesi olmasıdır. Üçüncü bir almaşık, Sosyalist dünyadır, fakat hiç değilse bugünlük bu almaşık nazarî görünüyor. Belki Türkiye'nin, coğrafyasına uygun olarak, Avrupaî - Asyaî bir rolü olacaktır. Keşifler çağından bu yana, geçen yüzyıllarda cansızlaşan Doğu ile Batı arasındaki transit ticareti son zamanlarda canlanma işaretleri göstermektedir. Şüphesiz, bu, Türkiye'ye damgasını vuracaktır. Bununla birlikte, baskın kimlik sorunu devam edecektir. Ancak zaman, Türkiye'nin ne yöne gideceğini gösterecektir. Fakat şüphe yok ki, bu sürecin evriminde ulusçuluğun da bir diyeceği olacaktır.

BAŞVURU

(1) H. Kohn, «Nationalism», **International Encyclopedia of the Social Sciences**, 1968.

(2) B. Lewis, **The Emergence of Modern Turkey** (London, Oxford U. P., 1968), s. 344 - 5.

(3) İ. H. Danişmend, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi,** c. 4 (İst., Türkiye Y., 1961) s. 288 - 9.

(4) S. Z. Karal, **Osmanlı Tarihi,** c. 8 (Ank., Türk Tarih Kurumu Y., 1962), s. 556.

(5) Lewis, s. 197.

(6) A. B. Kuran, **İnkilâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki** (İst., 1948), s. 203.

(7) S. Akşin, «İttihat ve Terakki Üzerine», **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi,** c. 26, No. 1, 1971, s. 165 - 7.

(8) K. H. Karpat, **Political and Social Thought in tne Contemporary Middle East** (New York, Praeger, 1968), s. 298.

(9) T. Z. Tunaya, **Türkiye'de Siyasî Partiler** (İst., 1952), s. 378 - 86.

(10) Lewis, s. 434 - 5, U. Heyd, **Language Reform in Modern Turkey**'den (jerusalen, 1954), s. 33 - 4.

(11) T. Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası** (Ank., Doğan Y., 1971), s. 202 - 3.

(12) Örneğin, Kâzım Karabekir'in Görüşleri: İ. Selçuk, **Yüzbaşı Selâhattin'in Romanı** (İst., Remzi, 1973), s. 287 - 8.

(13) M. Tunçay, «Misak-ı Millî'nin 1. Maddesi Üstüne» **Birikim,** Ağustos - Eylül 1976, no. 18/19.

(14) Lâtin Amerika kapitalist olmayan ama Avrupalı bir bölgedir.

(15) S. Akşin, «Atatürk'ü Anlamak İçin», **Milliyet,** 10 Kasım 1975.

(16) S. Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele** (İst., Cem, 1976), s. 44, 60.

(17) **Olaylarla Türk Dış Politikası** (Ank., Siyasal Bilgiler Fakültesi Y., 1974), s. 520,- 5, 563 - 8.

(18) Bazı Batı kaynakları daha ileri giderek Marksçı uluslararasıcılığın gerisinde, bazen daha ileri bir ulusun ihtilâlci öncülüğünü sürdürmek arzusunun bulunduğunu dahi ileri sürmektedirler: Örneğin, Alman ya da Rus uluslarının Doğu Avrupa ya da Asya halkları karşısındaki önceliği.

(19) **K. Marx,** «The Communist Manifesto», **The Political Philosophers,** S. Commirs, R. N. Linscott, eds. (N. Y., Random House, 1947), s. 499, 507 - 8.

(20) Örneğin O. Tugendhat, **The Multinationals** (Harmondsworth, Penguin, 1974).

(21) A. Nove, «East - West Trade», **International Economic Relations,** P. A. Samuelson, ed. (London, Macmillan, 1969), s. 104 - 10.

(22) F. ve B. T. Ahmad, **Türkiye'de Çok Partisi Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, 1945 - 1971** (Ank., Bilgi, 1976), s. 362.

(23) Ahmed Emin, **Turkey in the World War** (New Haven, 1930); H. Kıvılcımlı, **Türkiye'de Kapitalizmin Gelinşimi** (İst., 1965).

(24) W. F. Weiker, **Political Tutelage and Democracy in Turkey** (Leiden, 1973).

(25) K. Boratav, **Türkiye'de Devletçilik** (İst., Gerçek, 1974).

(26) K. Boratav, «Büyük Dünya Bunalımı İçinde Türkiye'nin Sanayileşme ve Gelişme Sorunları: 1929 - 1939» Makine Mühendisleri Odası Sanayi Kongresine sunulmuş tebliğ, 1976 (Ank.).

TÜRKİYE VE (YA) İRAN

Reşat KASABA

Bu yazıdaki amacımız İran ve Türkiye'nin Orta Doğu'daki karşılıklı durumlarını değerlendirmek. İki ülkenin son elli yılda köklü bir değişimden geçtikleri ve buna bağlı olarak «endüstrileşme» yolunda büyük adımlar attıkları ortada. Bu açıdan İran ve Türkiye'nin 1970'lerde ulaştıkları düzey birbirine yakın. İki ülkenin endüstrileşme yolunda geçirdikleri aşamalar da ana hatlarıyle birbirine benziyor. İki durumda benzeşen diğer bir yön ekonomi düzeyindeki gelişme sürecinin beraberinde getirdiği sorunların ağırlığı. Konuyu daha da ilginçleştiren tüm bu süreç içinde İran ve Türkiye arasındaki ilişkilerin yok denecek kadar az oluşu. Fakat 1970'lere gelindiğinde iki ülke arasında son derece açık bir rekabet göze çarpıyor. Başlıca sorun bu rekabeti anlayıp değerlendirmek.

İki ülkenin geçirdiği aşamaların benzeşmesi Türkiye ve İran'ın özgül tarihlerini belirleyen ortak bir değişkenin varlığını; bu sürecin ortaya çıkardığı yapının niteliği de söz konusu gelişmenin kapitalist ilişkilerin iki formasyonda gelişmesiyle özdeş olduğunun bize birer ipucu olarak veriyor. Bu ipuçlarından yola çıkarak İran ve Türkiye'nin 19. yüzyılda Dünya Ekonomisine eklemlendiklerini ve bunu izleyen gelişmelerin bu bütünsellik içinde değerlendirilmesi gerektiğini öneriyoruz. Dünya Ekonomisinin ekonomi düzeyindeki iş bölümüne paralel üçlü bir yapısı var: periferi, yarı - periferi, merkez. Periferi ülkeler düşük ücret düzeyleriyle belirlenirken merkez ülkelerde ücret düzeyleri daha yüksek oluyor ve buna bağlı olarak sermaye yoğun teknolojilerin bu ülkelerde yaygın olarak uygulanabilmesi mümkün oluyor. Yarı - periferi olarak nitelendirilen ülkeler bu iki uç arasında köprü görevi görüyorlar. Dünya Ekonomisi düzeyindeki iş bölümü, sonuçta, peripheriden merkeze yarı - periferi yoluyla net bir artık değer akımını içeriyor. İran ve Türkiye Dünya Ekonomisine eklemlendikleri zamandan beri bu sistemin periferisinde yer aldılar. 1970'lerde yoğunlaşan rekabet bu eklemlenmenin koşullarını değiştirmeye ve bu değişim sonucu Dün-

---

(*) Reşat Kasaba, State University of New York. Dr. öğrencisi.

ya Ekonomisi içinde girişilen ilişkilerden beli bir artık değer kazancıyla çıkmaya yönelik. Ancak, bugün bu değişimin salt ticaret düzeyinde gerçekleştirilmesi olanaksız. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra üretken sermayenin de uluslararasılaşmasıyla sermayenin tüm döngüsü dünya düzeyinde gerçekleşmeye başladı. Bu çerçeve içinde statü değiştirmek için salt «endüstrileşmek» yeterli değil; endüstri sermayesi düzeyindeki iş bölümünde belirli teknolojilerin uygulanabilmesi gerekiyor. Tüm bu süreç içinde politik düzey ayrı bir önem kazandı. Statü değiştirmek için yerel burjuvazinin hâkim kesiminin Dünya Ekonomisiyle eklemlenme koşullarının değiştirilmesinde somut çıkarları olması gerekiyor. Bu koşulların değiştirilmesi ekonomik düzeyde gerekli değişimin sağlanabilmesine bağlı. Bunun içinse burjuvazinin hâkim kesiminin devletle bu amaca yönelik bir işbirliğine girmeye gönüllü ve muktedir olması gerekiyor. Eğer böyle bir işbirliği sağlanabilirse politik düzeyde alınacak kararların ekonomik düzeye yansıması ve gerekli yapısal değişimin ortaya çıkması garanti altına alınmış oluyor. Öte yandan yerel burjuvazi bu tür bir işbirliğine girecek durumda olmayabilir. Buna rağmen belirli ülkeler birikim potansiyelleri, stratejik önemleri vs. nedeniyle merkez ülkelerce statü değiştirmeye davet edilebilirler. Böyle bir durumda ekonomik düzeyde gerekli değişimin sağlanması politik düzeyin tek yönlü etkin mücadelesini gerektirir. Kanımca, Türkiye'de devletçilik dönemi birinci duruma; İran Şahı'nın merkez ülkelerce desteklenen baskıcı rejimi ikinci duruma örnek oluşturuyorlar. Bu bağlamda vurgulanması gereken bir nokta var: Dünya Ekonomisi içinde statü değiştirmekten sözederken tartışmaların altında ülke için genel bir avantaj ya da bir «istenebilirlik» kıstasının yattığı düşünülmemeli: Kapitalist dünya ekonomisi içinde girişilen ilişkilerden elde edilecek net artık değer herhangi bir avantaj sağlayacaksa bu yalnızca burjuvazinin hâkim kesiminin avantajı olur.

Dünya Ekonomisi içinde statü değiştirme girişiminin beraberinde getirdiği rekabetin ekonomik, politik ve ideolojk boyutları var. Belirli ülkelerde belirli sermaye yoğun teknolojilerin uygulanması ve bu şekilde üretilen malların o bölgedeki periferilere satılması sistemin bütünlüğü içinde periferiden merkeze bir artık değer akımını sağlıyor. Bu akışın kesintisiz sürmesi için tüm sistemin ekonomik olduğu kadar politik ve ideolojik düzeylerde de kontrol altında tutulması gerekiyor. Bu türden bir jandarmalık görevinin belirli bir bölgede en etkin biçimde tek bir ülke tarafından gerçekleştirilebileceği açık. Ekonomik

açıdan ise bir pazar sorunu var. Nisbeten sermaye yoğun standard teknolojilerle üretilen mallar (örneğin, ara mallar, dayanıklı tüketim maları vs.) o bölgedeki periferi ülkelere satılacak. Bu pazarın da kapasitesi kısıtlı olduğundan yalnızca bir ülkenin bu tür mallarda ihtisaslaşması gerekiyor. Belirli teknolojilerin belirli ülkelerde uygulanabilirliği ise en başta o ülkenin iç eklemlenmesine, diğer bir deyişle o formasyonun özgül tarihinin ortaya çıkardığı yapıya bağlı.

1970'lerde İran ve Türkiye arasında göz çarpan rekabetin boyutları bunlar. Yazının birinci bölümünde İran'ın son elli yıllık tarihinin Dünya Ekonomisinin tarihiyle birlikte değerlendirilen bir özeti yer alıyor. Aynı devrede Türkiye'de olanlar burada tekrarlanmayı gerektirmeyecek kadar iyi bilindiğinden o konuya girilmedi. Bunu izleyen bölümde ise iki ülke arasındaki rekabetin niteliği ortaya konmaya ve yukarıdaki perspektif içinde yeniden değerlendirilmeye çalışıldı.

TARİH :

İran, ilk petrol yataklarının keşfedildiği 1907 yılına kadar Dünya Ekonomisinin tarımsal ürünlere yönelik bir periferisiydi. Yüzyılın başlarında merkez ülkelerin İran'a verdikleri önem Türkiye'ye oranla ikincil derecedeydi. Bunun başlıca nedeni olarak İran'ın coğrafi konumunun ulaşım açısından daha az elverişli olması, ülkede özellikle kırsal kesimdeki feodal düzen ve buna bağlı olarak parsellenmiş politik yapının yaygınlığı gösterilebilir. Buna rağmen, İran'ın güçsüz hükümdarları yirminci yüzyıl başlarında Rusya ve İngiltere'den büyük miktarlarda ödünç paralar almakta ve karşılığında bu ülkelere cömert imtiyazlar tanımaktalardı ([1]). 1907 - 1920 yılları arasında İran ve Avrupa arasındaki zayıf bağlar kökten bir değişikliğe uğradı. İran'ı üç etki alanına bölerek İngiltere ve Rusya'nın ülke üzerindeki hak iddialarına son veren 1907 St. Petersburg anlaşmasının hemen ardından İran'da ilk petrol yatakları keşfedildi. İzleyen yıllarda politik yapı değişti: saltçı yönetimin parlamenter monarşiye dönüştürülmesini hedef alan isyanlar 1909 yılına kadar kesintilerle sürdü. 1909'da İngiltere ve Rusya'nın desteği ile Şah değiştirildi. Politik düzeydeki bu değişimi İranlı tüccarlar etkin bir şekilde desteklemekteydiler (Nirumand: 23). Taht-

(1) Örneğin bir İngiliz yüzbaşısına tütün ihracatında tanınan elli yıllık tekel hakkı (Nirumand: 22).

taki değişikliğin hemen ardından, sonraki yıllarda İran tarihinde çok önemli bir rol oynayacak olan «Anglo - Persian Oil Company» (İngiliz - Basra Petrol Şirketi, bundan sonra APOC) kuruldu. APOC, İran petrolünün işlenmesi ve inhracatında tekel haklarına sahipti ve bir bakıma İran ekonomisi üzerindeki İngiliz egemenliğinin kurumsallaşmasını temsil etmekteydi. Birinci Dünya Savaşı başında şirketin, Abadan'da, petrol yataklarına boru hattıyla bağlı bir rafinerisi vardı ve yılda 274.000 ton petrol ihraç edecek kapasiteye sahipti. Şirket tümüyle İngiliz denetimindeydi ve tüm gereksinimleri ithalât yoluyla sağlanmaktaydı (Nurimand: 28). Dünya Savaşı'nın sonunda İran kendini bir kaos içinde buldu. Petrol yataklarının önemi nedeniyle toprakları Rus, İngiliz ve Alman askerlerince işgal edilmişti; ekonomisindeki merkez ağırlığın tarımdan petrole kayması İran'a hiç bir yarar sağlamamış, buna karşılık APOC'un kârları hızla artmaya bşlamıştı (2).

Savaş sonrası yıllarda İran'la Avrupa arasında daha «akılcı» ve düzgün bağların kurulması yolunda adımlar atıldı. İngiltere ile yapılan 1919 anlaşşması başka şeylerin yanında İran ulaşım sisteminin geliştirilmesine de olanak sağlıyordu (Mansfield: 265). Devrim sonrasında Rusya İran'daki haklarından vazgeçince İngiltere bölgede tek merkez güç olarak kaldı. Rıza Han'ın bir hükümet darbesiyle yönetimel el koyması ve Şah ilân edilmesi bu döneme rastlar. Rıza Şah işe birtakım üstyapısal reformlarla başladı. Daha sonra ise Dünya Ekonomisinin krize girmesi sonucu İran'ın elinde kalan ek artı değer belirsiz bir endüstrileşme programına aktarılmaya çalışıldı. Dış ticaretin devlet tekeline alınması, inşaatına başlanan demir - çelik, çimento, şeker ve tekstil fabrikaları bu programın parçalarını oluşturuyordu. Rıza Şah'ın endüstrileşme programının amacı İran'ın Dünya Ekonomisindeki statüsünü değiştirme olarak görülebilir. Ancak bu girişimin başarı şansı baştan sıfırdı. Dışsal koşullar İran'ın sistemle olan bağlarını gevşetmesine olanak sağlamıştı. Ama böyle bir bağlamda statü değiştirme girişiminin başarılı olabilmesi için yerel burjuvazinin hâkim kesiminin desteği gereklidir. Bu işbirliği sonucu alınacak tedbirlerle ekonomik yapıda gerekli değişimler sağlanabilir ve bu yoldan ülkenin Dünya Ekonomisiyle eklemlenme koşulları yeniden düzenlenebilir. Söz konusu dönemde İran hükümeti petrol gelirleri üzerinde hiç bir hak

---

(2) Yıllık üretim 1941'deki 274.000 tondan 1920'de 1.385.000 tona çıkmıştı (Nirumand: 29).

iddia edecek durumda olmadığından yeni endüstriler için tek artık değer kaynağı olarak tarım kalmıştı. Tarımın da bu amaç için yeniden düzenlenmesi gerekiyordu. Rıza Şah'ın endüstrileşme programında sorunun bu yönü tümüyle ihmal edilmiş, tarımsal kesimdeki parsellenmiş yapı olduğu gibi bırakılmıştı. Bu nedenle, söz konusu dönemde İran'ın statü değiştirmesinde belirgin çıkarı olan bir yerel ticaret burjuvazisinden sözetmek olanaksızdır. Rıza Şah döneminde İran'ın statü değiştirme girişimiyle Türkiye'deki devletçilik dönemi arasında belli bir paralellik vardır. Ancak Türkiye'deki girişimin başarı şansı İran'a oranla çok fazlaydı. 1920'lerin sonunda İran'dakinin aksine Türkiye'deki ticaret burjuvazisinin statü değiştirmekteki çıkarı büyüktü. Bu amaçla devletle sıkı bir işbirliğine girildi. Bu işbirliğiyle başlatılan süreç II. Dünya Savaşı sırasında Almanya ve Türkiye arasında kurulan bağlar nedeniyle kesintiye uğradı. Savaş sonuna gelindiğinde Türkiye, Dünya Ekonomisindeki periferi konumuna yeniden oturmuştu.

Rıza Şah'ın girişimleri İran'ı boş tahıl asansörleri, ülkenin en elverişsiz yerinde inşa edilmekte olan bir demir-çelik fabrikası ve en temel altyapı tesislerinden yoksun olmasına rağmen bir dizi saraylarla süslenmiş bir başkentle başbaşa bıraktı (Mansfield: 266). 1909'da yapılan anlaşma İran hükümetinin petrol gelirlerini kullanmasını olanaksızlaştırmıştı. Örneğin 1933'e kadar APOC'un toplam kârı 200 milyon İngiliz lirasını bulmuş, bu miktardan İran hükümetine 10 milyon civarında bir pay düşmüştü. Şirket İran hükümetine % 500 kârla petrol satıyordu; daha da ilginci Tahran'a kadar petrol boru hattı döşenmediğinden İran Rusya'dan petrol ithal etmek zorunda kalmıştı (Nirumand: 29, 33). 1920'lerin ekonomik bunalımı bile İran ile Avrupa arasındaki petrolle ilgili bağlar üzerinde etkili olmadı. Bu arada Rıza Şah'ın politik düzeydeki gücü artmıştı. 1932'de 1909 petrol anlaşması İran tarafından hükümsüz ilân edildi. Amaç, kurulmakta olan endüstriyi besleyecek tek yeterli kaynağı, petrolü harekete geçirmekti. Bu tek taraflı hareket Avrupa ile arasındaki ilişkilerde kısa bir krize yol açtı. Kriz kısaydı çünkü hem İran'ın hem İngiltere'nin yeni bir anlaşmaya ihtiyacı vardı. Dünya Ekonomisi yeni bir gelişme devresine girmişti; böyle bir dönemde APOC tarafından işlenen petrol İngiltere için hayatî önemi haizdi. Öte yandan, İran elinde tutmaya çalıştığı petrolü işleyecek ne yeterli personele ne de ilgili endüstriye sahipti. Bu şartlar altında 1933'te imzalanan yeni anlaşma İran'ın haklarıyla ilgili birtakım düzenlemeler getirmesine rağmen genelde Rıza Şah dö-

nemindeki statü değiştirme çabalarının sorunu belirler (3). İkinci Dünya Savaşı'nda özellikle Japonya'nın Endonezya'yı işgalinden sonra İran petrolü müttefikler için tek enerji kaynağı olarak kaldı. Bu nedenle ülke 1941'de İngiliz ve Rus birlikleri tarafından bir kez daha işgal edildi; Rıza Şah işgal kuvvetleri tarafından tahttan indirilip yerine oğlu Muhammed Rıza geçirildi. Bu arada yeni bir merkez güç olarak büyümekte olan ABD'nin de Basra Körfezi alanına olan ilgisi artmaktaydı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Başkan Roosevelt'e verilen bir rapora göre «... büyük güç petrolün geleceği Amerika kıtasında değil Basra Körfezi çevresinde yatıyor»du; «... petrolle ilgili yoğunluğun Körfez civarına kayışı gelecekte de devam edecek ve kuşkusuz sonuçta bir 'yeniden düzenlemeye' gerek duyulacak»tı (aktaran, Nirumand: 39).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra petrolün artan önemi İran'ı merkez ülkeler arasında bir yarışma nesnesi haline getirdi. İngiltere'nin AIOC (Anglo - Iranian Oil Company; eski APOC)'taki payı Basra Körfezi çevresindeki diğer yatırımlarla birlikte İngiltere'ye bu çok önemli hammaddenin arzında dünya çapında belirleyici bir önem kazandırıyordu (4). İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiltere neredeyse on yıl Dünya Ekonomisindeki egemenliğinin bu son kalıntısını bırakmamak için çabaladı. Bu nedenle İngiltere'nin İran'dan çekilişi Türkiye'deki kadar kolay olmamıştır. Fakat 1947'ye gelindiğinde soğuk savaşın yoğunluğu artmış, ABD de İran'a ilk büyük girişini bir askerî anlaşma yoluyla gerçekleştirmişti. Truman Dokrini'ne dahil edilmesinden sonra İran ABD'den yedi yıllık kalkınma planının finansmanı için 25 milyon dolar yardım aldı. İran savaş sonrası dönemde meta sermayesinin uluslararası döngüsünde önemli bir eleman olarak ortaya çıkmıştı. ABD İran'a ekonomisini yeniden inşa etmesi için yardım ediyordu; özel ABD sermayesi ülkeye girmişti; ve İran önemli bir ABD üssü olma yolundaydı. İngiltere'nin AIOC dolayısiyle İran'da hâlâ önemli bir yere sahip olması ise ülkenin yeni Dünya Ekonomisiyle tam olarak eklemlenmesini önlüyordu. İngiltere 1948, 1949 ve 1950 yıllarında AIOC'tan sırasıyle 28 milyon, 23 milyon ve 50 milyon sterlin alırken aynı yıllarda İran'ın payı 9 milyon, 13,5 milyon ve 16 milyon sterlin civarında kalmıştı (Nirumand: 45). İran'da savaş sonrası ortaya çıkan bu

(3) Yeni anlaşma eskisinin aksine şirkete kârlarını İran dışında yatırma olanağını tanıyordu.

(4) Bkz. Brewer, adı geçen eser.

yapı iki önemli çelişkiyi içeriyordu: İçte, savaşı izleyen 5 - 6 yıl süresince politik açıdan belirli bir özgürlük havası hüküm sürdü. Bu koşullarda, İran'ın karşı karşıya bulunduğu ekonomik güçlükler geniş olarak tartışılıyor, doğal olarak İngiltere sorumlu tutuluyordu. İkinci çelişki İngiltere'nin dünya çapındaki düşüşüne karşın önemli petrol bölgelerindeki egemenliğini sürdürmeye çalışmasıydı: Para sermayesinin savaş sonrası dönemde uluslararasılaşması genel olarak ABD egemenliğinde oluşmaktaydı (ABD'nin IBRD, IMF gibi kuruluşlardaki payı). İngiltere'nin Körfez bölgesindeki egemenliği daha düşük düzeydeki meta sermayesinin uluslararasılaşması sürecinden kalan bir durumdu. İlk çelişki Musaddık önderliğindeki Ulusal Cepheyle Komünist Tudeh Partisi'nin güçlenmesine ve Musaddık'ın 1951 yılında Başbakanlığa getirilmesine yol açtı. Musaddık hükümetinin ilk ve en önemli girişimi İran petrolünün ve AIOC'un devletleştirilmesi oldu. Burada amaç ülke dışına akan en önemli artık değer kaynağının kontrol altına alıp bunu yerel endüstrilere aktarmaktı. İçsel alanda Musaddık geniş bir tabana hitap ediyordu. Ancak, bu desteğin temelini sınıfsal çıkarlardan çok milliyetçi duygular oluşturmaktaydı. Dışsal alanda ise Dünya Ekonomisi yeni bir gelişme devresine girmişti. Böyle bir bağlamda içsel burjuvazinin hâkim kesiminin veya işçi sınıfının somut desteğinden yoksun olan bu tür bir girişim başarısız olmaya mahkûmdur. Çünkü, Dünya Ekonomisiyle olan bağlar bir süre için koparılabilse bile bu koşullarda politik gücün düşey ve etkin olarak kullanılması olanaksızdır. Dünya düzeyinde, İran petrolünün devletleştirilmesi ve bunu izleyen devrede İngiltere ve ABD tarafından İran'a uygulanan genel ekonomik boykot İngiltere'nin tedricen sahneden çekilmesine yol açtı. Musaddık'ın iktidarda kaldığı iki yıl süresince ABD bu amaca yönelik bilinçli bir politika izlemiştir. Boykotun uzaması İngiltere'yi petrole olan ihtiyacı dolayısıyle ABD'ye bağımlı kıldı. İran'da ise boykot büyük bir ekonomik bunalıma yol açtı ve sonuçta Musaddık zaten zayıf bir temele dayalı olan desteğini büyük ölçüde yitirdi.

İran'ın Dünya Ekonomisine tam olarak eklemlenmesi için ülkenin sistemle ekonomik ve politik düzeylerde uyumunun sağlanması gerekiyordu. İran'la Dünya Ekonomisi arasındaki en önemli bağ olan petrol ticareti söz konusu devreye kadar çoğunlukla İngiltere tarafından gerçekleştirilmişti. İran, ne ticarî açıdan ne de petrolle ilgili bir takım endüstrilerin kurulması yoluyla petrolden herhangi bir kazanç elde etmemişti. Öte yandan kırsal alandaki feodal yapı büyük ölçüde egemen-

liğini sürdürüyordu. Sonuç olarak bu dönemde İran'da bu tür bir eklemlemede somut çıkarı olan bir burjuvazi henüz oluşmamıştı. İran ekonomisinin yeni Dünya Ekonomisinin doğrultusunda değişimini sağlamak için geriye tek yol olarak saltçı - merkezci bir yönetim kalıyordu. Koşullar elverişli hale gelince Musaddık bir CIA operasyonuyla devrildi (5) ve Muhammed Rıza Şah ülkenin tek yöneticisi olma yolunda desteklendi. İran'daki Musaddık yönetimine rastlayan devre Türkiye'de DP iktidarının ilk yıllarıdır. Bu devre Türkiye'de tarıma yönelik periferi statüsünün pekişmesine sahne olmuştur. Özellikle Kore Savaşı nedeniyle artan dünya tahıl fiyatları DP iktidarının temelini oluşturan özünde çelişik sınıf desteğinin (büyük ve orta çiftçiler ve ticaret burjuvazisi) birarada tutulabilmesi için yeterli artık değerin Türkiye'de kalmasını sağladı. Musaddık ise böyle bir sınıf desteğinden yoksun olmasına rağmen Dünya Ekonomisinin gelişmekte olduğu bir dönemde «isyan» yoluyla İran'ın sistemindeki yerini değiştirmeye çalıştı. Bu açıdan Musaddık döneminde İran'da politik düzeyin «yerinden çıktığı» önerilebilir.

Musaddık rejiminin devrilmesinden hemen sonra İngiltere ile İran arasındaki petrolle ilgili anlaşmazlık ABD aracılığıyla çözümlendi. Yeni anlaşma NIOC (National Iranian Oil Company - Ulusal İran Petrol iŞrketi; eski AIOC)'un kontrolünde İran'a % 40 oranında söz hakkı veriyordu (bkz. Nirumand: 100 - 105). 1954 malî yılında İran ABD'den 127,3 milyon dolar kredi aldı. İlk başta ağırlık askerî harcamalar üzerindeydi; çünkü Şah «... insanların en başta gelen gereksinmelerinin barış içinde emin bir ortam olduğuna... bunun bir bakıma giyecek ve barınacaktan da önde geldiğine, çünkü yeteri kadar giyecek ve barınacak üretmenin emniyetsiz bir ortamda mümkün olamayacağına» inanıyordu (M.R. Pehlevî, **Mission for my Country,** 299; aktaran, Nirumand: 242). Bu anlayışa uygun olarak silâhlı kuvvetler bütçesi 1953'te 43 milyon dolarken 1965'te 144 milyon dolara ulaştı. Ordunun yeniden düzenlenmesi, SAVAK'ın kurulması ve donatımı hep ABD tarafından

---

(5) Musaddık'ın devrilmesinde CIA'nın oynadığı rol son derece açık. **Fortuna** dergisi olayı şöyle özetliyor: «... İrand'a CIA'nın görevi ayak takımını isyana teşvik eden bir politikacıyı, Muhammed Musaddık'ı devirmekti... Girişim ABD'ye yılda 12.000 dolar... artı Şah'ın muhafızlarına ödenen birkaç bin dolar civarında bir paraya mal oldu; bu borcunu Şah çok kısa zamanda fazlasıyla ödemeyi bilmiştir» («How Our Man in Tehran Brought Down a Demagouge» **Fortune,** Haziran 1975).

desteklenen ve Şah'ın rejimini içte ve dışta ayakta tutmaya yönelik adımlardı; «İran'ın batı blokunda kalması batı ülkeleri için hayatî önem taşır; bunun için de Şah'ın ülkenin başında kalması gerekir» (Jabri: 307); çünkü «... eğer İran'da ciddî huzursuzluklar başgösterecek olursa batıya petrol akmaz ve [batılılar] refah içinde yaşama olanaklarını yitirirler...» (Brewer: 179).

Türkiye'nin aksine (6) İran'ın politik alanda batının güdümüne girmesi ekonomik düzeyde de etkilerini gösterdi. 1950'ler boyunca İran'da diğer altyapı yatırımlarının yanında telekomünikasyon sistemi geliştirildi, Basra Körfezi'ndeki iki limanın kapasiteleri artırıldı, yedi yıllık kalkınma planları hazırlandı ve bunların ilkinde o zamana kadar ihmal edilmiş olan tarıma gereken önemin verileceği vurgulandı. 1954 - 1964 yılları arasında İran'a giren ABD yardımı 946,2 milyon doları buldu; bu para doğrudan petrol aramaları ve askeri programlar yanında petro - kimya, madencilik, tarım, tüketim eşyaları ve ilâç endüstrileriyle bankacılık alanlarına yatırıldı (Eliot: 186 - 187). Yığınların baskı altında tutulması ve politik ve ekonomik alanlarda batı yörüngesine giriş İran'da değişim olmadığı anlamına gelmez; aslında değişim tüm bu sürecin ayrılmaz bir parçasıdır; çünkü «iç huzur büyük ölçüde politik lider kadrosunun kendisini değişim gereksinimlerine uydurabilmesine bağlıdır» (Eliot:185). Şah'ın ABD tarafından desteklenen «Beyaz Devrim»inin en önemli parçasını toprak reformu oluşturuyordu. Bu reform iki amaca yönelikti: birincisi toprak ağalarının ekonomi üzerindeki kontrollerini kırmak, ikincisi mülksüzleşen köylülerin ve hızlı proleterleşmenin yaratabileceği toplumsal baskıları önlemek. Reform sırasında toprak sahiplerine ödenen cömert tazminatlar bunları yeni koşullarda da avantajlı bir duruma soktu. Beyaz Devrim ertesinde İran'da ithal ikame edici endüstrileşme hızlandı (bkz. Tablo 1). GSYİH'da tarımın payı 1962 / 1963'deki % 26,4'ten 1972 / 1973'te % 17,2'ye düştü; aynı yıllarda endüstrinin payı % 8,8'den % 11,2'ye yükseldi (Yar - Shater: 75).

---

(6) Menderes rejiminin ikinci dönemi büyük bunalımlara sahne oldu. Bunun başlıca nedenleri dünya tahıl fiyatlarının düşmesi, alınan borçların tüketim maddeleri ithalâtına harcanması, bunların sonucu olarak da ekonominin enflasyon —ödemeler dengesi açığı— devalüasyon —borç— döviz dar boğazı kısır döngüsüne girmesi gösterilebilir. Böylece, 1955 - 60 döneminde Batıyla girişilen politik ilişkiler ekonomi düzeyine herhangi bir şekilde yansıma olanağını bulamadı.

TABLO 1 : **İran'da İkamesine Yönelik Endüstrileşme** (Clawson: 70)
İthalâtın İç Pazardaki Payı (%)

	1960	1969
Dayanıklı Tüketim Md.	18	7,1
Ara Mallar	63	45,6
Dayanıklı Sermaye Md.	82,7	57,5

Bu koşullar altında İran petrol gelirlerinin olanak sağladığından daha yüksek bir hızla sermaye birikimine yöneldi. Yabancı sermaye de akmaya devam ediyordu. ABD ekonomik yardımı 1960'ların ilk yarısında yılda ortalama 125 milyon dolar düzeyindeydi. Bunun yanında Dünya Bankası'ndan (1957 - 1968 arasında 455 milyon dolar) ve Sovyetler Birliği'nden de büyük miktarda krediler alındı. Endüstri alanındaki yabancı sermaye yatırımları 1960'ların ilk yarısında yılda 2 milyon dolarken 1960'ların sonunda yılda 20 milyon dolara çıktı (Clawson: 68). İran'da bankacılık yabancı sermayenin yoğunlaştığı diğer önemli bir alandır. Örneğin, İran Endüstri ve Madencilik Gelişme Bankası 1960'da çoğu Rockefeller'e ait olan 2,1 milyon dolarlık yabancı hisseyle kuruldu; bankanın 3 milyon dolarlık hissesi yerli kaynaklardan, 5,2 milyon doları Dünya Bankası'ndan, 5,2 milyon doları USAID'den, 26,7 milyon doları ise İran Hükümetince sağlandı (Clawson: 65). Yabancı sermayenin İran'a girişi para sermayesinin döngüsüyle de kısıtlı kalmadı. Yabancı sermaye kârlarının İran'da yeniden yatırılan payı 1969'da % 22 iken 1971'de % 45,1'e çıktı (TÜSİAD - I: 28). Özellikle petro - kimya ve suni gübre alanlarındaki Amerikan - İran ortak yatırımlarının değeri 270 milyon doları bulmaktadır. Örneğin, Allied Chemicals Co. (ABD)'nin katkısıyla Basra Körfezi'nde Şahpur kentinde inşa edilen batı yarım küresinin en büyük suni gübre fabrikasının yapımı 1969'da tamamlanmıştır (RCD: 63).

Sermayenin II. Dünya Savaşı ertesindeki hızlı uluslararasılaşması kapitalist ilişkilerin Dünya Ekonomisinin periferisinde yer alan bölgelerde yayılmasına yol açtı. İran hükümetinin yerel girişimcilere sağladığı destek (7) ve devletin doğrudan giriştiği büyük endüstri yatırım projeleri sonunda İran 1960'ların başında sermaye birikimi için uygun

(7) Bu destek, devlet fabirkaları kurmak yerine özel girişimcilere düşük faizli krediler sağlamaya yöneliktir. Bkz. R. E. Benedick, **Industrial Finance in Iran,** Boston Harvard University Press, 1964.

ve umut veren bir bölge haline geldi· Devlet, toprak reformu ve izlediği özgün finans politikasıyle merkez ülke sermayesine yapısal olarak bağımlı bir yerel burjuvazinin ortaya çıkmasına yardım etti. Öbür uçta ise hızlı endüstrileşme geniş bir proleter sınıfını ortaya çıkardı. Çeşitli endüstri iş kollarında çalışan işçilerin sayısı 1959/60'da 134.000; 1968'de 1,4 milyon; 1973'de ise 2 milyondu (Clawson: 69). Fakat Şah'ın baskı rejimi işçi sınıfının politik düzeyde etkinlik göstermesini önlüyor, böylece Şah ve merkez ülkeler için birincil önem taşıyan «yerel emniyet ve huzur» sağlanmış oluyordu.

Bütün bu rakamlar ve açıklamalar bizi doğrudan İran'ın Dünya Ekonomisindeki statüsünü değiştirme yolunda olduğu sonucuna götürmez. II. Dünya Savaşı ertesinde üretken sermaye egemenliğini dünya çapında belirledikten sonra endüstrileşme statü değişikliğine yol açmak yerine yeni uluslararası iş bölümünün ortaya çıkardığı bir durum olarak yorumlanmalıdır. Herbir ekonominin bu yeni iş bölümündeki yerini o ekonominin üretici güçlerinin gelişme düzeyi belirler; belirli bir teknolojinin belirli bir ülkede uygulanabilirliği üretici güçlerin gelişme düzeyine doğrudan bağlıdır. Bu alandaki en önemli gösterge de ücret seviyesidir. İran'ın petrolle ilgili endüstrilerde süregelen ihtisaslaşması bize ülkenin Dünya Ekonomisinde gelecekte oynamaya hazırlandığı rolle ilgili birtakım ipuçları verebilir. Örneğin, 25 milyon dolarlık suni gübre fabrikası; 8 milyon dolarlık PVC (polyvinyl chloride) tesisleri; 7 milyon dolarlık sıvılaştırılmış tabiî gaz tesisleri İran'ın yabancı sermaye ile ortaklaşa kurmakta olduğu işletmeler arasındadır· Bunların yanında İran'ın yakında Dünya Ekonomisinin en büyük sülfür ihracatçısı olması beklenmektedir (Clawson: 69; RCD: 63). Çoğunlukla sermaye yoğun teknolojileri olan bu endüstriler İran'ın Dünya Ekonomisindeki yeni ihtisaslaşma alanını belirlemektedir· Bu, İran'ın bölgedeki periferi ülkelerle olan ticaretinde daha fazla bir artık değer elde etmesine yol açabilir· İran için bir yarı - periferi pozisyonu bu açıdan önerilebilir· Öte yandan örgütlenmemiş işgücü ve ücretlerin düşüklüğü İran'da belirli bir endüstri kolunda en gelişmiş teknolojinin uygulanmasını kârlılığı azaltması nedeniyle olanaksızlaştırmaktadır· Şah'ın baskıcı rejimiyle gün geçtikçe keskinleşen sınıflararası çelişki kuşkusuz İran'ın gelecekteki pozisyonu üzerinde belirleyici bir rol oynayacak; ancak, 1960'ların sonundaki Dünya Ekonomisinin krizi ve onu izleyen petrol fiyatlarındaki artış 1950'lerde başlatılan genel gidişin 1970'lere kadar sürmesini sağladı.

1970'LERE İLİŞKİN BAZI GÖZLEMLER

İran ve Türkiye son elli yıldır aktif olarak Dünya Ekonomisinin içinde bulunmalarına rağmen aralarında oluşturdukları ilişkiler 1950'-lerin sonunda ve 1960'ların başında kurulan CENTO ve RCD örgütleri çerçevesinde kalmıştır. CENTO, NATO ve uzak doğu arasında bir bağ kurmak için ABD tarafından düzenlenen bir askerî örgüt. RCD ise başlangıçta Pakistan, İran ve Türkiye arasında bir ortak pazar olarak düşünülmüştü. Ancak Türk - İran demiryolu ağlarını birleştiren 425 km.-lik hattın 1970'de tamamlanması dışında «... RCD kötü bir tecrübe oldu... [çünkü, İran ve Türkiye] aynı şeyleri ürettiği, aynı projeleri benimsediği için gelişme sağlanamadı» (TÜSİAD - II : 24) [8]. Türkiye'nin dış ticaretinde İran'ın payı her zaman için çok kısıtlı kalmıştır:

TABLO 2 : **Türkiye - İran Dış Ticaret İlişkileri** (TÜSİAD - I : 34)
(milyon dolar)

	Türkiye'nin ihracatı	**Türkiye'nin ithalâtı**
1964	4,9	7,1
1966	0,485	0,214
1970	5,2	0,346
1971	12,0	14,6
1972	11,9	14,7

Bu süre içinde Türkiye İran'a canlı hayvan, buğday, şeker ve çimento satarken İran'dan hurma, fıstık, ilâç ve halı satın aldı· İki ülke arasındaki ticaretin biçimine bakarak herhangi bir sonuca varmak oldukça güç· Merkez ülkelerin İran ve Türkiye'ye yaklaşımları benzer olmasına rağmen bu dış faktörün iki formasyonun içinde biçimlenmesi her iki yapının içinde ekonomik, politik ve ideolojik düzeylerin eklemleniş biçimlerine göre farklı olmuştur. 1970'lerin başına gelindiğinde her iki ülke üretken sermayenin uluslararası döngüsüne tam olarak dahil olmuşlardı· Dahası, İran ve Türkiye'deki birikim hızı iki ülkenin Dünya Ekonomisindeki statülerini değiştirmelerine olanak sağlayacak bir düzeydeydi· Ancak, bu durum beraberinde kaçınılmaz olarak bir rekabeti getirdi· Politik olarak bölgenin etkin kontrolü için tek bir «jan-

(8) Metinde belirtilen yerde İranlı iş adamlarından G. Lajaverdi'nin bu konudaki görüşlerine bakınız.

darma» gerekiyor; ekonomik açıdan ise bir pazar sorunu var: İran ve Türkiye aynı pazara satmak durumundalar. Orta Doğu pazarı ise her ikisinin ürünlerini emecek kapasiteden yoksun. Bugün İran ve Türkiye'nin başlıca ihracat malları hâlâ tarımsal; ancak, toplam ihracat içinde tarımın payı azalırken endüstri ürünlerinin payı artıyor (bkz. Tablo 3, 4).

TABLO 3 : **Türkiye'nin Dış Ticaretinin Bileşimi** (Kongar: 276)

İhracat (%)

	Tarımsal ürünler	**Madenler**	**Endüstri ürünleri**
1963	79,3	3,0	17,7
1965	75,0	6,5	18,5
1972	70,0	4,9	25,1
1973	63,2	3,1	33,7
1974	55,6	5,2	39,2

İthalât (%)

	Yatırım malları	**Hammaddeler**	**Tüketim maddeleri**
1963	37,2	47,6	15,2
1965	34,5	54,7	10,8
1972	34,2	58,9	6,9
1973	47,8	47,9	4,3
1974	34,1	61,7	4,2

TABLO 4 : **İran'ın Dış Ticaretinin Bileşimi** (World Bank: 448 - 449, 456 - 457)

İhracat (%)

	Yiyecek Md.	**Diğer tarımsal**	**Madenler**	**Endüstri**
1960	3,4	4,7	87,4	4,5
1965	2,4	3,6	89,98	4,2
1973	2,3	3,4	91,8	5,2

İthalât (%)

	Yiyecek ve hammaddeler	**Makine aksamı**	**Makine**	**Endüstri**
1965	34,8	0,2	35,7	29,3
1970	29,6	0,2	40,5	29,7
1973	29,2	0,4	42,8	27,6

Dış ticaret hadlerindeki son değişmeler Türkiye'nin ve özellikle İran'ın yararına oldu:

TABLO 5 : **Türkiye ve İran'ın Dış Ticaret Hadleri** (World Bank: 124 - 125, 234 - 235)

	Ticaret Hadleri (1967 : 100)		Dış ticaret hadlerindeki değişmelerden eldė edilen kazanç (milyon dolar)	
	İran	**Türkiye**	**İran**	**Türkiye**
1970	99,2	90,9	— 12,2	— 52,1
1973	162,3	98,3	2.387,9	— 12,8

Tablo 5'ten de anlaşılacağı gibi iki ülke dış ticaret ilişkilerinde geçmişe oranla daha az artık değer kaybediyor. Özelikle İran petrol fiyatlarındaki büyük artışla endüstri projelerini finanse edecek yeni kaynaklara sahip oldu (1972'de beklenen 12 - 14 milyara karşılık 20 milyarın üstünde gerçekleşen petrol gelirleri). Bu projelerin bazıları şöyle sıralanabilir: üretiminin büyük bir kısmı ihracata yönelik olacak 1 milyon ton kapasiteli alüminyum tesisleri (TÜSİAD - II: 19) (9); Fransa ile birlikte kurulması planlanan 1 milyar dolar tutarında nükleer güç, gaz sıvılaştırma ve petro - kimya tesislerini içeren bir yatırım paketi (TÜSİAD - I: 4); Amerikan Dupont firmasıyla sentetik lif fabrikası; Alman Veba - Gelsenbeg şirketiyle petrol rafinerisi; Amerikan Phelps ve Danimarka Wordiske şirketleriyle soğuk hava tesisatlı taşıma birimleri üretecek bir fabrika; Japon Bridgestone firmasıyla lastik fabrikası...

İran'ın gözle görünür avantajlarına karşın Türkiye ücret düzeyi ve coğrafî konumuyla rekabeti sürdürüyor. Türkiye'de sendikalı işçilerin toplam işgücüne oranı 1963'te % 10,8'den 1975'te %42,8'e ulaştı. 1968 - 1974 yılları arasında tüketici fiyat düzeyi % 104 artarken genel ücret düzeyindeki artış % 241'i buldu (Kongar: 440, 442, 444)· İran'da ise 1968 - 1971 yılları arasında (rakamlar güvenilir olmamasına rağmen) ücretler % 41 düzeyinde artarken fiyatlardaki artış % 100'ün üzerinde gerçekleşti (bkz· TÜSİAD - I: 27). Türkiye'nin coğrafî konumu ise iki ülkenin Dünya Ekonomisindeki karşılıklı konumunda kuşkusuz çok et-

(9) Metinde belirtilen yerde İran Sanayi ve Maden Bakanı'nın bu konudaki görüşlerine bakınız.

kin bir rol oynayacak. İran'ı Avrupa'ya bağlayan en kısa yol Türkiye'den geçmektedir; buna ek olarak İran limanlarının kapasitesi yeterli olmadığından İran Dünya pazarıyla olan ilişkilerinde Türkiye ulaştırma ağını kullanmak durumundadır ([10]). Bu nedenlerle Türk ve İran iş adamlarının 1975'de Tahran'da yaptıkları toplantıda tartışılan en önemli konu Türk hükümetinin İran'a taşımacılıkta gösterebileceği kolaylıklar oldu ([11]). Doğu Anadolu'daki taşımacılık ağının geliştirilmesi yanında İran Türkiye'den çimento, yiyecek maddeleri ve şeker almak istiyor (TÜSİAD - II: 2, 12, 15, 16, 22, 24) ([12]). İşgücü yoğun teknoloji gerektiren endüstrilerin Türkiye'de kurulması ve petrole dayalı herhangi bir endüstrinin hiç bir koşul altında Türkiye'de kurulamayacağı da bu toplantıda öne sürülen görüşlerden (TÜSİAD - II: 11, 19, 22). Türk sanayicileri taşımacılık konusunda İran'la işbirliği yapmaya pek gönüllü değiller; «Her ne kadar bu yatırımların finansmanı için uzun vadeli krediler vermeyi önermekteyseniz de, bu konuda bir gerçeği hatırlatmakta yarar var. Türkiye'nin ulaşım hususunda bu neviden bir potansiyeli muayyen bazı bölgelerde değil fakat tüm memleket çapında kullanmasında yarar vardır. Bu sebeple bu teklifinizin muayyen yönden değerlendirmemizin memleketimize yarar sağlayamayacağı aşikârdır (TÜSİAD - II: 18). Türk girişimcileri İran - Türkiye arasında kurulacak bir petrol boru hattıyla İran petrolünün Türkiye'de Akdeniz'e ulaştırılmasını istiyorlar (TÜSİAD - II: 2, 4); «Bu proje Türkiye lehine uygulanırsa İran ve Türk firmalarının ortak gübre ve petro - kimya porjelerini gerçekleştirme olanakları ortaya çıkabilir» (TÜSİAD - II: 15). Buna ek olarak, «Türkiye İran'a çimento sıhhî tesisat malzemesi ve çelik konstrüksiyon birimleri ihraç edebilir; İran Türkiye'nin **sub - contracting ve know - how** olanaklarından yararlanabilir (TÜSİAD - II: 21).

---

(10) Örneğin 1972'de İran limanlarının yıllık toplam kapasiteleri 7,8 milyon tondu; buna karşılık 1980'den önce 35 milyon tonluk bir kapasiteye gerek duyulacağı hesaplanmaktadır. İran Başbakanı Hüveyda'nın bu konudaki görüşleri için bkz. TÜSİAD - II : 12.

(11) Bu, iki ülke arasındaki ilişkileri düzenlemek için yapılan ilk önemli girişimdi; ancak başarılı olmadı. Transit taşımacılık konusunda İran Başbakanı Hüveyda ve Dışişleri Bakanı Halatbari'nin görüşleri için bkz. TÜSİAD - II : 11, 12, 15, 18.

(12) İran 1974'de Romanya ve Bulgaristan'dan 80.000 ton et, 270.000 ton taze meyve ve sebze ithal etti. Aynı yıl bir önceki yıla göre şeker tüketimi % 20, et tüketimi % 30, margarin tüketimi ise % 40 oranında arttı (TÜSİAD - II : 12).

Görüldüğü gibi tarafların karşılıklı takındıkları tavır iki ülkenin bölgede oynamaya hazırlandıkları rolü birbirlerine kabul ettirmeye yönelik. Bu açıdan, kökü derinlerde yatan çelişkilerin kısa dönemde çözümlenmesini beklemek olanaksız. Orta ve uzun dönemde ise göz önünde tutulması gereken iki olasılık var: CHP savunduğu «halka teorisini» gerçekleştirme yolunda adımlar atarsa (bkz. CHP: 45 - 64), merkez ülkeler arası rekabetin Orta Doğu'ya bir çeşit yansımasına tanık olunabilir. Bu durumda Türkiye tümüyle Batı Avrupa sermayesinin güdümüne girer; böylece yukarda belirtilen pazar kısıtlaması bir süre için gevşetilmiş olur. Çünkü Batı Avrupa sermayesinin ihraç edeceği teknolojilerle üretilecek mallar ABD'nin kendine bağlı yarı-periferi ülkelere benimsettiği ihtisaslaşma alanlarından farklı. Bu yoldan bugünkü çelişkilerin bir süre için ertelenmesi sözkonusu olabilir. Ama son analizde, bunların başka bir düzeyde yeniden güncellik kazanması kaçınılmaz. İkinci bir olasılık İran'daki «çağdışı» rejimin kökten bir değişikliğe uğraması. Bu ise tüm sorunun yeniden değerlendirilmesini gerektirir.

BAŞVURU

BREWER, William : «United States' Area Interes», T. C. Toung (ed.), **Midle East Focus: The Persian Gulf,** Princeton: Princeton University Press, 1968, 173 - 85.

C.H.P. **Program,** Ankara: Ajans Türk Matbaası, 1976.

CLAWSON, Patrick : «The Internationalization of Capital and Capital Accumulation in Iran and Iraq», **The Insurgent Sociologist,** Spring 1977, 64 - 73.

ELIOT, T.L. jr. : «Comments on Brewer's Paper», T. T. Young (ed.), adı geçen eser, 185 - 88.

JABRI, Morwan : «Dilemma in Iran», **Current History,** Mayıs 1965.

KONGAR, Emre : **İmparatorluktan Günümüze Türkiye'nin Toplumsal Yapısı,** İstanbul: Cem Yayınları, 1976.

MANSFİELD, Peter : **The Midle Fast: A Political and Economic Survey,** London: Oxford University Press, 1973.

NIRUMAND, Bahman : **Iran: The New Imperialism in Action,** New York: Monthly Review Press, 1969.

R.C.D. **Regional Trade Directory: Iran, Pakistan, and Turkey,** Karachi: RCD Press, 1970.

TÜSİAD - I : **İran Ekonomisi,** İstanbul: Tüsiad Yayınları, 1975.

TÜSİAD - II : **İran Raporu,** İstanbul: Tüsiad Yayınları, 1975.

World Bank : **World Tables,** Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1976.

YAR - SHATER, Ehsan : **Iran Faces the Seventies,** New York: Praeger, 1971.

SOSYAL DEMOKRAT FIRKASI REİSİ HASAN RIZA'NIN BİR RİSALEŞİ:

SOSYALİZM; EN MÜHİM VE HERKES İÇİN MÜTALAASI ELZEM BİR MESELE-İ HAYATİYYEDİR

Zafer TOPRAK

Türkiye'de ilk sosyal demokrat parti 1908 Jön Türk devrimi ertesi kurulmuştur. Partinin yöneticileri dört Rum, iki Türk, iki Ermeni, iki Bulgar ve bir Museviden oluşmaktadır (1). **Irgat - Ergatis** adlı, Türkçe ve Rumca basılan bir de yayın organı çıkarmışlardır.

İkinci bir sosyal demokrat parti 23 Aralık 1918'de kurulmuştur. Büyük bir olasılıkla 1908'deki partinin uzantısı olan bu örgüt Tıbbiye Cemiyeti daimi üyesi Muallim Doktor Hasan Rıza bin Esat tarafından gerçekleştirilmiştir. Eski bir İttihatçı olan Hasan Rıza yanısıra partide şu isimlere rastlanmaktadır: Yorgi Zaferaki (parti genel sekreteri), Cemil Arif (Emlâk Bankası genel müdürü), Tahsin (Fehim Paşa'nın yaveri), Yorgi Habib (emekli memur), Vasfi (avukat), Hüsnü, İbrahim, Kâzım, Tayfur, Ziynetullah Nuşirevan (2).

Sosyal Demokrat Fırkası, yayınladığı programının dokuzuncu maddesinde amacını şu satırlarla açıklamaktadır:

> «Alelûmum işçilerin, amele ve çiftçilerin tanzim-i âmâl ve teşrik-i mesaileri, bilcümle sosyal demokrat esasatına ifrağı, iktisadî ve siyasî teşkilâtın bu esas üzerine tanzimi, sermayedaran şirket ve cemiyetlerinin yine sosyal demokrat prensiplerine tevfiki, zıraî, sınaî, iktisadî sendikalar teşkili ve bu sendikaların birleştirilmesi, sosyal demokrat esaslara göre kanun tedvini, beynelmilel sosyal demokrat teşkilâtıyle birlikte çalışma, bütün işçi haklarının (hassaten sermayedarlara karşı) müdafaası zımnında yardım cemiyetleri

(1) Stefan Velikov, «Sur le mouvement ouvrier et socialiste en Turquie après la révolution Jeune - Turque de 1908», **Etudes Balkaniques,** Sofya, 1, 1964, s. 39.

(2) Metę Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar: 1908 - 1925,** Ankara, 1967, s. 58.

teşkili, işçilerin temin-i maişet ve terfihi halleri, intihabatın tek dereceli olması, meb'uslar, Belediye ve Şehir Meclisleri âzaları vasıtasiyle alelûmum teşkilât ve tesisatta sosyal demokrat esasatın hâkim kılınması» ([3]).

1919 yılının ikinci yarısında Sosyal Demokrat Fırka, Türkiye Sosyalist Fırkası ve Türkiye İşçi - Çiftçi Sosyalist Fırkası ile biraraya gelerek «Amele Sosyalist Birliği»ni oluşturmuştur ([4]). Ancak 18 Aralık seçimlerinde ortak adaylar üzerinde uzlaşılamamış ve Sosyal Demokrat Fırka Hasan Rıza, Corgi Habib, İbrahim ve Kâzım beyleri aday göstermiştir. Seçim öncesi Millî Ahrar Fırkasıyle birleşeceği yolunda söylentiler çıkmışsa da, parti, «sosyalistler milliyetçilik prensipleirni takip edenlerle birleşemez» gerekçesiyle bu söylentileri yalanlamıştır.

Aşağıda tam metnini sunduğumuz risale, partinin kurucusu ve başkanı Hasan Rıza'nın sosyalizm görüşlerini içermektedir. İkinci Enternasyonal'e yakın olan yazar, sosyalizmi şu üç «düstur»da özetlemektedir:

1. Amelelerin beynelmilel itilâf ve harekât-ı müştereke-i umumiyeleri.
2. Kuva-i mülkiyyenin islahı için amele sınıfının bir fırka halinde teşkilât-ı esasiyye ve iktisadiyyesi.
3. Vesait-i imal ve mübadelenin sosyalizm mesleğine muvafık surette istihsabı, yani sermayedâran cemiyât-ı muhtelifesinin içtimaiyyun veya iştirakiyyun cemiyeti haline ifrağ ve tebeddülleri.

*
**

Toplum ve Bilim daha önceki sayılarında Türkiye Sosyalist Fırkası ve Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nın birer risalesini sunmuş bulunuyor. Sosyal Demokrat Fırkası'nın bu risalesiyle Mütareke yılları Osmanlı siyasal yaşamının diğer bir boyutu gündeme getiriliyor. İleriki sayılarda **Toplum ve Bilim** bu tür belgesel risale yayınını sürdürecektir.

---

(3) Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasî Partiler: 1859 - 1952,** İstanbul, 1952, s. 423.

(4) Zafer Toprak, «Türkiye Sosyalist Fırkası'nın bir risalesi: Sosyalistlik nedir?» **Toplum ve Bilim,** Bahar 1977, sayı 1, s. 124.

S O S Y A L İ Z M

EN MÜHİM VE HERKES İÇİN MÜTALAASI ELZEM
BİR MESELE-İ HAYATİYYEDİR

Müellifi :

Sosyal Demokrat Fırkası müessis ve reisi Cemiyet-i Tıbbiye
âza-yi dâimesinden Muallim Doktor

HASAN RIZA

İstanbul : Evkaf-ı İslâmiye Matbuası
1920 - 1336

Fiyatı : 10 kuruştur.

MUKADDİME

Mensup bulunduğum meslek sayesinde sefalet-i beşeriyyenin lağviyle onun yerine saadet-i umumiyyeyi kafil bir cemiyet-i insaniyye-i mes'ude vücude getirebilmek muavenet-i insaniyyet karanesinde bulunabilirsem hisseme düşmesi tabii olan vazife-i hakşinasiyi göstermiş olurum. Bu maksad-ı hayriyye ile bu kitabı vücude getirerek meydan-ı matbuat-ı medeniyyete takdim ediyorum. İleride pek büyük efkâr-ı insaniyyeyi de takdime hazırım.

Muallim Doktor
Hasan Rıza bin Esad

SOSYALİZM

Sosyalizm: Fransızca bir kelimedir ki lisan-ı Türkîde bunun muadili yoktur. Elsine-i sairede istimal olunduğu misillu bu kelimeyi Türkçeleşmiş addiyle aynen kabul edeceğiz. Bazı lûgatlarda bâhusus Ş. Sami Bey lûgatında «beynelmilel cemiyet ve iştirâk-ı umumî teşkiline, emvâl-i âlemi ve mülk ve servet-i maddiyyeyi başka bir surete ifrağ etmek maksadiyle müteşekkil bir tarik ve cemiyet-i mahsusa»dır. İştirakiyyun demek de caizdir. Fakat her lisanda sosyalizm kelimesi hemen moda hükmündedir. Herkes bundan bahseder ve aklının erdiği derecede bu mesleği tenkid eder. Hattâ herkes sosyalistim der. Sosyalist demek sosyalizm taraftaranı demektir. Hiç bir meslek bugün meçhul değildir. Lâkin bunların içinde umûmun fikr-i cahilânesinden, birçok hayâlat-ı bâtıladan henüz kurtulamamışları da vardır. Bu meslek-i felsefaneye karşı öteden beri atfolunagelen bazı hataya-yı makûleden ictinab edilmesini tavsiye ederim. Sefalet-i ameleden kalbi müteessir olarak sefillerin tâli bedbahtilerine karşı hissiyât-ı hasene-i insaniyye ile muttasıf olan her adam sosyalistim der. Halbuki esas mesele böyle değildir.

Şüphesizdir ki her sosyalistin bir kâlbi olması lâzım gelir. Lâkin sosyalist olmak için yalnız iyi kâlbe mâlik olmak kifayet etmez.

Her sosyalist, hâl-i hâzırda mevcut olan adem-i musavattan, adaletsizlikten dolayı tarik-i isyana atılmış bir adam demektir. Henüz bu,

sosyalizm demek değildir. Teşekkülât-ı esasiyesinde fena olan cemiyet-i beşeriyyeyi tedbil etmek, esareti lâğv eylemek, cemiyeti kabil-i tahammül bir hâle ifrağ kılmak ve beşeriyyetin üzerine cehâlet ve dalâletin içtima ettirdiği fenalıklardan kurtarmak, için erbâb-ı ictima ve içtihadın faaliyet zümresi demektir· Şu halde ızdırabı sefaletle adaletsizliğe karşı tehevvür, müessesât-ı hâzıraya karşı hayretâmiz gazab gibi şeyler, şayân-ı takdir, müstahsen gibi görünen hissiyât-ı dahiliyye-yi arziyyeye hep bunlarda mevcudiyyetiyle fena bir surette ifrağ edilebilen efkâr-ı celileyi tasvirden başka bir şey yapmaz. Sosyalizm bir halet-i ruhiye-yi beşeriyyeden ibaret değildir. Belki kuvveden fi'le çıkmış bir nazariyedir·

Sosyalizm nazariyesi

Sosyalist nazariyesini kim icat etti· Fransa İhtilâl-i Kebirinden beri Babeuf ve daha sonra gelen filozoflar, sosyalist mesleği üzerine birçok kitaplar yazdılar. Vakıa bunların kıraat ve mütalâaları menfaatten hâli değildir· Lakin henüz sosyalist olmayanlar için sosyalizmin hakkıyla tavsifini o kitaplarda aramamalıdır· Zira, bunlar arasında mübayenet ve tezat vardır. O derecede ki pek çok defalar yekdiğeriyle münakaşat-ı kalemiyyede bulundular. Ancak böyle müsademât-ı kalemiyye ve fikriyyeden bir semere hâsıl oldu. Fakat bu kitapları derin derin mütalaaya dalmaya hacet yoktur. Zira sosyalist nazariyesi Babeuf, Saint-Simon ve şakirtleri Cabet, Owen, Sismondi, Karl Marx, Proudhon ve daha sair âlimlerin icad-ı sun'ilerinden ibaret değildir. Bilâkis bu ulemanın kitapları binlerce efrâdın tesâdüm-ü efkârından çıkan nâgihânî bir sosyalizm ile beraber, birçok insanların hâlet-i ruhiyelerinin tercümanı olan bir meslektir. Bu meslek kitaplarda, risalelerde izah olunan bir nazariyye olmayıp faaliyet-i daimede bulunan işçi ve amele, çiftçi takımının meslek-i zü-l-hayatıdır. Bu mesleği iyice anlamak için işçilerin içlerine girip onların hayatlarıyle tedarik-i maişet eylemek iktiza eder. İşte o vakit: sosyalist olmak fikri, sosyalistlerle münasebette bulunmak arzusu hasıl olur. Bununla da yaşadığı muhitin eseri olan fi'l-i ameli, nazar-ı beşerde lâyıkıyle tâyin eder. Hattâ bîkaydane, bir insan, sendika azâsından olsa, iştirak-i a'mâl cemiyetlerine dahil bulunsa bu da bir menfaat-i şahsiyye dahilinde vuku' bulsa, işçilerin ef'al-i müşterekeleri cevher-i aslisine vukuf-u tamme hususu hasebiyle yeni bir şekl-i cemiyet-i beşerriyye içinde bulunduğuna dair o insan-

da bir hiss-i teceddüd uyanır ve ondan daha mükemmel bir cemiyet-i beşeriyye için de bir fikir icad eder. Şu hale nazaran, dimağ-ı beşer, sosyalist mesleğinin tarifi hakkında vuzuh peyda eder. 1896'da Londra, 1900'de Paris, 1904'de Amsterdam Beynelmilel Sosyalist Kongrelerinde, bütün muhtelif memalik sosyalistlerinin kabul ettikleri gayet muhtasar tarif ve düstur-u resmî pek güzel rû-nümâ olmuştur· O düstur bir nazariye-i muallâ ile tavsif olunur· O da bütün eşgal-i müteaddiyesiyle ef'al-i amele icmal ve tâbir-i basitinden başka bir şey değildir. Bu düsturda sosyalistlerin ef'alini tamamen tavsif için mecburî olarak dahil oldukları o vazife-i fi'liyyeyi izah elzemiyetinden tevellüd etmiştir·

Bunun için de hakikaten sosyalizm, ne demek olduğunu hissiyat-ı sahihiye-i vicdaniyye ile halletmeye cesaret edeceğiz· O düstur ve tarif-i resmi de şu veçhiledir:

1) Amelelerin beynelmilel itilâf ve harekât-ı müştereke-i umumiyeleri.

2) Kuva-i mülkiyyenin islahı için amele sınıfının bir fırka halinde teşkilât-ı esasiyye ve iktisadiyyesi.

3) Vesait-i imal ve mübadêlenin sosyalizm mesleğine muvafık surette istihsabı, yani sermayedârân cemiyat-ı muhtelifesinin ictimaiyyun veya iştirakiyyun cemiyeti haline ifrâğ ve tebeddülleri bu düstur-u resmî, hayat-ı hakikiyyenin ruhu olduğundan dolayıdır ki sosyalizm mesleğinin muharibi olan adamlar, «ruh-u içtimaî-i beşeriyyetin» yeni teşkilât ve tanzimat bayrağı altında tecemmu ederler. Bu tarifte iki şey vardır. Biri, sunuf-u müteaddide-i mücadele nazariyesi, diğeri de, amele sınıfına, bu mücadelenin emrettiği bir fi'l-i nazarî. Düstur diyor ki sosyalist fırkası, bir sınıf fırkasıdır. O halde demek oluyor ki, mevcudiyeti, mücadele-i sınıf ile kaimdir ve bütün sosyalizm icraatı bu mücadele üzerine müsteniddir.

Taksim-i sunuf

Mücadele-i sunufu anlamak için, sunuf-u ahâliyi bilmekliğimiz lâzımdır. Lâkin en evvel, nazar-ı itibare alınacak şey, o sunufun sosyalistler tarafından icat edildiğini zannetmemektir. Çünki, bu sınıflar, sosyalizm icâd olunmazdan evvel mevcut idi· Sanayi-i mühimmenin zuhuru sebebiyle runüma oldu. Sanayi-i mühimme, suret-i imâlin şeria-

tini târumar ederek insanlar arasında bir fark icat etti. Yine o sanayi-i mühimme, gayr-ı kabil-i red menfaat mücadelesi içinde hem ahâliyi taksim ve hem de birbirine birtakım amele sınıfları husule getirdi· Lâkin bundan evvel suret-i i'mâlin birçok muhtelif eşkâli zuhur etti· Bir vakit oldu ki her fert kendi taayyüşü ve idaresi için lâzım gelen şeyleri ihzar ederek yer, içer, giyer, yatardı. Bizzat, kendi ekmekçilik, kasaplık, kunduracılık ederdi. O zaman şehirler henüz mevcut değildi. Vücud bulmak üzere idi. İnsanlar, her şeyden evvel sine-i arzda gizlenen kuvve-i imbatiye ile meşgul ve ondan istifade eden köylülerden müteşekkil idi, herkez, kendi evinde yaşar, kendi elleriyle inşa ettikleri kulübelerde yatıp kalkarlar idi. Henüz diğer adamlar ile mübadeleye, münasebat-ı içtimaiyyeye girişmiyor ve girişmemişti. Bâde birçok tesirat saikasıyle işi ve işçilik birinci taksimi zâhir oldu. Şehirler zuhura geldi. Şehirlerde insanlar, hususî işlere hasr-ı vakit ettiler. Kimisi, terzi kimisi demirci ve kimisi de köylerdeki evlerden daha mutantan daha müdebdeb evler inşaasına koyuldular. Maamafih, o zaman henüz ameleyle usta meslesi doğmamıştı. Müşteri madde-i iptidaiyyeyi bizzat tedarik eder, amele de ya yalnız veya bütün familyasıyle beraber çalışırdı. Bâde, bu da değişti. Her mahsul sahibinin meşguliyeti ziyadeleşti. Familyasının haricinde muavenetler aramaya mecbur oldu. Lâkin yine eski adad bâki idi· Bu muavenetler familya azâsından addolunur· Usta ve efendileriyle beraber yatar, kalkar. Aynı hane dahilinde iskân eder· Güya ayni ailenin evlâdı imiş gibi onlarla beraber aynı sofrada yemek yerler idi. Birbirinden farkları yok idi. Dolayısıyle fakir fakat pek fakir değil idiler. Hep efendilerin aynı hukukuna mâlik idiler. Yine birçok tesirat-ı zamaniyye ile kurun-u vustaya doğru esnaf cemaatleri tevellüd etti. Aynı sınıf san'at veya mahsul sahiplerinin fırkaları müteselsilen teessüs eyledi. Bundan da usta, kalfa, çırak sınıfları meydana geldi. Maharet-i şahsiyyede iktidar, bu tabakat-ı muhtelife aralarında bir fark-ı hatt-ı hareket farz olunuyor. En aciz bir çırak bir eser-i nefisi vücude getirmeye, muktedir olduğu zaman, ustalara müsavi hattâ usta oluyordu. Lâkin bir gün geldi ki bu gayr-ı mümkün bir halde kaldı. Ustalar bir yere toplandılar. Aralarında ittifak ettiler. İntihabatı aralarında icraya başladılar. Ustalık sınıfı tâ çocuklarına veya damatlarına varıncaya kadar kendilerine hasrettiler. Bununla da usta sınıf-ı mümtazı yüz gösterdi. Kalfa, bütün müddet-i hayatınca kalfa kalmaya mahkûm idi. İşte bu günden itibarendir ki muhtelif ve zıt menâfi ile sunuf-u müteferrikanın mevcudiyeti başladı. Yine bun-

dan itibarendir ki amele ile usta, aralarında muhâsemat ve tezat tevellüt ve zuhur etti. Sanayide de büyük tebeddül husule gelerek fabrikalar dahi çalışmak için müşterilerin siparişlerini beklemiyor idi. Bizzat kendisi mevadd-ı iptidaiyyeyi satın alarak işler yapıyor ve evvelden satış için hazırlıyor idi. Satın alınacak mevadd-ı iptidaiyyeyi ve mevadd-ı ticariyyeyi intihab edebilecek mağazalarla, her vakit kendileri için çalışabilecek pekçok ameleye mâlik idiler. Fakat âlet ve edevat pahalı idi.

Vakıa ustalar, içlerine amelenin girmesine mânî olmuyorlar idi. Lâkin işçiler ve amele, mâlik olamadıkları vasıtadan mahrumiyetleri cihetiyle, böyle bir mevki'e geçmek fikrinden feragat ediyorlar idi. Ustalar, işçilerden daha fakir değil idiler. Servet cihetiyle ustalık hakk-ı hâkimiyette bulunuyorlar idi. Usta eli altında lüzumu kadar işçiye mâlik idi. Ameleler ya evlerinde veya iki üç kişiden mürekkep bir müteahhidin evinde çalışıyorlar idi. O müteahhidin emri altında birçok ticaret evlerinin hesabına çalıştırılıyor idiler. Bu ise, onlar için bir istiklâl-i nisbî idi. Lakin bu türlü say ü amel ustanın hesabına gelmiyor idi. Bunun için işçileri, bunlara mahsus yerlere celb ile yüzlerce adamları cem' ettiler. Bu veçhile hem nezaret ve dolayısıyle de kontrol etmek keyfiyeti kolaylaşıyor idi. Bu suretle büyük büyük manifaktür ustalara mensup muhtelif mahallerde cemm-i gafîr, amele sınıfları ve ustaların nezaretleri altında amel-i müşterek tezgâhları icad olunur idi. Bunlar onyedinci asırdan ondokuzuncu asra kadar olan halat-ı iktisadiyyedendir.

Bade her ameleyi kendi hususî işi başında kuvvetiyle mütenasip ve yaşıyla muvafık, iktidar ve liyakatı dahilindeki işe merbut olarak bırakmak fikri tevellüd etti. Herkesin bir vazifesi lâkin daima aynı vazifesi oldu. Aynı harekâtın tekerrür-ü daimisi mafevk ile amele işinde daha büyük bir maharet ve icraatında daha büyük bir sür'at kesbetti. Miktar-ı mahsulat tezayüd etti. Elhasıl her amele, bundan sonra ve bilâ mülahaza, aynı hareket itibariyle, çalışmaya mecbur oldu. Tezgâhlardaki mahsul birbirini itmam ve tevali eden bu harekât mecmuundan başka bir şey değildi. O halde makineler, amelelere, zaten makineden farkı olmayan bu işçilere, bu harekât mecmuuna nakise gelmeden kaim oluyor idi. Lâkin makineler, fiyatları pek pahalı olduğu gibi, bunları muhafaza etmek ve tecdid etmek lâzım idi. Derununda yaşadığımız muhit-i musabakat ve rekabet, ne ile vücude gelir. En ucuz fiyat ile mahsul-ü amel tedarik eden, yani en mükemmel makinelere mâlik

olanların muzafferiyyetiyle değil mi? O halde lâ-yenkati' birçok makineler icad edildi. Lâ-yenkati' de bunları satın almak lâzımgeliyor idi. Pekçok ustalar, ki patronlar demektir, sermayenin sermayeye karşı olan bu mücadele-i müthişesi karşısında mahv olup gidiyor idi. Amele mesleğinde rücu ve sükuta mecbur oluyor idi. Fark-ı tâli', bunu intaç eden zıddiyyet, usta ile amele aralarına kin sokuyor idi.

Zıddiyet-i sunuf

Bu sınıf-ı ahâlî, bütün kuvvâ-yi iktisadiyyenin ellerinde mevcut olan usta sınıfıdır ki, bunun hayatı, teminat-ı mutlaka altında olduğu gibi en büyük düşüncesi de, mâlik olduğu sermayeyi taz'îf etmekle meşgul olmakdır. Bu sınıf-ı ahâlî müstakil, amele ise bütün istiklâl-i hareketten mahrumdurlar. Çünki bunların hiç birinde âlât ve edevâta mâlik olacak para, sermaye yoktur. Hepsi makinelerin esiridirler. Mâlik oldukları şey, istidad-ı imal ile kuvvet-i pazularıdır. Bunları da kiraya verirler. Husule getirecekleri fi'l ü amel kuvvetinden başkalarını istifade ettirirler. Demek oluyor ki bunların hayatı hem sefilane, hem de kendilerini kulanan adamların ellerinde bir bâzîce-i iktisat oluyor. Çünki açlıkla kavga-i hayata giren yalnız bunlar değil, bunlar gibi daha pek çok amele, fabrikaların kapıları önünde karınca gibi kaynıyor. İntihab için usta hemen elini uzatırsa, istediği kadar amele, hem daha ucuz fiyatla çalışacak amele bulabilir. Demek ki kapı dışarı edilen amelenin yerine daha az fiyatla başkasını koymak gayet kolay ve mümkün?

Diğer bir şey daha var, o da işi az olduğu zaman, ustanın ameleye müsaade etmesi için fırsat aramasıdır. Bu suretle mesarif-i umumiyesinden bir kısmını tenkis etmek ister, lâkin bu hareketle, amelenin, işçilerin bir kısmını, açlıktan ölmeye mahkûm edecekmiş, bu onun vazifesi mi? Makinelerin tezâyüdü sebebiyle artık vücutlarına hemen lüzum ve ihtiyaç kalmayan (!) bu amele, bundan dolayı kendisini istimal edecek bir sermayedarın vücuduna mecburiyet hissediyor. Kullandıkları günden itibaren, istiklâl-i şahsî lezzetinden mahrum kalıyorlar. Buna mukabil hiç olmazsa galî bir fiyatla kullanılsalar; o da yok, yalnız ancak ölmemek ve bir lokma ekmek ihtiyacını def' ediyorlar.

Ama ne kadar sefil, ne sefil hayat... Ne başını sokacak küçük bir kulübesi var, ne de ferdâsı için karnını doyuracak küçük bir lokma ekmeği var. Bu zamlum işçiler bütün hayatlarını ya bir mağaza ve bir fabrika, veyahut bir tezgâhta geçirirler.

Sabahtan akşama kadar say ü amelin suûbetleri altında belleri bükük olduğu halde beşeriyyetin me'zûnunda, bir mal ile alın teri dökerler. Eğer bunların çocukları, çolukları da çalışmaya mecbur olurlarsa işte o zaman merâret-i hayatı bir kat daha tezayüd eder. Kadının taşrada çalışması intizam-ı haneye nakise iras ettiğinden dolayı bu bedbahtlar her türlü lezaiz-i hayatiyyeden mahrum hatta say ü amelleri nisbetinde leziz bir tabak yemek yemeye bile muvaffak olamazlar.

Bundan da sarf-ı nazar badettaam hemen yatıp uyumak ertesi günü erken kalkmak lâzım. Ya o uyku, dayak yemiş haydut gibi yerinden kımıldanmaya iktidar kendilerinde mefkut. Oturup sohbet etmek, iki tatlı söz söylemek, tali'inden mahrum. Fabrika, tezgâh bunlarda ne kadar alî, leziz hissi varsa hemen hepsini mahv ediyor, sermaye, bu zavallıları, sefilleri, istibdad-ı müthişi altında eziyor ve esir-i arzu-yi hâkimane eyliyor. Demek ki, cemiyet-i hazıra-i beşeriyyede birbirine zıt, düşman iki sınıf-ı ahâli var. Bu mevcudiyeti de görüyoruz. Biri diğerinin say ü ameliyle taayyüş ediyor. Bundan nâşi de birbirine adavet ü hissi mübareze-i hayatiyye müşahede ediyor. Usta menafii, ameleye işçilerin yüzünden, daha doğrusu, amele gündeliğini tezyid istiyor ve ediyor. Amele gündelikleri ustanın menafii yüzünden arttırmak istiyorlar.

Bu iki sınıf ahâlisinden mâda, diğer bir sınıf daha var. Yani amele ile usta aralarında diğer bir sınıf daha görülür: Onlar da küçük tâcirler, küçük fabrikacılar, küçük mülk sahipleri, küçük zürra' ... Elhâsıl köylüler, yâni küçük veya orta ahâlîdir.

Küçük tâcirler

Küçük tâcirler müstakil yaşayamazlar. Bu hâyâl kabilindendir. Hattâ şan u şeref ve haysiyyet-i zâtiyelerini muhafaza etmeleri aynı daire-i hayâlâta ithal edenler.

Bundan şüphe etmek için, bir defacık olsun müşterilerini veya satın alıcı, karşısında titreye titreye söz anlatmak ve bir parça da söylediği şeye yalan katarak inandırmak ve bu vechile pahalı satmak için dûçar-ı müşkilât ve suûbeti görmemiş olmak lâzımdır. Zaten bunlar amele, yâni Fransızların proleter dedikleri hayatını semere-i say ü gayreti sayesinde kazananlar takımına daha ziyade yakın oldukları için —çünki dûçar oldukları cer-i menfaat, gayret-i meşruasından dolayı

diğerlerinin tahakkûmü altındadırlar— her gün ilân-ı iflâs etmeye mâruzdurlar. Bu cihetle su sınıf-ı ahâli, hayatlarını pek güçlükle geçirirler. Her dakika amele zümresine inmeye mâruzdurlar.

Köylüler

Bir defa köylüler, o köylerde iskân eden köylülere nazar-ı tecessüsümüzü atfedelim. Görürüz ki, bunlar dahi sermayedar denilen, kapitalistlerin muhiti içinde boğulup kalmışlardır.

Köylü, sanayi-i cedidenin o müthiş çarkına dolaşmış, bir türlü oradan canını kurtaramıyor. O mübâreze-i sunuf-u bar-ı sakîli altında mahkûmen sefalet-i hayata düşmüş, halinden şikâyet ediyor. Yukarıda terakkiyat-ı sınaiyyeden husule gelen vesaitin tevsii elzemiyetinden bahs etmiş idik. Yani sanayi terakki ettikçe köylü mahsulâtını şehirlere dökebilmek için vesait-i nakliyyenin teshili çaresini aramaya mecbur olmuş idi. Bunun için arabaların mürûr ü ubûruna salih birtakım şoselerin inşası lüzumu hissolundu. Vâkıa terakkiyat-ı asriyye bizde yok. Halbuki vesait-i nakliyyenin tevessu'u öyle bir netice hâsıl etti ki o netice sâikasıyle sanayi-i azîme, sanayi-i sagîre tebeddül etti. Bu kadar da değil, diğer bir netice de hâsıl eyledi. O da mahsulât-ı arziyyenin alış ve satışındaki şeraiti büsbütün, tebeddül eylemesidir. Vâkıa köylülerin ufak ticareti tevessu etti. Çünki yalnız kendileri için mahsul yetiştirmek değil, belki bütün dünyanın tâciri ve mültezimleri için çalışmak mecburiyeti oluyor idi. Bundan da meş'um bir netice çıktı. O da fiyat nokta-i nazarından mahsulüne âmir-i mutlak olamayışı. Çünki, Amerika mahsulatının sür'at-i tezayüdü, buğday fiyatını tespite mecbur ediyordu. Köylü anlamadığı kavânin ve nizamat-ı iktisadiyye-i hazıraya kurban olarak istiklâlini kaybetti. Muamelât-ı ticariyye bâhusus muamelât-ı sarrafiyenin baziçe-i hevesatı oldu. Yalnız bunlar için değil, belki daha birtakım esbab-ı muhtelifeden dolayı başkalarının kurbanlık koyunu oldu. Meselâ zıraatın fennî olması ve günden güne terakki eylemesi, köylüyü daha ziyade sarfiyata mecbur etti. Berri fen dairesinde gütmek, gübrelemek, lâzım geldi. Gübreyi almak için de para lâzım idi. Halbuki: ekser köylülerde para yok, sarrafa müracaat mecburiyeti hâsıl olur. Köylü bir defa sarrafın eline geçti mi, artık ölüm kabilinden olan bu vasıtanın elinden kurtulmak mümkün olmaz. Sonra köylü artık sarraf için çalışır. Bütün mahsul ve hâsıla-

tı, o sarrafa aldığı paranın resûlmalini değil, faizini vermeye yetişmez. Tâbir-i âherle, köylü, kendisine karzen ve fakat gayet yüksek bir faizle para veren sarrafa irad yetiştirmek için çalışmaya mahkûm olur. Demek ki her yerde bir mücadele-i sunuf mevcut. Her ne tarafa bir nazar-ı insaf, bir nazar-ı tecessüs fırlatsak, behemahal mücadele-i sunuf görürüz. Köylerde, şehirlerde, kasabalarda, kazalarda her şey aynı suretle cereyan ediyor. Amele, usta ile mübâriz, köylü sarraf ile muharib.

Bundan anlaşılıyor ki cemiyet-i beşeriyyede en ziyade zarar gören amelelerle köylülerdir. Amele demek, yövmiyeci, gündelikçi demektir. Gündelikçi demek de say ü amelini bir miktar paraya mukabil satmak veya mübadele etmek demektir. Bu da birçok fenalıkların menşei olur. Bu fenalıklardan en birincisi muhit ve âlem-i iktisad-ı hazıra taalluk edenidir. Çünki gündelikçi ya bir usta veya bir mültezime yahut hükûmete merbuttur. Yani bir nevi mübadele-i amel ile pazısını veya zekâsını satmıştır. Onu satın alanlar da kanun ve örf ve adet nokta-i nazarından serbest (müsavi) addolunur. Bu ise amele sınıfı için ne mânâyı şâmildir, ne demektir? Bu şu demektir.

Evvelâ: Sermaye sahibi ve paralı adam, bütün iş için lâzım gelen âlât ve edevâtı satın almaya muktedirdir. Tâbir-i âherle vesait-i imâl sahibidir.

Saniyen buna mukabil amele ise yalnız pazu sahibidir. Birincisi arzu etmez, istemezse, ikincisi çalışmaktan mahrum kalır.

Bu da mahsul-ü amele mahza gündelikçinin eser-i fi'lidir. O gündelikçi, sahibi tarafından mahsul-ü amelinin kaç paraya satılacağını hiç vazife edinmez, düşünmez. Gündelikçinin yövmiyesini almak mukavelesinin nihayet bulduğunu tasavvur eder.

Sermaye sahibi gündelikçiye işi, yani say-i taayyüşü ve medâr-ı hayat verip vermemeklik hakkına mâliktir. Diğer mâlik olduğu ikinci hak ise gündelikçinin gündeliğini tediye ettikten sonra kendisine kalan menfaat-i şahsiyyesini düşünmek ve zihni bundan başka bir şeyle işgal etmemektir.

Velhâsıl: (1) — Sermaye sahibi olanlar, ancak menafi-i şahsiyyelerinden başka bir şey düşünmezler. (2) — Gündelikçi ve amele sınıfının hayat-ı rûz-merre ve medâr-ı maişetlerini vermek veya vermemek hakkını istimale salihtirler.

Bunu bilmedikleri için amelenin gündeliklerini en fahiş fiyata tenzil ve say ü amel müddetini mümkün olduğu kadar azamî saata terfi' etmek isterler.

Sermaye nasıl tezayüd eder

Bu cevap pek kolaydır. Lâkin bundan evvel fi'l-i amelin ne demek olduğunu tarif etmek lâzımdır. O halde fi'l-i imâl nedir?

Fi'l-i imâl: Madde-i iptidaiyyenin tebeddül şekliyle kabil-i istifade bir hâle gelmesi demektir. Çünki esas ve cevher-i aslîsinde bu mevadd-ı iptiaiyyenin hiç bir kıymet-i hakikiyyesi yoktur. O kıymeti ancak kabil-i istifade bir hale gelmek için tebdil-i şekil ettikleri zaman alırlar. Meselâ tabakat-ı madeniyye, derûnundaki kömür parçalarıyle demir madeni kütleleri aslında hiç bir kıymete mâlik değildirler. Meselâ koyunun üzerindeki yün de böyledir. Kabil-i istifade bir hâle gelmesi için ancak gündelikçi amelenin fi'liyle hâsıl olur. Demek olur ki: Bu iş: amelenin eser-i sanatıdır. Fi'l-i i'mâlidir. Lâkin bu eser-i san'at veya fi'l-i amel, acaba ameleye kıymet-i hakikiyesi nisbetinde tediye ediliyor mu? Ediliyor diye iddia etmek abestir. Zira: eğer hakikaten usta, amele, işin kıymet-i hakikiyesi nisbetinde gündelik verecek olursa kendisinin menfaat-ı şahsiyyesi ne kadar olacaktır, cemiyet-i hazıra-i beşeriyyede —inkâr olamaz— kendisine lâzım olan menfaati nereden istihsal edecektir. O menfaat-i şahsiyyeye mâlik olabilmek için mutlaka amelenin üzerinden o menfaati, kârı istihsal edebilmek, yani menfaat, fi'l-i i'mâlin, o madde-i iptidaiyyeye verdiği kıymet-i zaidenin kendisi tarafından istirdad edilerek amele ye verilmemesiyle hâsıl olur. Demek ki menfaatte, kârda amelenin tediye edilmemiş bir fi'l-i amel hakkı vardır. Sermaye dahî ustanın ameleye gündeliğinden başka vermeye mecbur olduğu, borçlu bulunduğu fazla işin, yâni fi'l-i i'mâl hakkının terâkümünden hâsıl olunur.

Ve bu terakkümle menfaat-i şahsiyyesini tesis ediyor, bu menfaat-ı müterakim de muahheren usta tarafından büsbütün sarf edilmeyerek ziyadeleşe, ziyadeleşe nihayet ustanın sermayesini ziyadeleştiriyor. İşte sermaye bu veçhile taassül ediyor. Sermayenin tezâyüdü ne demektir?

Cem edilmiş sermayeler, toplanmış birçok menafi-i amele, veya dolayısıyle tediye edilmemiş fi'l-i i'mâl mecmu'undan başka bir şey değildir.

Bu halde sermayeye, teraküm-ü fi'l-i i'mâl diyebiliriz. Demek ki sermayenin menba'ı fi'l-i imâldir. Lâkin bu fi'l-i i'mâl tediye edilmemiş hakk-ı amele demektir. O halde sermayenin herkeze ait olması taraftarı olmak acaba sermayedarânı, bu servetlerinden gayr-ı meşru surette mahrum etmek mi demektir? Hayır — Böyle değildir: Her şeyden mahrum olan amele takımına haklarını istirdad için vasıta vermek ve müstahak oldukları hakk-ı i'mâli vermek demektir. Lâkin şu satırları tenezzülen — okuyan sermayedarân ve fabrika, tezgâh ve çiftlikât ve makine sahipleri ve daha saire zevat — buna karşı derler ki bunların cümlesi benimdir — benim mayamdır — ben kazandım — ben tediye ettim — sermaye benimdir — amele de benimdir, elhasıl her şey benimdir — Biz de onlara cevap olarak deriz ki — Hayır — bin kere hayır — bu sermaye sizin değildir. Bu, tediye edilmemiş olan amele fi'l-i i'mâlidir. Amele öyle insanlardır ki, — parasız oldukları için kendilerini satarlar — icara verirler. Biz iddia ediyoruz ki, âlât ve edevat ve makineler bile amelenin — makinelerin heyet-i mecmuasına hizmet eden demirler ve madenci yine amelelerin malıdır. Madem ki — onların çire - desti ve san'at-ı malûmeleri neticesidir. O halde onların malıdır. Etrafımızı ihata eden eşya, içinde oturduğumuz haneler — taşhaneler — saraylar — üzerimize giydiğimiz elbise — kürkler — taayyüş ettiğimiz ekmek — sebze — saire — hep birçok ebna-i beşerin mecmua-i ef'ali değil midir. Hattâ yalnız beşeriyyet-i hâzıra adamlarının terâküm-ü ef'ali değil, beşeriyyet-i maziyye adamlarının bile o fi'l-i san'atıdır. Zira, bütün bu eşya, zekî bir dimağın, faal bir insanın tefekkürât-ı amika-i sına'esi mecmu'u eserini gösterir. Birçok ve hem pekçok faaliyet-i mevruse-i beşeriyye orada meknuzdur. O halde etrafımızdaki bütün eşya yine bizim eserimizdir. Niçin bizim olmasın. Sayü amel fi'l-i i'mâl hep müşterek: O halde imalât ne için mal-i müşterek olmayacak; Dünyada her şeyde bir inkılâb ve her inkılâb neticesinde bir ihtilâl vardır.

Müstebit hükûmetler yerine meşrutî hükûmetler kâim olmuştur. Bizde dahi otuz seneyi mütecaviz devam eden idare-i müstebiteyi yıkmaya çalıştık, çabaladık, nihayet muvaffak olduk, lâkin — vazifemizi bu kadarla bitti, tükendi zannedersek, büyük hatâ etmiş oluruz. Bizim tasavvur ettiğimiz idare-i hükûmet demokrasi, yâni hâkimiyet-i hukuk-u avam tenemmüv edecektir.

Sermayedar cemiyeti yerine sosyalistler — cemiyet-i meşrua ve mes'udesi kaim olacaktır. Bu da ne ile kabil olacaktır?

Hak bugünkü sermayedarân cemiyeti yerine iştirakiyyun cemiyeti getirmekle kabil olacaktır. O halde iştirakiyyun cemiyeti nedir? Ne demektir, bunu tarif ve izah edelim.

İştirakiyyun cemiyeti: Vesait-i imâl ile vesait-i müadelenin meslek-i hâkimiyet-i avam üzerine tebeddülü ve istishabı demektir.

Bu nasıl kabil olur? Kendimize bir hatt-ı hareket tâyin etmektir.

Öyle ise takip edeceğimiz hatt-ı hareketi tarif etmek mecburiyetindeyiz. İşte hatt-ı hareketimiz, vesait-i i'mâl say ü amel âleminde beşeriyyeti çalıştırmak için lâzım olan şeylerden müteşekkil ve onların makine ve bütün alât ve edevat... gibi şeylerden ibarettir. Yâni iş, alât ve edevattan mürekkeptir. Bunlar ise hâl-i hazırda kimler elinde bulunuyor? Sermaye sahipleri olan adamların, mülk sahibi adamların elinde değil mi? O halde cemiyet-i hazıra-i beşeriyyenin fenalıklarından ve sefalet-i beşeriyyeden mes'ul olacak kimlerdir? Ancak bu zevat-ı kiram değil mi? Zira bunların hepsi mülk sahibi, sermaye sahibi, servet ve resulmal sahibi oldukları içindir ki, gündelikçilik yeryüzünde mevcuttur. Bunun içindir ki insanlar, alât ve edevat bulabilmek için esir gibi satılıyorlar; yine aynı şeyden dolayıdır ki yeryüzünde serbestî-i mübadele, dahi vücut buluyor.

Serbestî-i mübadele ne demektir?

Serbestî-i mübadele demek, sermaye sahibi adamları teşkil eden fırkanın, sınıfın iratlarını tezyid ve tasnif niyetiyle yekdiğerleri arasındaki mücadele-i hayr-ı menfaati arttırmak demektir.

Bundan dolayıdır ki, bunlar yalnız varidat-ı şahsiyyelerinden başka bir şey düşünmezler. Menfaat-i müştereke-i beşeriyyeti kâle bile almazlar. Yövmiyeciliği ve bunun fenalıklarını, serbestî-i mücadele ve mübadeleyi büsbütün mahvetmek için elimizdeki vasıta yegâne mülk-ü şahsî ile imtiyazatı ref' ve ilga etmektir. Buradaki mülk-ü şahsîden murad, vesait-i i'mâl ile vesait-i mübadeleye ait şeyler içindir.

İşte iştirakiyyun tarafdarı, olmak bu demektir. Lâkin bu vesait-i i'mâli ne yapmalı?

Kendisine tahsis edilenlere, yâni umumiyet-i beşeriyyeye iştirakiyyet-i umumiyeyi iade etmeli.

Filhakika alât ve edevat-ı i'mâl yirmi asırlık icadât-ı müterakime-i beşeriyye mahsulüdür. Herbiri bir say ü amel-i şahs mahsulü

olarak ihtirağ olunmuştur. Lâkin hal-i hazırda ise bu alâta mâlikiyet-i hakikiyye, sermayedar sınıfı tarafından pek çok vakayi'in tesiri altında vuku' bulmuştur. Ya hiyel-i desâis ile soyarak, veya miras olarak bazen de muamelât-ı sarrafiye ile elde edilmiş servet-i samandır. Lâkin hiç bir vakit amel-i şahs eseri olarak elde edilmemiş olanları da pek nâdirdir.

Amel-i şahsîsi sâyesinde iktisab edilmiş, bir mülk ü servet olduğu farz edilse bile tazminat ile ahz-ı emlâk edilerek tasarruftan mahrum etmek kifayet eder. Öyle bir tazminat ki, hayatlarının son gününe kadar kifayet edebilsin. Lâkin asıl maksat bunda değildir.

Asıl maksat, bu alât ve edevatın «iştirakiyyuna» rücuudur. Bu mülk-ü şahsî meselesi üzerine pek çok ısrar etmek isteriz. Zira, herkez zannedecek ki sosyalistler, mülk-ü şahsînin düşman-ı azâmıdırlar.

Hattâ buna misâl olarak Proudhon'un dediği «mülk-ü şahsî bir eser-i sirkattir» cümlesini ziyrediyorlar. Halbuki bilmiyorlar ki Proudhon mülk-ü şahsînin en birinci ve hattâ en büyük müdafîlerinden birisidir. Çünki Proudhon yalnız hâl-i hâzırdaki sermaye ve servetin sahibi adamların mülk-ü şahsîlerini muaheze etmek isteyerek bu cümleyi istimal etmişti.

Ne olursa olsun, biz eminiz ki, sosyalizm bilâkis herkese bir mülk-ü şahsî teminine, sebeb ve vasıta olacaktır. Binlerce amelenin heyet-i mecmuasında, mülk olarak ne var; gündelikleri değil mi? Ve yövmiyeleriyle hemen hemen olmayacak kadar taayyüşe muvaffak olabilirlerse, ne mutlu onlara. Kuvveden fi'le çıkarılacak maksat dahi zenginlerin emlâk-i şahsîlerini ref' ve ilga etmekten başka bir şey değildir. Zira bu veçhile herkeze sığınmak ve yaşamak için bir mülk-ü şahsî-i hakikî, temin ve yine bu veçhile ihtiyacat-ı azîme-i hayatiyyenin en lüzumlu ve taayyün olanları tahsil edilmiş bulunacaktır. Bize bir sual varit olarak dense ki, bu mülk-ü şahsî neden ibaret olacak ve ne üzerine istinad edecektir?

Cevaben deriz ki, bizim maksadımız bütün alât ve edevat-ı imâli sadece müşterek olarak imâl etmek değil mi? O halde bütün mevadd-ı ticariyye elbise, mevadd-ı hayatiyye-i şahsiyyeden madud olan eşya takımı vesaire tasarruf ve istihlâka salih olmalıdır.

Alât ve edevat-ı i'mâl,, tâbir-i âherle vesait-i i'mâl sermayedar tarafından «sermaye» namıyle yâd olduğunu ve sosyalistlerin de o ser-

mayeyi mesleklerine muvafık bir surette yedd-i hâkimiyet-i âvâma tevdi etmek istedikleri için sosyalistlere «sermayeyi mahvedenler» taraftarı deniyor. Böyle bir fikir, hem münasebetsiz, hem abestir. Çünki, sosyalistlerin istedikleri şey, sermayeden olan âlât ve edevat-i i'mâlin lağvı değil. Zira, onsuz mahsul olmaz. Bilâkis bu sermayenin şekl-i tasarruf-u şahsîsi tebdil etmektir. Zira o sermayeye iştirakiyyun mesleği ile mütenasip bir şekl-i cemiyet-i beşeriyye vermek isteriz. Başka değil.

Hülâsa olarak şunu söyleyebiliriz ki sosyalizm mesleği sermaye emlâk-ı şahsîyyesinden mütevellid ve husule gelen irâd-ı hâsılat ve imtiyazatı, ref' ve ilga eyleyecektir.

Hasılat, sermayenin olduğu tarza göre, faiz, irat, icar, satış, hisse-i senedat namlarını alırlar.

Mânâ-yi hakikîsiyle ferd-i aherin say ü ameli neticesinde teraküm eden hasılat demektir. Bu hasılat bütün âvama inhisar etmek için iştirakiyyun mesleğini tercih ediyoruz. Meselâ tasavvur ettiğimiz cemiyet-i beşeriyye farz edelim: Büyük bir cemiyet-i sınaiyye olsun. Tabii bu cemiyet hissedaranı pekçok hemşehrilerimizden mürekkep ve her bir evlâd-ı vatan da, doğduğu günden itibaren bu cemiyetin azâsından madud olacaktır. Bütün bu hissedaranı, bugünkü cemiyet-i beşeriyyede olduğu misullu fakat müştereken, fabrika, makine, mevadd-ı ticariyye ve mahsulatın sahibi gibi farz edeceğiz. Şimdi bu mahsulat, her ferţ tarafından kabil-i istifade bir tarzda nâzırlar tarafından cemiyetin âzâ ve efradına taksim edelim. Nasıl ki bugün hisse-i senedat hissedarâna taksim ediliyor, biz de böyle yapalım. Herkez bütün müddet-i hayatında hissesine düşen miktar ile, nasıl ki bugünkü hissedarân senedat kendi hisseleriyle yaşıyorsa, öyle yaşasın.

Lâkin bugünkü cemiyetle —ki bunların hisse senedatı kendi mahsul-ü say ü amelleri değildir.

Bu cemiyet arasında pek büyük bir fark vardır. Çünki tasavvur ettiğimiz cemiyet-i müstakbelede herkez bir şeyi, yâni meslekî iktidarı nisbetinde bir şeyi hâsıl etmek için çalışacak, herkezin mahdut bir iş herbirinin semere-i say ü ameli ve gayreti umumun olacaktır.

Umum, her ferdin say ü ameline sahib-i mülk olacak, hissedarân ile amele aynı cüz'-ü ferd üzerinde harc olunmuş iki hisseden ibaret olacaktır.

Bu suretle de mücadele-i sunuf-ı müteaddide olmayacak, istirakiyyun mesleği nazariyesini bu veçhile anlayıp kabul ettikten, gündelikçi ve amele için saadet ve adâlet-i maksûrenin ancak bir meslekte mevcut olacağı ifham ve kabul edildikten sonra sosyalist muharipleri-nden olmaktan ictinab etmek istemeyenler, bilinmez, artık bulunacak mı? Lâkin böyle zengin ve fakir olmayan bir cemiyeti teşkil ve idare etmek kabil mi? Öyle bir cemiyyet ki bütün efrâdı müşterek ül menfaat ameleden müteşekkil olsun.

Şerait-i inkılâbiyyeye riayet etmek şartiyle bizim tasavvur ettiğimiz cemiyet birdenbire «iştirakiyyun» cemiyetine münkalib olabilir mi? Bunu da şöyle bir misâl ile gösterebiliriz: Lâkin bu misâle ancak bir faraziye kıymeti vererek zikredeceğiz.

Farzedelim ki, bugün, yarın, bütün sermaye ve servet sahipleri bir arzû-yı menfaatperestâne ile küre-i arzın bir tarafında tecemmu etsinler.

Yine farzedelim ki çalışmaksızın hisse-i senedat ve iradı ile geçinen pekçok zevat-ı sahib-i servet de bunlara inzimam etsin. Cümlesi adetlerini tamamen istiabe kâfi büyük ve gayet büyük bir vapura râkiben ve müştereken bir seyahate çıksınlar ve bir iki kış zamanı Kutb-u Şimâlî'de geçirmek üzere seyahatlarından avdet etmeseler, acaba küre-i arz üzerinde ne gibi tebeddülât husule gelir? İki netice-yi mühime: Birisi mâlik oldukları servet-i saman ve irada rağmen, hem adât-ı kadime üzere, huzuzat-ı nefsaniyelerini memnun etmekten âciz kalacaklardır. Eğer açlıktan ölmek derecesine gelmeseler bile gayet miskinâne bir hayat geçireceklerdir.

İkincisi ki bizce en esaslısıdır. Küre-i arz ve cemiyet-i beşeriyye yine hiss-i hareketten geri kalmayacaktır. Ameleler, yine fabrikalarına gidecekler, işleriyle meşgul olacaklardır. İmalât, yine mübadele edilecek, mahsulât yine satılacak, küre-i arz üzerinde onların yerine kaim olacak, mühendis bulunacak, direktörsüz, kontrolörsüz kalmış şubelere amele, gündelikçiye, içlerinden reis, direktör intihab ederek yine devam edeceklerdir.

Ve işlerine elvermediği zaman da, o direktörü, o reisi arzularıyle değiştirecekler. Ve herkez yaşamak için kâfi miktar tediye edilmekte devam edeceklerdir.

Hiç bir şeyi tebeddül etmeyecek, yalnız bütün semere-i imalât ve

menfaat, irât beyinlerinde taksim edilecek, bütün kuva-i servet, mücadelât ve mübadelât içinde kaybolup gitmeyecek ve bir devr-i cedid-i hürriyet herkezin zekâ ve iktidarıyle ilmi neşv ü nemâ ettirmek için tâb-ı vesaiti açacak... Lâkin!!! Şurada duralım, devam etmeyelim!!! Çünki unutmayalım ki biz, küçük bir misâl göstermek için bunu naklet-miştik. İşte bununla pekâlâ gördük ki fakir, zengine muhtaç olmaksızın yaşayabiliyor. Fakat zengin, fakirin vücuduna her vakit muhtaçtır.

O halde, «iştirakiyyun» mesleğinin vücudunu kabul etmek nazariyesi kolaylaşıyor.

Amele fırkası teşekkülâtı

Sosyalizme, ne vâsıta ile vâsıl olunabilir? Yalnız tasavvur ettik mi hangi mesleğe doğru hatveendaz olacağımızı, ve onun mevcudiyetini, elzemiyetini, göstermek kifayet etmez! Hangi tariki takip edeceğimizi, hangi vasıta ile amele sınıfı, cemiyet-i hazırayı muhafazaya müstaiddi olarak cemiyet-i müstakbeleyi idareye muvaffak olacağını göstermek lâzımdır. Bizim için, bu vesaitin mecmu'u, ancak bir şeyde tecemmu eder. O da amele sınıfını, bütün eşkal-i müteaddidesiyle teşkil ve tesis etmek ve bu vâsıta ile de beynelmilel amelenin itilâf ve harekât-ı müştereke-i umumiyelerine çalışmaktır. Lâkin makam-ı itirazda ahâlinin bazıları tarafından bize şöyle bir sual vârid olabilir. Ve denilir ki, hâl-i hâzırda amele sınıfı, maddeten ve dimağen, ve ne de zekâveten kâfî miktarda terbiye görmemiştir. Bunun için hey'et-i içtimaiyyenin, havaic-i iktisadiyyesini idare etmeye muktedir değildir.

Yine bunun için malûmat-ı fennîyye ve malûmat-ı umumiyye-i iktisadiyye lâzımdır. Bu ise amele sınıfında yoktur. O halde bu sınıfa, bir fabrika, bir tezgâh, bir ameliyathanenin idaresini bırakmak, cemiyet-i hazırayı girdab-ı harabiyete atmak demektir.

Evet, biz itiraf ederiz, ki henüz amele sınıfı hem kuvvetsiz, hem de oldukça terbiye-i içtimaiyyeden mahrumdur. Lâkin bunun içindir ki, diğer bir meselenin halli lâzımdır. Yâni o terbiye ile malûmat-ı fenniyye ve iktidariyyenin neşv ü nemâ-yı tamamîsine kadar amele sınıfının dimağını mütenebbih ve müteyakkız edecek bir hâle getirmeliyiz.

Bir şeyi yapmak için evvelden o şeyi düşünmeli. O halde eğer amele sınıfına tahmil edilen vazife büyük mikyasta ise, madem ki teklif edilen maksat kâbil-i ihtimal ve mümkündür, o halde cesurane baş-

lamalı. Yâni o maksada lüzum-u kat'î, vererek hey'et-i içtimaiyye-i cedidenin vusulü için, tesri-i vesait eylemeli.

Amele sınıfı «iştirakiyyun» mesleğine kabiliyetli, bir hâle getirmek nasıl mümkün olur? sualine karşı, şu veçhile ve cesaretle cevap verir ve deriz ki: yavaş yavaş işini kendi görmekle olur. Demek oluyor ki, o perişan amele sınıfını bir kanun-u intizam ile tanzim ve terbiye etmek lâzımdır. Bu tanzim ve terbiye de amele sınıfını muntazam bir suretle iş görmeye alıştırmakla olur. Aynı zamanda dahi sermayedarân sınıfının sermayeleri yerine kâim olacak kuvve-i kâfiye verilmelidir ki o sınıf vücut bulsun, bundan dahi o sınıfta heyet-i içtimaiyye-i cedideyi idare etmek için istidat ve ehliyet tevellüd eder. Bu veçhile idareye alışan «proleter» sınıfı küçük cemiyetleri idare ede ede, büyükleri de idare etmek iktidarına mâlik olur. Sermaye, kuva-i hazırasını ezmek ve def' eylemek için lâzım olan iktidar ve ehliyete mâlik olur. Sermaye kuva-i hazırasını ezmek ve def' eylemek için lâzım olan kuvve-i cedideyi de hikmet-i tecemmu ve teavünde bulmaya muvaffak olacaktır.

Âtide buna dair birkaç misâl göstermeye gayret edeceğiz.

O şekl-i icraat-ı tanzimat da şöyledir:

Evvelâ — Sendika

Saniyen — İştirak-i a'mâl cemiyetleri

Salisen — Kuva-i mülkiyede islâhat

Raiben — Beynelmilel amelelerin itilâf ve harekât-ı müştereke-i umumiyeleri.

Sendikalar

Sendika nedir, ne demektir?

Bir hizmette veya bir işteki amelenin içtimaî veya menâfî-i müştereke-i sınaiyelerini müdafaa etmek için aynı san'atta olan yövmiyecilerin heyet-i müşterekesi demektir:

Fransa kanunu sendikaları menâfî-i iktisadiyelerini müdafaa etmek için tecemmu etmiş bir cemiyettir diye tarif ediyor.

Bunun iki mühim vazife-i hasenesi vardır.

Birincisi: Yövmiyecilerin yâni «proleter» denilen bütün amelenin kuva-i tedâfüiyyelerini taz'if eder.

İkincisi: İş ve san'atlarının lâğvı ile meşgul olmayı talim eder.

Bu iki mühim vazife-i haseneden birincisini ele alalım. Amelelerin kuva-i tedâfüiyyelerini tâdil ve tasnif eder. Bunu tahlil edelim. Direktör veya ustanın muadil-i iktisadîsi olan sermaye kuvvet ve nüfuzu önünde yövmiyeci, amele yalnız ve münferit olarak hiç bir şeye muktedir değildir. Zira üzerine çöken ve hükmeden teşekkülât-ı hazıra-i azime-i içtimaiyye ile hem ezilir ve hem de küçük bir toz gibi zerrât şeklinde çevv-i hevada uçup duruyor. Lâkin o amele veya yövmiyeci, sendika efradından olmakla yâni bir sendikaya irtibat-ı kavi ile bağlı olduğu halde bilâkis say ü amel fi'lini tasvir eden mühim eşhas ve müçtemianın bir kısmı demektir. Bu halde kendisine pekçok vesait-i icraiye arz-ı endam eder.

Birincisi: İktisab-ı hukuku için ustalar, «patronlar» hey'etine karşı gönderilen bir cemiyet-i murahhasaya mâlik olmak vesait-i sulhperverânesi.

İkincisi: Terk veya tatil-i eşgal ki vesait-i harbiye-i iktisadîyedir.

Amele bu vasıta ile kendi namına hiç bir şeyi istemez. Lâkin bir teavün ve hey'et-i kefalet-i müteselsile ferdi namına ister. Bu da ameleyi hem serbest ve müstakil yapar, hem de o ameleye cesaret verir. Başka bir şey daha var: Kuvve-i maliyelerinin tezayüdünü hisseden bir amelenin kuvve-i mâneviye-i tedâfüiyyesi tezâuf eder. Taleplerinde ısrarda daha ziyade cesaret bulurlar.

Arz-ı müstebidâne-i sermayedarâna, boyun eğmeyerek bir kuvve-i cedide-i muzafferâneye istinad ile ısrarlarında devam ederler. Az zaman içinde, netaic-i matlube pek büyük olur.

Tâtil ve terk-i işgâl meselesi amelelerin hukuk-u meşrua-i iktisadîyelerini istirdad, için vasıta-i yegâne olan bir haktır. Bu hakkı, onlardan kimse ref' ve ilga edemez. Yâni alamaz.

Bütün sendikalar tarafından «terk-i eşgâl» mücadeleleri mevki-i icraya konulduğu zaman yalnız gündeliklerin hâl-i aslîlerinde ibkası, tezyidi, veya müddet-i eşgâlin tenkisi için değildir. Belki, bunlardan mâda bir de amelelerin bir ustadan «patron» bir kontrmetrden veya sendika hey'etine dehâlet etmemiş bir ameleden, âdem-i memnuni-

yetleri esnasında fabrikadan tardı için mâlik olarak, istimâl ettikleri bir kuvvettir. O kuvvettir ki muhit-i iktisad-ı ameleyi islâh edecektir. Yine bu kuvvettir ki sendikalara fabrika ve tezgâhın icraat ve idare-i dahiliyesine müdahale etmeye hak verecek, ameleyi ustanın evâmiri tahakkümünden kurtaracak, esir bir kuldan serbest bir adam yapacaktır.

Sendikalar, terk-i eşgal hakkıyle, ustalara bir hey'et-i murahhasa izam ve müdafî-i menafî-i hukuk-u amele için bir hâkim-i mutavassıt intihab ederek tesviye-i umur-u ameleye yardım eder. Bundan dolayıdır ki ustaların hükm ü nüfuzu tenakusa uğrar, kontrol altına girer, inkısam eder.

O halde sendikaların vezaifi hiç olmazsa şimdilik muvakkaten olsun, fabrikalarda, tezgâhlarda idare ve icraatı mukaseme edilmiş olacaktır.

Tedricen, sendikaların hükm ü nüfuzu tezayüd ve terakki ederek bir gün gelecek ki ancak onlar, hükm ü ferman olacaktır. İşte o vakit, vesait-i imâlâta istishab amele sınıfı için temin olunarak bizim tasavvur ettiğimiz cemiyet-i mes'ude-i iktisadiyye tevellüd edecektir.

Sendikaların başka vazifesi daha vardır ki o da âzâsı efradına meccanen iş bulmak olacaktır. Hattâ bu, meccanen iş bulmak imtiyazı da ancak onların yed-i inhisarlarında ve iktidarında bulunacaktır. Bu ise yine vesait-i imalâtın «hâkimiyet-i âvam» esası ki «demokrasi» üzerine istihsal ve istishabı demektir.

Meslek ve san'atın umuru ile meşgul olmayı, nasıl tâlim edecektir. Amele işi biter bitmez, vücude getirdiği mahsulât, işin ne olup olmayacağını hâtırına getirmez, hattâ düşünmez bile. Bu da kendisine verilen yövmiyeden memnun olan terbiye-i iktisadîyye görmemiş amelelerin bir nazariyesidir. Lâkin, bir sendikaya dehalet etmiş ve hukuk-u medeniyye ve beşeriyyesine vâkıf, say ü amelinden bir kısmının tediye olunmadığını hisseden mütefekkir bir dimağ, amele hukuk-u şahsiyesinden bir kısmının başkası tarafından cerr-i menfaat ile kaybolmaması için esbab-ı müteaddide taharrisine kalkar.

Amele, kendisini istihdam değil, istimâl eden fabrikacının, ustanın, kumpanyaların, hattâ hükûmetin bile, kendi say ü amel-i şahsisinden istihsal ettiği menafiin ne kadar büyük olduğunu ve ne kadar servet-i samanın beyhude yere sarf-ı itlâf edildiğini anlamak ister.

Muhit-i sefâletin islâhı için sanatın şeriat-i iktisadiyesi üzerine

amelenin bast-ı makal etmesi lâzımdır. Bunun için kendi işini, umurunu, isteyeceği şeyi bilmesi lâzımdır. Tâ ki istirdad etmek istediği islahat-ı matlube vesaiti elinde bulunsun.

Her usta veya ustaların heyet-i mecmuası, bir sendikaya dehalet etmiş bir amelede ihtilâlci bir ferdin vücudunu hissedar ve o ameleye fenadır der. Halbuki bizce bu, bir aksidir. Yâni biz iddia ederiz ki fena olan amele, ceryan-ı umumî ve müşterekeye dehalet etmeyen ameledir.

Bir sendika hey'et-i müteşekkilesinin kaim ve daim olması bütün mehazir ve mehalike karşı göğüs gerebilmesi için mutlaka, ef'al-i müştereke-i ameleye ihtiyacı vardır. Hukuk-u şahsiyye ve medeniyyelerine mâlik olmak isteyen akıllı, medenî, faal, mücâdil bir amele, sendika olmayan yerlerde bütün san'atdaşlarını toplayıp bir sendika teşkiline gayret etmelidir. Zira, fikir daima terakkiye meyyaldir. Ekseriyet, daima ekalliyyetten teşekkül etmiştir. Bugün adedinin az olmasıyle bir adamın fikrinden feragat etmesi lâzımgelmez. Hak, her vakit ekseriyette değildir.

Hak evvelâ, ekalliyyet ister, bâde ekseriyyet kabul eder. Her memlekette dahi böyle olmamış mıdır? Bir fikr-i medenî, ân-ı vahitte pekçok dimağlarda tevellüt etmek hassasına mâlik olmamıştır. Bir fikr-i şahsî, tevessu ede ede akalliyetten, ekseriyyete tebeddül etmiştir. Bunun için unsur-u ameleye lâzım olan birinci şeyi, isteyeceğini bilmek, iyice anlamak, tekrar etmek, bâde mevki-i fiile koyması için, kendi teşebbüs-ü şahsiyyesine güvenmek lâzımdır. Fikr-i şahsî, ve onun müdafaasındaki sâbit-kademlik her matlubuna vusulü için bir düstur addolunmalıdır. Varsın amele, fikrini müdafaa için bugün bir şeyi olsun. Yarın kendi fikrini kabul ettirecek bir diğer amele daha bulur. İki iken dört, dört iken onaltı bilâhare olur, gider. Sendikalar teşekkül eder. Hele bir defa sendikalar teşekkül etti mi, aklı işe erenler başa geçer. İstirdad-ı hukuk-u mağsubeler için çalışırlar. Onlar için muvaffakiyet artık kuvvetleri nisbetinde mütenasiptir. İşte o kuvvetler, iktidarlar, liyakatler, arzulardır ki sendika teşekkülâtının esbab-ı muharrikelerinden olurlar.

İştirak-i amâl cemiyetleri

Bu cemiyetler tamamiyle sendikalar gibi aynı fevaid-i matlubeyi havîdir. İştirak-i a'mâl cemiyeti ne demektir?

İştirak-i a'mâl cemiyeti: Gündelikçilerin ef'al ve arzu-yi müştereklerileriyle muhit-i medenî-yi iktisadîlerinin islâhat-ı maddîyye ve mânevîyyelerine vâsıl olmak için mevkî-i tatbike konulmuş bir cemiyet demektir.

Yövmiyeci, amele hastalık günleri için kazandığı paradan bir miktarını bir tarafa koymaya, yâni iktisada muktedir değildir. Yalnız hastalık günleri için değil, hattâ sermayedarân tarafından gelecek darabat-ı mücadeleye göğüs gerebilmek için de lâzımdır.

Bu cemiyet, amelenin ihtiyacı olduğu mevadd-ı gıdaiyyeyi tedarik, fakat aynı miktarda daha az bir para ile tedarik edebilmeye dahi hizmet eder. Gündelik, ameleyi ancak o gün için yaşatır, lâkin müşterek ül menfaa olunca meselenin rengi değişir. Dahil-i sendika olunca ise, bütün bu müşkülât-ı içtimaiyye neticesinde kuvvet ve nüfuz artar.

Amele faraza para almak esaretinden tahlis-i gariban ederek mevkî ve muhit-i iktisadîsini tahkîm eder ve bu veçhile hasenatı pek az zamanda görünecek bir kuvvetin kısm-ı mütemmimini teşkil eder. Bu müşterek ül menfaa cemiyetlerin mağdumiyeti zamanında pekçok şeyler amele için hemen adîm-ül-imkân gibi addolunuyordu. Mevcudiyeti ile, artık şimdiden sonra iş bulmak için amele vâsıta-i ahere müracaata muhtaç olmayacak ve bu sayededir ki, sendika merkezinde bir kütüphane, san'at ve mesleğine hadim ve menafîini müdâfî bir gazeteye mâlik olacaktır.

İşte zâhirde küçük gibi görünen, fakat mâneviyat-ı hakikîye nokta-i nazarından gayet büyük olan şu iki vasıta ile amele, terbiye-i içtimaiyyesi tezyid edecektir. Hem de bütün amâl-i hasene-i şahsîyesini bahtiyar edecektir. Bunlar, öyle mühim netaic-i teavüniyedir ki, ancak birçok insanların şerait-i içtimaiyyesi suretiyle zuhur-yafte olur.

Zaten Türkçede darb-ı meseldir «sürüden ayrılan koyunu kurt kapar.»

Kuvvet bulmak için ittifak lâzımdır.

İttifak kuvvetin biriken esaslısıdır. İttifak için yine sendika şerait-i hayatiyyesinden biri olan müşterek ül menfaa «iştirak-i a'mâl» «istihlak» teavün cemiyetlerini teşkil etmek lâzımdır. Yâni bu teavün cemiyetleri kuva-i cedidenin tevlidine hizmet edecektir.

Bunlardır ki aynı zamanda ameleyi küçük cemiyetleri idare etmek iktidarıyle muttasıf kılar. Büyük cemiyetlerin idaresine hazırlar.

Demek oluyor ki bu teavün cemiyetleri, «büyük cemiyetin» bir numune-i mücessemidir. Böyle cemiyetlerin mevcudiyet-i hakikîyeleri için herkez nizamatına riayet, yâni teessüs etmiş nizamata itaat lâzımdır. Bu cemiyetlerin hâkimiyet-i avâm esasına müsteniden teessüsleridir. Çünki müdürler bütün hissedaranın içtima-ârâsıyle intihab ve onların kontrolü tahtında idare olunur.

İngiltere iştirâk-i a'mâl menafi-i mütekabile cemiyetlerinden, hey'et-i müttefika-i azîmiye halinde birbirine merbuten idare olunan İskoçya ve İngiltere ve Galler 1102 senesinde 1390 adet cemiyetten ibaret idi.

Aynı zamanda Cemahir-i Müttehide-i Amerika'da 1476 istihlâk, yâni mevadd-ı gıdaiyye iştirak-i a'mâl cemiyetleri vardı. Bunlardan 1090 adedi buğday değirmeni tezgâhlarıdır. Fotin, gömlek, don, emval-i beytiyye, tütün ve kâğıt, tezgâh ve fabrikaları vardır.

Bunların cümlesi 1390 heyet-i müttefika-i azîme âzâsı emval-i müşterekesinden başka bir şey değildir. Birgün gelecek ki bütün bu memalikte iştirak-i a'mâl-i teavün cemiyetleri bu İngiliz seyyiât-ı iktisadîyye-i azîmeleriyle rekabet edercesine tezayüd ve terakki edecek ve her nevi imalâtı umumun menfaatı dahilinde sosyalizm mesleğine muvafık surette istimâl edecektir. Muahheren Fransa'da da teavün cemiyetleri teşekkül ederek toptan satan mağazalar iştirak-i a'mâl cemiyetleri teessüs etti. «Belviloloz», «Agalister» iştirak-i a'mâl cemiyetleri bunların birer nümunesidir. Demek oluyor ki amele sınıfı için bu cemiyetlerin netaic-i hasenesi pek büyüktür.

Vesait-i mübadele

Vesait-i mübadelenin sosyalizme muvafık surette ne veçhile istimal olunabileceğinden bahsedeceğim. Bu fi'li kuvveden fi'le çıkarmak ticareti lüzumsuz bir hale ifrağ etmektir.

Mahsulü husule getiren amele, yâni mahsuldâr ile arasına ki tufeylî bir sınıf girip mahsulü müşterek olan semere-i say ü amele temellük ediyorsa, mahsuldâr ile mahsulü satın alanlar arasında da umumiyet-i müşterekenin menâfiine muzur, vasıta-i âher girmiştir ki bunlar da tâcirlerdir. Bu tâcirler, cemiyetin hâl-i hazırı nokta-i nazarından iki cihetle muzurdur.

Evvelâ — bunların sattıkları eşya üzerinden aldıkları ve kazandıkları menfaat hayata en çok lüzumu olan eşya üzerinden daha fazla olur.

Yukarda kazançtan bahsettiğimiz zaman, sermayedar cemiyette, kazancın bir kısmı mevaddın mâlik olmadığı kıymet-i hakikîyesinden fazla bir fiyatla satılışından ileri gelir, demek istedik. Hattâ ne miktar eşya satabileceklerinin kendilerince meçhul olmasını da ilâveten arz eylemiştik. Bazen tâcirin mağazası birçok emval ile doludur. Âdeti üzere satmağa muvaffak olmak ister, lâkin satamaz. Bu çokluktan buhran ile tenkis-i fiyat tevellüd eder. Bazen de satın alacakların ne miktar mal isteyebileceklerini evvelden hissedemezler. Kâfi miktarda mevadd-ı ticariyyeye mâliktirler. Bundan tezyid-i fiyat girip mahsul-i müşterek olan semere-i say ü amele temellük ediyorsa, mahsuldâr ile o mahsulü satın alanlar arasında da umumiyet-i müşterekenin menafiine muzır vâsıta-i aher girmiştir ki bunlar da tâcirlerdir. Bu tâcirler, cemiyetin hal-i hazırı nokta-i nazarından iki cihetle muzırdırlar.

Evvelâ, bunların sattıkları eşya üzerinden aldıkları ve kazandıkları menfaat hayata en çok lüzumu olan eşya üzerinden daha fazla olur.

Yukarıda kazançtan bahsettiğimiz zaman, sermayedar cemiyette, kazancın bir kısmı mevaddın mâlik olduğu kıymet-i hakikîyesinden fazla bir fiyatla satılışından ileri gelir, demek istedik. Hattâ ne miktar eşya satabileceklerinin kendilerince meçhul olmasını da ilâveten arz eylemiştik. Bazen tâcirin mağazası birçok emval ile doludur. Âdeti üzere satmağa muvaffak olmak ister, lâkin satamaz. Bu çokluktan buhran ile tenkis-i fiyat tevellüd eder. Bazen de satın alacakların ne miktar mal isteyebileceklerini evvelden hissedemezler. Kâfi miktarda mevadd-ı ticariyyeye mâliktirler. Bundan tezyid-i fiyat ile yine buhran zuhur eder.

Şu noktada nazar-ı dikkati celbedecek en ziyade köylülerdir. Zira sosyalizm mesleğine muvafık olarak vesait-i i'mâlin tesâhubu köylü için elzem ve âcil bir ilâç değildir. Bilâkis vesait-i tevzi'in istihsâli, köylüye, ameleden daha ziyade yakındır. Çünki umumiyetle köylü, amele gibi her türlü vesait-i i'mâlden mahrum değildir. Onun kendisine mahsus bir tarlası, küçük evi, âlât ve edevâtı vardır. Halbuki, amele bil'akis köylü gibi vesait-i tevzi'in anarşisinden mahsulatın satışındaki noksanî-i intikâlinden müessir ve muzdarib değildir. Köylü, ya bilâ veyahut bilvasıta kendisinden eşya satın alanın kurbanıdır. Zira eşya pahalı satılırsa köylü bundan istifade edemez. Çünkü köylüden evvel mültezim, müteahhid, muameleci, fiyatın yüksekliğini hisseder. Hattâ

bazen icat eder. Satın almak için beklemez. Hemen alır. Lâkin köylü satmak için bekleyemez, çünki ya zâhire veya malının çürüyeceği, korkusundan veya ziyade olan ihtiyaç-ı seri'inden dolayı kendisine teklif edilen fiyata satar. Satın alandır ki bundan istifade eder, zengin olur. Eğer mahsulât-ı arziyye çok ve bereketli ise kaybeden yine köylüdür. Çünki, ucuz fiyatla mahsulünün satılması, sermayedarân anarşisini bir kat daha ispat eder. Demek oluyor ki, köylü herkezden ziyade mutazarrır olduğu için, ihtiyacı miktara nâdir şeyi kıymete tatbik eden mahsulâtın bir nizam-ı mantıkı-i füruhtu dahilinde icrasına herkezden ziyade hissedardır.

Bu da hiç bir vakit gayr-ı mümkün değildir.

Yalnız vesait-i mübadelenin sosyalizm mesleğine muvafık ve mutabık olarak istishabiyle husule gelecektir. Bunun için ne gibi tedbir kullanmak lâzımdır.

Tedbir-i hâzır

Bugün büyük mağazalarda görüyoruz ki her bir şûbe ve dairedeki reis bir intizam-ı fevkalâde ile emtia-yı muhtelifenin mağazadan ihracını, pekâlâ biliyor ve icra ediyor. Küçük tâcirler bile bütün müşterileri hem mübeddil, hem mahdut ve serbesti-i mubadeleden dolayı da füyuzat-ı ahz ve füruhte mahkumdur.

Mağazalarda ne kadar eşyaya ihtiyaçları olduklarını pekâlâ biliyorlar. Satış ile alış arasındaki ahenk bu intizam ve bu ahenk-i intizam iştirak-i a'mâl cemiyetlerindedir ki daha ziyade rû-nümâ olur.

Buna da yine İngiliz mütehhid ve müttefik iştirâk-i a'mâl-i teavün cemiyetlerini misâl-i mücessem ve en mükemmel teavün cemiyeti olarak gösterebiliriz. Yiyip içme, yâni sarf ve istihlâk gibi büyük iştirak-i a'mâl cemiyetlerinin müdürleri muhtazam ve mahdut zamanlarda mahsul ve imâl tezgâhı direktörleriyle birlikte cem' ediyorlar. Bu müzakerat esnasında imâl edilecek emval ve emtianın miktar ve cinsini tâyin ederler. Hattâ bu müzakerat esnasında itilâf-ı efkâr hiç bir vakit ihtilâf-ı efkârla neticelenmez. Demek ki amele sınıfı bu gibi teşekkülât'ı iktisadîyyede tekâmül ettikçe sendika ve iştirak-i a'mâl cemiyetleri sayesinde sermayedarân boyunduruğu altından kurtulacaktır. Hususun umum ve umumun hususu için tâbir-i âherle ferd-i vâhidin umumiyet-i müştereke ve umumiyet-i müşterekenin ferd-i vâhid için çalış-

masıyle muhit-i amele daha ziyade saadet-i hayat içinde neşv ü nemâ ve terakki etmeye başlavacaktır.

Kuva-i mülkiyede kuva-i mülkiyenin islâhı

Kuva-i mülkiyenin islâhı demek hâkimiyet-i avam esası üzerine tanzim eylemek demektir. Sosyalistler için, belediye, şûra-yı devlet ve meclis-i mebusana ve meclis-i umumîyye âzâ olarak adam göndermek ve sosyalist olmayan âzâların vezaifinden sosyalist olanların vezaifi pek başkadır. Bunun için amele sınıfı murahhas-ı şahsî olmak üzere sosyalist mebus çıkarmak ve hukuk-u mevcudilerini hâkimiyet-i avam esasına müsteniden müdafaaya çalışmak azm-ı kat'isinde olmak mecburiyetindedir. Bu murahhas, müntehib-i avam ile kavanin-i içtimaiyye arasında bir vasıta-i irtibat demektir. Sosyalist fırkalarıdır ki, kuva-i maddiyye ve ekseriyeti teşkil etmelidir. Amele teşkilât-ı iktisadiyesi tesri' edilmelidir. Tâ ki her intihabta kendi namzetlerini ameleler üzerine sürebilsinler. Bu teşkilât-ı umumiyedir ki derece-i saniye intihabat kanuniyeti hakk-ı ârâ-yı umumiyye ve siyasiyeti üzerine tebdil edecektir. Bu ise müsavata doğru bir hatve-i terakki-i siyasî olacaktır.

İntihab zamanlarında bir sosyalist namzetliğini vaz' ederse, amele teşkilât-ı esasîyesi, o sosyalistin muvaffakiyyet-i intihabı için çalışır. Hemefkârı olan vatandaşlarının bir murahhası olarak hizmet eder. Bu amele fırkasıdır ki, o namzetin intihabı için lâzımgelen mes'uliyet-i mânevîyeyi kendi üzerine alır. Bu sosyalist mebuslardır ki parlâmentoda amele, avam ve umum-u nâsın ihtiyacat-ı zaruriye-yi maddîyye ve mânevîyelerinin tehvin ve teshil zımnında kavanin-i müteaddide lâyihaları teklif ile kabulüne dair sosyalizm siyaset-i hâkikîyesi dahilinde icra-i amel ederler. Bu maddelerdir ki amele teşkilât-ı siyasîyesine kuvvet ve iktidar vererek o sınıfın saadet-i hayatîyesini temin eder.

Amelenin beynelmilel itilâf ve harekât-ı müştereke-i umumîyeleri

İştirakiyyun mesleğine dahil olabilmek için kime müracaata mecburuz. Kimin, kimlerin nazar-ı dikkatini celbetmeliyiz. Bu sualin en basit cevabı işçi, yövmiyeci takımının nazar-ı dikkatini celbetmeye mecburuz değil mi? O halde yövmiyeci ameleler hangi sınıftan olursa olsun, ne iş ve san'atla meşgul bulunursa bulunsun, mutlaka sosyalist

olmaları lâzımdır. Amelenin, renkleri, nesilleri, ırkları dinleri, mezhepleri, milletleri, lisanları ne olursa olsun bizce müsavîdir. Yâni hep birdir. Cümlesi cemiyet-i beşerîyyeye mensup birer adamdır. Sosyalizm, nokta-i nazarından cümlesi mâdur ve sermayedarânın istibdad-ı hükümranîsi altında ezilmiş ve her şeyden mahrum, kendilerini izrar eden adamlarla, muharip bahtsız insanlar demektir. Ancak bütün dünyadaki memâlikte bulunan amelenin birleşmeleri elzemdir. Sosyalizm mesleği, beynelmilel bir meslek olduğundan, bütün işçilerin harekât-ı muhtelife-yi müştereklerinde itilâfı tavsiye eder. Bir sendikaya dehalet etmiş amele sendikaya merbut amele kuvvet-i umumîyesinden daha muktazidir. Bir şehrin umum amelesi koca bir milletin amelesi mecmuundan daha az kuvvetlidir. Aynı veçhile de bütün milletlerin amelesi ittihat ve ittifakıyle beynelmilel sermayedarân sınıfına karşı yine beynelmilel mukabele ve müdafaa edebilmiş bir tedbir-i âcildir.

Çünkü bu sermayedarân sınıfı, istediği zaman millî olur, istediği zaman millî olmaktan çıkarak beynelmilel olmayı kendi menfaatleri dahilinde bulur.

Muhalifin diyorlar ki, sosyalistler, bu itilâf-ı beynelmilel ile amelenin dimağından fikr-i vatanı kaldırmak istiyorlar. Bu ise bâtıldır. Ve garazkâr bir fikirdir. Vakıa sosyalist birkaç fırkaya ayrılmıştır. Maamafih cümlesi vatanperver ve hem beynelmilel hayat-ı insaniye ile muttasıftırlar. Fikr-i vatan ne demektir, fikr-i muharebe ve muhacime mi demektir? Yoksa adamın doğduğu ve büyüdüğü yere evlât muhabbeti mi demektir.

Sosyalistler, evet fikr-i taassub ve hissiyat-ı vatanperverâne-i cahilâne ile muharebe isteyenlerin aleyhindedir. Çünki sosyalistler bilirler ki hal-i hazırda muharebeler ancak zenginlerin menfaati ve tezyid-i varidatı için kurulmuş bir tuzaktır. Ona izzet-i nefs-i millîyi katarak ahâliyi harbe sevketmek yine o zenginlerin menafii dahilindedir. Bunun içindir ki sosyalistler fikr-i askerî ve kavanin-i askeriyye aleyhindedirler. Çünki bilirler ve hem pek iyi bilirler ki hal-i hazırdaki kuvve-i askeriyye, ordular bütün hükûmat-ı müttehide tarafından intizam-ı dahilî-i memleketin verâsı altında amele sınıfı, tatil-i eşgâl eden amele sınıfı aleyhinde kullanılıyor.

Henüz hukuk-u medenîyye ve iktisadîyyesini müdafaa için cenin halinde teşekkül etmeye yeltenen amelé müessesat-ı umumîyesi aleyhinde istihdam olunur zenginlerin, ustaların, sermayedarânın imtiya-

zat-ı muvaffakiyelerini himaye ediyor. Bunu amele artık öğrenmeye, hissetmeye, başladığından dolayı sosyalist olmaya gayret ediyor ve edecektir. Bu gayretiyle hem muhit-i iktisadî-i medenîsini, hem de terbiye-i fikriyesini ikmâl ederek mevcudiyetini mütehassis oluyor. Ve her türlü hukuk-u musavata mâlik bir ferd olarak yaşamak bundan da amelelerin beynelmilel itilâf ve harekât-ı müştereke-yi umumîyelerini ki şimdiye kadar anlaşılamamış mücadele-i sunufu anlamış oluyor.

Velhasıl diyebiliriz sosyalistlerin eshab-ı sermaye ile işçi ve amele sınıfları aralarında âdilâne tadilât ve islahat icra ederek maduriyet-i mevcudelerine bir kanun-u adâlet dairesinde nizamlar ve icraat-ı âdilâne ile ihkak-ı hukuklarına vâsıta olmaları insaniyet icabatındandır. A'mâl-i müştereke, ef'al-i umumiye, harekât ve teşebbüsat-ı şahsiyye ve ferdiyyeden muhit-i amele ve erbab-ı mesainin saadetlerini hazırlamak mümkün olacak, bundan da amele için devr-i hürriyet ve saadet südur edecektir.

HİTAM

SON GALATA BANKERLERİNE AİT BELGELER

Haydar KAZGAN

Galata bankerlerinin 19. asrın başından itibaren önemlerini yitirdikleri ve bu asrın ikinci yarısından sonra da, Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren yabancı bankaların tamamen kontrolü altına girdikleri söylenebilir (1). Fakat, yine de, Balkan Harbi sonuna kadar, Galata'daki hanların içinde bankerliklerini sürdüren birçok önemli kişiye rastlamaktayız. Gerçekte, son bankerler para ödünç vermek yerine tahvil, hisse senedi alım satımı ve özellikle, aşağıda göstereceğimiz gibi, bu kıymetli evrakın piyangolu türleri ve nihayet, küçük çapta da olsa, borsa oyunları ile mevcudiyetlerini Birinci Dünya savaşına kadar sürdürmüşlerdir. Zamanla, bazıları emtea borsasına yönelirken, bir kısmı da gayri menkul alım satımı ve ipoteği gibi konulara geçmişlerdir. Bu sonuncular, 1918'den sonra işgal edilen Osmanlı topraklarında, özellikle Rumların emlâk edinmesinde büyük rol oynamışlardır.

Bugün için, bu bankerler ve simsarlar, tellallar hakkında bilgi kaynağı, ne yazık ki, günlük gazeteler ve dergilerdir. Fakat, bu dergilerin tümünü bir tarafa, bir kısmını dahi ele geçirip çok sınırlı bir çalışma ile bu bankerlerin verdikleri ilânları ve borsa muameleleri hakkında çıkan yazıları saptamak, çok zaman alan bir konudur ve ancak ekip çalışması ile başarıya ulaştırılabilir. Biz, bireysel çabalarımızla, elimize geçen gazete ve dergilerdeki ilân ve yazıları değerlendirmeye çalışacağız (2).

Bu kere elimize geçen belgeler, İkinci Meşrutiyete kadar faaliyet göstermiş olan Banker Jorj Zianetto ile ilgilidir. Galata'da sarrafların

---

(*) Haydar Kazgan İ.T.Ü. Prof. Dr.

(1) Kurt Grunwald - Joachim O. Ronall — «Galata Bankerleri İ. Ü. İşletme Fakültesi Dergisi — Cilt 6, sayı 1 - Nisan 1977, s. 17 - 21 — Ter. H. Kazgan.

(2) Bazı kimseler bu belge araştırma çabamızı beğenmemiş olacaklar ki, türlü bahane ve suçlamalarla karşımıza çıkmaktan çekinmiyorlar. Elimizdeki belgelerin eksikliğini biz de biliyor ve daima bunu peşin olarak okuyucularımıza duyuruyoruz.

toplanmış bulunduğu meşhur Komisyon hanında, 18 numarada faaliyet gösteren bu sarrafa ait, günlük gazetelerde dört ilân ortaya çıkarmış bulunuyoruz. Bunların birincisi, tarih sırasiyle, 3 Temmuz 1885 tarihli «Tercümanı Hakikat» gazetesinde birinci sayfadaki ilândır. İkincisi İstanbul'da fransızca ve ingilizce olarak yayınlanan «Le Moniteur Oriental» adlı gündelik gazetedeki ilândır. Tarihi, 7 Aralık 1888'dir. Üçüncüsü, 30 Aralık 1889 tarihli «Tarik» gazetesindeki, dördüncüsü de 15 Şubat 1896 tarihli «Sabah» gazetesindeki ilânlardır.

Galata bankerlerinin ilk darbeyi, 1854'den sonra Avrupa ve Avrupa tipi bankacılığın Osmanlı İmparatorluğu'na yerleşmeye başlaması ile yedikleri bir gerçektir. Fakat, 1867 yılında çıkarılan bir nizamname, kendi aralarında teşkilâtlanmış olan bu bankerleri hükümet denetime tâbi kılmıştır. Bu denetim, bunların, risklerini borsa oyunlarına ve kolay yoldan zengin olmak isteyen saf kimselere aktarmalarını kısmen önlemiş ve bu olay, bunlar için, ikinci darbe olmuştur. Üçüncü darbeyi ise, Mahmut Nedim Paşa vurmuştur. İddia edildiğine göre, 1875 yılında zamanın veziri Mahmut Nedim Paşa «İdareyi Mahsuse» müdürü Jon Paşa'nın aracılığı ve önderliği ile borsa oyunlarına girerek, önce piyasaya çok miktarda tahvilat sürdürmüş ve sonra bunların faizlerini ödeme zamanı gelince de, devletin bu tahvilâtın faiz ve ana paralarının yarısını ödeyeceğini ilân ettirmiştir ([3]).

Bu şekilde, İstanbul borsasındaki «Konsolid» faaliyeti bir anda durmuş, Galata sarrafları müşterilerinin karşılarına çıkamaz olmuşlardır. Tam işler düzelmeye başlarken, bu defa 1890 senesinde borsayı yıkan bir olay başgöstermiştir. Osmanlı Bankası'nın tam yetkili İstanbul şubesi Müdürü Sör Edgar Vensan (Sir Edgar Vincent), Transval'daki hayalî altın madenleri şirketi ile Galata sarraflarını da büyük oyuna getirmiştir. Bu olay, halk ile sarrafların arasını tam açmış ve bu arada, birçok sarraf meslek değiştirmiştir. 19. asrın sonuna doğru İstanbul'da hızlanan imar faaliyetleri dolayısiyle, bazı sarraflar emlak

(3) Mazlum (Sabık Borsa Meclisi Reisi) «İstanbul Borsası'nın Tarihçesi». Borsa Rehberi, İstanbul 1928, s. 22 - 29. Gerçekte, Mahmut Nedim Paşa'nın Osmanlı Borçlarının faiz ve vadesi gelmiş ana paralarının geri ödenmesinde, bir gecede aldığı karar ile, devletin tahakkuk etmiş tutarların ancak yarısını ödeyeceğini ilân ettiği doğrudur. Fakat, kendisinin borsa oyunlarına girdiği ve devlet namına alınan bu kararın aslında öz çıkarlarına da uygun düştüğü konusunda, şimdilik, kati bir şey söylenemez.

alıp satımı, ipotek üzerine kredi ve emlâk komisyonculuğuna başlamışlardır.

Sör Edgar Vensen olayı, Osmanlı hükümetini de çok zor durumda bırakmıştır. Osmanlı Bankası bu işten iki milyon lira kaybettiği halde, adı geçen banka müdürünün bu girişimi **özel** olarak tanımlanarak, bankaca kendisine hiç bir ceza verilememiş ve görevine devam etmiştir; hattâ, Osmanlı hükümetine moratoryom ilân edilmesi için müracaat eden banka heyetinin başında bulunmuştur. Aynı 1890 yılında, bir taraftan da, İstanbul'da Ermeni olayı patlak vermiştir. Başta moratoryum teklifini kabul etmeyen hükümet, Ermeni olayından sonra aciz kalmış ve teklifi onaylamıştır (4). Fakat, moratoryom ilânı, yine Osmanlı Bankası'nın, Galata sarrafları ve tahvil sahiplerine vurduğu ikinci bir darbe olmuştur. 19 Ekim 1890 tarihinde Borsa'da likidasyon ilân edilmiş ve dört ay süreyle bütün muameleler durdurulmuştur. Bu arada, konsolid fiyatı 17,5 iken, borsadaki mübaayacılar likidasyonu Osmanlı Bankasının ileri gelenlerinin araya girmeleri ile —kendilerinde bol miktarda konsolid olduğundan— tasfiyenin 25 kuruş üzerinden yapılmasını sağladılar. Bu olay, sarraflardan çoğunun iflâsına sebep olmuştur; olaydan sonra, Galata Borsasında sekiz mübayaacının kaldığı iddia edilmektedir (5).

Son Galata bankerlerinden sayılabilecek Jorc Zianetto'nun 3 Temmuz 1885 tarihli «Tercümanı Hakikat» gazetesine verdiği ekte sunulan 1. numaralı ilân (Belge 1) olayları değerlendirmek bakımından ilginçtir. Zira, bu ilânda, konsolid oyunlarının yerini yabancı piyangoların aldığını görmekteyiz. Saksonya ve Hamburg piyangolarının İstanbul'daki satış temsilciliğini almak, Galata borsasındaki krizin yarattığı işsizliği, kısmen de olsa, gidermeğe çalışmıştır.

İkinci belge ise, Rumeli demiryolları tahvillerinin ikramiye çekilişleri ile ilgili olan, 7 Aralık 1888 tarihli «Le Moniteur Oriental» gazetesindeki ilândır. Bu ilânda önem olan taraf, tahvil satışından ziyade, bu tahvillerin ikramiye çekilişine katılmak hakkının satışıdır. Sar-

(4) Sör Vensan olayı ile Ermeni olayı arasında bir ilişki kurmak, konuyu iyice araştırmadan yapılmış bir spekülasyon sayılabilir. Fakat, Galata Borsasının siyasi olaylardan çok etkilendiği ve zaman zaman buna karşı tepki göstermek gücüne ulaştığı da bir gerçektir. Ne yazık ki, tarihimizin bu yönleri hiç incelenmemiştir.

(5) Mazlum, aynı makale.

raf - banker Zianetto'nun Rumeli Demiryolları «primus»lerinin satış hakkını elde etmesi, kendisinin hükümet nezdindeki gücünü de göstermektedir. Nitekim 3. belge'de görüleceği gibi, Padişah fermanı ile resmi izin almayı başarmış olan Zianetto, durumunu daha da sağlamlaştırmıştır. Aynı ilânda (Belge 2) Zianetto, ikramiyeli Sırbistan tahvillerini de satmakta ve 12,5 Frank değerinde olan bu obligasyonların, zamanla 40 franga kadar yükseleceğini bildirmektedir. Galata borsasında, zaman zaman yabancı tahvillerin ve bunlara ait primus ve ikramiyelerin işlem görmesi, büyük suistimallere yol açmıştır Gazetelerde, halkın kandırıldığına dair birçok yazılar çıkmıştır. Bu yazıları, ilerde yayınlamaya çalışacağız.

3. Belge, 30 Aralık 1889'da «Tarik» gazetesinde çıkmış olan bir ilândır. Rumeli Demiryolları tahvilâtı üzerine primüs ihraç etmek hakkını elde eden Zianetto, halkın, tahvilat alma yerine, çok daha küçük paralar ödemek suretiyle ikramiye çekilişlerine iştiraki tercih edeceğini iyi bilmektedir. Zira, geçmiş tecrübeler, tahvilat satın alanların umduklarını bulmadıklarını göstermiştir. Zaten, 1881 Tarihli Muharrem Kararnamesi ile kurulan Duyunu Umumiye, tahvil satışlarını kontrol altına almış ve bunların dış piyasalarda muamele görmesi üzerinde ısrar etmiştir. Bununla beraber, Zianetto'nun verdiği ilânlardan, İstanbul ve taşradaki Osmanlıların, daha garantili olan yabancı tahvillere rağbet ettiği anlaşılmaktadır.

4. Belge, Zianetto'nun 15 Şubat 1894 tarihinde «Sabah» gazetesine verdiği ilândır. Konu, yine Rumeli demiryolları primuslerinin satışıdır. Aslında, Baron Hirsh'in yapımına başladığı Rumeli Demiryolları, işlerin ağırlaşması dolayısiyle bir finans sendikasına devredilmiş, fakat, işletme hakkı tamamen Osmanlı hükümetine geçmişti. Fakat Osmanlı hükümeti, bu demiryolunun bütün hasılatını borçların taksitlerine ve faizlerine yetmediği için devamlı açıklar vermiş, dolayısiyle yeni borçlara girişmek zorunda kalmıştı. Bu sebeple, Rumeli Demiryolları ikramiyeli obligasyonları ile, 1869'dan 1914'e kadar, Galata borsasında çok dalgalı fakat, hareketli bir piyasa oluşturmuştu.

BELGE : I

Tercümanı Hakikat - 3 Temmuz 1885, s: 1

İlân — Mösyö Jorg Zianetto'nun gönderdiği ilândır.

Haziranın 24. ve 25. gelecek pazartesi ve Salı günü ikramiyelerinin ehemmiyeti hasebile maruf olan Saksonya hükümeti kraliyesi piyangosunun birinci keşidesi icra olunacaktır.

Ve gelecek çarşamba ve perşembe günleri dahi meşhur Hamburg piyangosunun ikinci keşidesi icra kılınacaktır.

İkramiyenin sekizde birine şumulu olan biletin bedeli bir çeyrek lirayı Osmanidir.

Mezkur iki piyangolar yüzerbin biletten ibaret olup herbirinden ellişerbin bilet meblâğı muhtelifenin en mühimleri beşyüzbin (500.000) üçyüzbin (300.000), ikiyüzbin (200.000), yüzbin (100.000), ellibin (50.000) ve onbin (10.000) ve hayrı hem marktır.

Galata'da Komisyon Han haricinde 18 numaralı mağazada sakin mösyö Jorj Zianetto Almanya'nın en muteber bankalarının Dersaadette vekili olup, Saksonya biletlerinden salı gününe ve Hamburg biletlerinden perşembe akşamına kadar furuhat etmektedir. İştirak etmek isteyenler vakit ve zamanı ile mezkûr mağazaya müracaat etmeleri ihtar olunur.

Le Moniteur Oriental — 7 Aralık 1888.

Maison de Banque G. D. Zianetto — Galata Commission Han N. 18.

Conformément à la décision sanctionnée par iradé impérial M. G. D. Zianetto ayant le droit dans les limites du permis official d'émettre de promesses pour les tirages des chemins de fer de Roumélie a l'honneur d'annoncer quesa maison de banque met en vente des promesses pour le prochain tirage de 1 er décembre 1888, des obligations de chemin de fer de Roumélie à raison de Pt 5 seulement pour le numero entier et Pt 2. pour le quart 50 numéros à la fois coûtent PT 100, 25 numéros Pt 50, 10 numéros Pt 20, numéros Pt 10. Lesobligations originales du nouvel emprunt Serbe 1888 qui sont d'une sécurité absolue et offrent plusieurs chances de gains; elles sont valables pour 45 ans et participeront à 195 tirages qui ont lieu 3 fois par an, les 2 Janvier, 1 er Mai, ler Septembre. Gros lot Fr. 300.000, 250.000, 200.000 ect, ect. Chaque obligation prend deux fois part aux tirages ainsi toutes les obligations même celles qui ont gagné une prime quelconque auront droit à un amortissement dont le montant est pour le moment de Fr. 12,5, mais il s'élèvera progressivement d'années en années à 40 Fr. Les obligations doivent être revêtues du cachet de la maison et telles elles peuvent être revendues à tout moment à 14 Fr. ou plutôt avec une plus value parce que la hausse en est presque inévitable. Les commandes venants de provinces doivent être accompagnées du montant.

G. D. Zianetto
Galata Commission Han, No.18

BELGE : III

TARİK — 30 Aralık 1889 — 18 Kanunisani 1304, s: 3.

İlânı mühim

İzzetli Jorj Zianetto (Canto) efendi tarafından varit olan varakayı ilâniyedir:

Mamuriyetine iradeyi seniyeyi cenap Padişahı şeref-darlık etmiş olan kararı ahkâmınca izini resmi hududu dahilinde Rumeli şömendöferleri tahvilâtı üzerine **primüs** ihracı için iktisap olunan hakka istinaden bankamız tarafından gelecek Şubat frenginin birinci günü darphaneyi âmirede keşidesi mukarrer olan kurasına mahsus olmak üzere primüs satılacağı ilân olunur.

İşbu keşidede 550 numero kazanacaktır.

Büyük ikramiyeler 300.000, 25.000 ve daha sairedir.

Primüslerin bütününün fiyatı 5 ve çeyreğininki 2 kuruştur.

Elli numeroyu havi bir çeyrek primüsün fiyatı 100,

Yirmi beş numeroyu havi bir çeyrek primüsün fiyatı 50,

On numeroyu havi bir çeyrek primüsün fiyatı 20

Ve beş numeroyu havi bir çeyrek primüsün fiyatı 10 kuruştur.

Primüsler Jorj Zianetto bankasının mühürü mahsusası ile mühürlü olması lâzımdır. Bunlar yalnız işbu bankada satılır.

Bundaǹ başka bankamızda borsa fiyatı ile tahvilât da biyağ olunur.

Mamaafih bedeli emanet bırakılarak beş kuruş ifası mukabilinde tahvilâtı asliye de ahz ve istihsal olunabilir.

Gerek primüs ve gerek tahvilât almak isteyenlerin Galata'da Komisyon hanı altında kâin 18 numaralı bankamıza müracaat etmeleri ve vilâyatten sipariş göndereceklerin bedellerini de beraber irsal etmeleri lâzım gelir.

Sabah — 9 Şubat 1311 — 3 Şubat 1309 — 15 Şubat 1894

BELGE : IV

İzzetlü Jorj Zianetto Efendinin bankası

Galata Karaköy'de Komisyon Hanı haricinde 18 numerolu dairede mezkur banka ruhsatı aliye ile Rumeli Demiryolları tahvilatının primüslerini sattığı ilân olunur.

Mezkur tahvilatın kurayı atiyesi Frengi Nisanın iptidasında, yani Mart ayının yirminci Pazartesi günü keşide kılınacaktır. Kurayı mezkûrede 650 tahvilât ikramiye ve amortisman kazanacaktır. En büyük ikramiye 600.000 Frank.

Diğer büyük ikramiyeler 60.000 Frank, 20.000 Frank ve saire...

Tam ikramiyeye şumulü olan primüs beş kuruş.

Rebı ikramiyeyi şumulü olan primus üç kuruşa furuhat olunur.

Mezkûr banka asıl Rumeli Demiryoları tahvilâtı biyağ ve şurasile iştigal eder. Konsolid ve Osmaniye muamelatı dahi iyka edüp gerek vesaiti telgrafla ve gerek mektupla taşradan vaki bulacak siparişleri tarafeyn arasında muvafakat hasıl olduktan sonra tavsiye eyler.

Taşradan tahvilât veyahut primüs iştira etmek isteyen zevatı keramın vaktile bedellerini irsal etmeleri lâzimeden bulunmuştur. Mezkûr bankanın sattığı primüsler **Jorj Zianetto Bankası** mührü ile mühür olup bu mühür ile mühürlü olmayan primüsler kabul olunmayacaktır.

Rabiğ ikramiyeye şumulü olan primüslerden toptan yüz adet muhtelif ilâ adet alındıkta ikiyüzdoksan ve nısıf ikramiyeye şumulü olan primüslerden toptan yüz adet muhtelif ilâ adet alındıkta dört yüz seksen ve tam ikramiyeye şumulü olan primüslerden toptan yüz adet muhtelif ilâ adet alındıkta yedi yüz kuruşa satılır. Numerolu muhtelif primüsler alanların dört yüz franktan altı yüz bin franga kadar kazanmaları ihtimali daha ziyade garabettir.

Galata'da Karaköy'de Komisyon Hanı haricinde 18 numera Ile merkum izzetlü Jorj Zianetto efendinin bankasına müracaat olunması ihtar olunur.

ÖZÜR DİLEME VE DÜZELTME

Korkut Boratav'ın 4. sayıda «Eski değerler ve eski sömürü (düzeni) oranı üzerine» adlı makalesinin doğru başlığı «Eksi değerler ve eksi sömürü oranı üzerine» olması gerekirdi. **Toplum ve Bilim** böyle bir yanlıştan dolayı yazardan içtenlikle özür diler.

MAKALELER

Yılmaz AKYÜZ : Değer, Artık Değer ve Bileşik Ürün

Sencer DİVİTÇİOĞLU : Marxist Dönüşüm Sorunu: İkili Yorum

Gülten KAZGAN : Türkiye'de Kadın Eğitimi ve Kadın Çalışması: Nedenler, Etkiler, İlişkiler ve Sonuçlar

Sina AKŞİN : Bugünkü Türk Ulusçuluğu

Reşat KASABA : Türkiye ve (ya) İran

BELGELER

Zafer TOPRAK : Sosyal Demokrat Fırkası Reisi Hasan Rıza'nın Bir Risalesi

Haydar KAZGAN : Son Galata Bankerlerine ait Belgeler

Fiatı 125 TL